

**РЕПУБЛИКА СРБИЈА
ЗАШТИТНИК ГРАЂАНА**

Заштитник грађана

**ПОСЕБАН ИЗВЕШТАЈ ЗАШТИТНИКА ГРАЂАНА
И ПАНЕЛА МЛАДИХ САВЕТНИКА
О НАСИЉУ У ШКОЛАМА**

Београд, октобар 2023.

Издавач
Заштитник грађана

За издавача
мр Зоран Пашалић

Уредница
Јелена Стојановић

Тираж
100

Година издавања
2023.

Прелом и шџамџа
„Донат Граф“ д.о.о, Београд

ISBN 978-86-87945-75-3

**ПОСЕБАН ИЗВЕШТАЈ
ЗАШТИТНИКА ГРАЂАНА
И ПАНЕЛА МЛАДИХ САВЕТНИКА
О НАСИЉУ У ШКОЛАМА**

Београд, октобар 2023.

Истраживачки тим Заштитника грађана

Ана Окановић
Борјана Перуничкић
Данијела Радојевић
Гордана Илић
Јелена Селаковић
Снежана Нешић

Консултанткиња
Драгица Павловић-Бабић

Посебан извештај Заштитника грађана заснован је на резултатима истраживања које су у 18 основних и средњих школа у Србији спровели чланице и чланови Панела младих саветника Заштитника грађана. Захваљујемо се на посвећености, ангажовању и доприносу у побољшању положаја и унапређењу заштите права својих вршњака: Дуњи Достанић из Новог Сада, Душану Драгићевићу из Београда, Емилији Целетовић из Београда, Јани Миљивојевић из Обреновца, Марку Јевтићу из Београда, Наји Спасојевић из Београда, Наталији Јевтовић из Крагујевца, Тари Стојановић из Пирота, Сандри Лучић из Руме, Калини Томић из Врњачке Бање, Татјани Петошевић из Пећинаца, Јовани Веселиновић из Дворана, Јакову Степанову из Врбаса, Џани Нумановић из Тутина, Радету Мирковићу из Београда, Василију Кекановићу из Београда, Марку Борокићу из Београда и Доротеи Арсенијевић из Београда. Захваљујемо се и основним и средњим школама које похађају панелисти, а које су учествовале у спроведеном истраживању.

Израда и презентација извештаја подржана је кроз финансијску подршку Европске уније и Савета Европе, кроз заједнички пројекат „Борба против дискриминације и промоција различитости у Србији“. Садржај је искључива одговорност аутора/ауторке и ни у ком случају не представља званичне ставове Европске уније ни Савета Европе.

Суфинансира
Европска унија

ЕВРОПСКА УНИЈА

COUNCIL OF EUROPE

CONSEIL DE L'EUROPE

Суфинансира и спроводи
Савет Европе

САДРЖАЈ

1. УВОД	7
1.1. Заштитник грађана	7
1.2. Панел младих саветника	8
1.3. Законодавни оквир заштите деце од насиља	9
1.4. Функције образовног система и школе у превенцији насиља	11
1.5. Насиље у школи као предмет истраживања	12
1.6. Различити облици насиља у школи	12
1.7. Циљеви истраживања	18
2. МЕТОДОЛОГИЈА	19
2.1. Спровођење истраживања	19
2.2. Панел младих саветника	20
2.3. Опис реализованог узорка	20
2.4. Инструменти за прикупљање података	23
2.5. Анализа података	24
3. РЕЗУЛТАТИ	25
3.1. Учесталост вршњачког насиља у школи	25
3.2. Родно засновано насиље: перцепције учесталости испољавања и ставови	30
3.3. Насиље према ЛГБТИ+ особама: перцепције учесталости испољавања и ставови	40
3.4. Насиље према особама са инвалидитетом и сметњама у развоју: перцепције учесталости испољавања и ставови	50
3.5. Насиље према припадницима ромске националне мањине: перцепције учесталости испољавања и ставови	56
3.6. Насиље према старијим особама: перцепције учесталости испољавања и ставови	63
3.7. Превенција вршњачког насиља у школи	67
3.8. Учесталост насиља наставника према ученицима у школи	73
3.9. Учесталост насиља према наставницима у школи	76
3.10. Сарадња са родитељима у вези са насиљем у школи	78
3.11. Ставови ученика према осетљивим групама - упоредни преглед	79
4. О НАСИЉУ У ШКОЛАМА: ЗАКЉУЧЦИ И ПРЕПОРУКЕ	83
ПРЕПОРУКЕ	89

1. УВОД

1.1. ЗАШТИТНИК ГРАЂАНА

Уставом Републике Србије и Законом о Заштитнику грађана¹ Заштитник грађана је установљен 2005. године као независан и самосталан државни орган који штити и унапређује поштовање људских и мањинских права и слобода, између осталих и права детета. Заштитник грађана је од оснивања поступао по притужбама које су упућивала деца, а новим Законом о Заштитнику грађана из 2021. године ова могућност је и изричито прописана законом. За разлику од осталих притужби, притужба детета не може бити одбачена ако је поднета пре употребе свих расположивих правних средстава пред органима управе, као и у случају када не садржи податке који су потребни за поступање, а подносилац² притужбе не отклони недостатке у накнадном року.

Према одредбама новог Закона о Заштитнику грађана³, овај независни државни орган има положај посебног тела које штити, промовише и унапређује права детета, чиме се надограђује дугогодишњи успешан рад Заштитника грађана у овој области и заштита права детета подиже на виши ниво.

Највећи број притужби упућених Заштитнику грађана у вези са заштитом деце од насиља односи се на насиље у школама. У контролним поступцима које је Заштитник грађана покретао по притужбама грађана, као и по сопственој иницијативи, утврђено је да установе образовања често не препознају своју улогу у заштити деце од насиља и због тога не предузимају одговарајуће мере заштите. Посебно забрињава сазнање да велики број школа у Републици Србији и даље нема функционалан Тим за заштиту од дискриминације од насиља, злостављања и занемаривања, као и да ученици немају сазнање о његовом постојању. Такође, утврђено је да у појединим случајевима изостаје процена Тима о облику и нивоу насиља које су ученици претрпели, да нису планиране, ни спровођене активности примерене конкретном случају, нити је успостављена адекватна и благовремена сарадња школе са другим надлежним органима. Забрињава и податак да се у школама и даље дешава насиље над ученицима од стране запослених и то у нижим разредима основне школе. Иако је Заштитник грађана у контролним поступцима утврдио да су, након пријаве насиља над ученицима,

¹ „Службени гласник РС“, бр. 79/05 и 54/07.

² Сви термини који су у тексту изражени у граматичком мушком роду, подразумевају природни мушки и женски род лица на које се односи.

³ „Службени гласник РС“, број 105/21.

надлежни просветни органи поступали благовремено и у складу са прописима спровели одговарајуће дисциплинске поступке према запосленима, намеће се закључак да школе не спроводе у довољној мери превентивне активности са запосленима на тему насиља.

Заштитника грађана сматра да је постојећи систем заштите деце од насиља, злостављања и занемаривања више фокусиран на реаговање и заштиту него на превенцију. Програми за превенцију насиља у школама се ретко спроводе и најчешће немају велики обухват, а континуирана, свеобухватна и систематска превенција насиља се не спроводи.

1.2. ПАНЕЛ МЛАДИХ САВЕТНИКА

Заштитник грађана је први државни орган који је у свој рад укључио децу. Панел младих саветника је формиран 2010. године као стално тело Заштитника грађана и чини га тридесеторо деце и младих изабраних на јавном позиву. Број младих саветника је сталан, а нови чланови се бирају периодично или по потреби. У Панелу младих саветника учествује равномеран број девојчица и дечака из свих крајева Србије, ученика VII и VIII разреда основних и I, II, III и IV године средњих школа. У панелу су заступљена и деца из осетљивих група.

Основна улога Панела младих саветника је да пренесу Заштитнику грађана питања која су важна деци и младима, укажу на проблеме са којима се сусрећу, представе своје ставове и покрену теме која су од значаја за побољшање положаја својих вршњака, а све у циљу унапређења положаја деце и младих у Републици Србији. Поред тога, чланови Панела младих саветника промовишу право детета на слободно изражавање мишљења и учествовање у доношењу одлука које се тичу детета, упознају другу децу са правима детета и подстичу вршњаке да преузму активну улогу у унапређењу остваривања и заштите њихових права.

Сваке године Панелисти похађају обуке на различите теме, па су тако проширили своја знања о одредбама Конвенције о правима детета Уједињених нација, загарантованим правима детета и начинима њихове заштите, облицима дискриминације, заштити од насиља у породици, положају деце из осетљивих друштвених група, међу којима су деца са сметњама у развоју, деца припадници ромске националне мањине и деца која живе и раде на улици. Панелисти су имали прилику да савладају вештине јавног наступа и заговарања, а једна од обука била је посвећена партиципацији деце кроз решавање конкретних проблема у њиховим локалним заједницама, са циљем да деца науче како да прецизно дефинишу проблем и последице које тај проблем носи по њих, као и промене које желе да остваре.

1.3. ЗАКОНОДАВНИ ОКВИР ЗАШТИТЕ ДЕЦЕ ОД НАСИЉА

Према Уставу Републике Србије деца уживају људска права примерено свом узрасту и душевној зрелости, деца су заштићена од психичког, физичког, економског и сваког другог искоришћавања или злоупотребавања. Право на заштиту од свих облика насиља дефинише се као основно право сваког детета утврђено Конвенцијом о правима детета Уједињених нација и низом међународних уговора у области заштите људских права које је ратификовала Република Србија.

Ратификовањем Конвенције о правима детета Уједињених нација⁴, Република Србија се обавезала, да обезбеди остваривање свих права детета, а нарочито, на заштиту од свих облика насиља, злостављања и занемаривања, потпуну информисаност, на правично поступање и заштиту приватности, као и да детету које је било изложено насиљу обезбеди подршку за физички и психички опоравак и његову социјалну реинтеграцију.

Стратегија за превенцију и заштиту деце од насиља за период од 2020. до 2023. године⁵ као општи циљ наводи обезбеђивање континуираног и свеобухватног одговора друштва на насиље према деци, у складу са динамиком изазова, ризика и претњи, кроз унапређен систем превенције, заштите и подршке, док су као посебни циљеви наведени:

1. Превенција и систематски рад на промени ставова, вредности и понашања у односу на насиље према деци.
2. Интервенције усмерене ка заштити деце од насиља.
3. Нормативни оквир, институционални и организациони механизми за превенцију и заштиту деце од насиља.

Своју улогу у остваривању посебних циљева Стратегије има и систем образовања, између осталог, и кроз унапређивање капацитета деце, родитеља и самих професионалаца у сектору образовања, за превенцију насиља над децом. Основни циљеви образовања и васпитања су, у складу са законом, и обезбеђивање подстицајног и безбедног окружења за целовит развој детета, ученика и одраслог, развијање ненасилног понашања и успостављање нулте толеранције према насиљу; као и развијање компетенција за разумевање и поштовање права детета, људских права, грађанских слобода и развој и поштовање расне, националне, културне, језичке, верске, родне, полне и узрастне равноправности, толеранције и уважавање различитости.⁶

⁴ „Службени лист СФРЈ - Међународни уговори”, број 15/90 и “Службени лист СРЈ - Међународни уговори”, бр. 4/96 и 2/97.

⁵ „Службени гласник РС”, број 80/20.

⁶ Члан 8. Закона о основама система образовања и васпитања.

Влада Републике Србије донела је 2022. године нови Општи протокол за заштиту деце од насиља, којим је замењен Општи протокол за заштиту деце од злостављања и занемаривања из 2005. године. Нови Општи протокол дефинише више од 20 облика насиља над децом, међу којима су физичко и вршњачко насиље, насиље у породици, сексуално и дигитално насиље, злоупотреба дечјег рада и дечји брак. Општим протоколом се успоставља мултисекторска мрежа за заштиту деце од злостављања, занемаривања, искоришћавања и насиља, док су посебним протоколима поступања у случајевима насиља над децом уређени интерни поступци унутар система и унутар појединачних установа. Очекује се да надлежна министарства у најкраћем периоду изврше усклађивање постојећих посебних протокола за заштиту деце од насиља са одредбама новог Општег протокола. Свим протоколима предвиђена је одговарајућа едукација запослених, како би се унапредиле њихове компетенције и обезбедило разумевање појаве насиља над децом и ефикасно поступање у циљу пружања делотворне заштите.

Забрана насиља међу и према деци у образовним институцијама регулисана је Законом о основама система образовања и васпитања,⁷ којим је изричито забрањено физичко, психичко, социјално, сексуално, дигитално и свако друго насиље, злостављање и занемаривање детета и ученика⁸. Дужност образовне установе је да надлежном органу пријави сваки облик насиља, злостављања и занемаривања у установи почињен од стране родитеља, односно другог законског заступника или трећег лица у установи. Прописана је и забрана понашања којим се вређа углед, част или достојанство, како оно које врше запослени према детету односно ученику, и обрнуто, тако и оно које се врши међу децом, односно ученицима. Закон је препустио подзаконским актима да ближе уреде ову област.

Правилником о протоколу поступања у установи у одговору на насиље, злостављање и занемаривање⁹ детаљно је регулисано поступање свих учесника образовног процеса, укључујући и учешће родитеља у превенцији, спречавању, откривању и реаговању на насиље у образовним установама. Правилником је прописано формирање посебног тима за заштиту од дискриминације, насиља, злостављања и занемаривања и усвајање програма заштите од насиља, злостављања и занемаривања којим се дефинишу превентивне и интервентне активности, одговорна лица и временска динамика остваривања. Правилник о ближим критеријумима за препознавање облика дискриминације од стране запосленог, детета, ученика или трећег лица у установи образовања и васпитања¹⁰ додатно унапређује механизам зашти-

⁷ „Службени гласник РС”, бр. 88/17, 27/18 – др. закон, 10/19, 27/18 – др. закон, 6/20 и 129/21.

⁸ Члан 111 Закона о основама система образовања и васпитања.

⁹ „Службени гласник РС”, бр. 46/19 и 104/20.

¹⁰ „Службени гласник РС”, број 22/16.

те проширујући га на дискриминацију и прецизирајући понашања која по својој суштини представљају насилно понашање (на пример, говор мржње).

У Републици Србији свако лице има право на образовање и васпитање које уважава његове потребе и могућности. Систем образовања и васпитања мора да обезбеди за сву децу, ученике и одрасле једнакост и доступност остваривања права на образовање и васпитање засноване на социјалној правди и принципу једнаких шанси без дискриминације.¹¹ Законом о основама система образовања и васпитања прописано је да лице са сметњама у развоју и инвалидитетом има право на образовање и васпитање које уважава његове образовне и развојне потребе у систему образовања и васпитања, уз појединачну односно групну додатну подршку у настави и учењу или у посебној васпитној групи или школи¹².

У остваривању принципа образовања и васпитања, посебна пажња посвећује се сарадњи са породицом, укључивањем родитеља односно другог законског заступника ради успешног остваривања постављених циљева образовања и васпитања, локалном заједницом и широм друштвеном средином; могућности да деца, ученици и одрасли са сметњама у развоју, инвалидитетом и из осетљивих група, без обзира на сопствене материјалне услове имају приступ свим нивоима образовања и васпитања у установама.¹³

1.4. ФУНКЦИЈЕ ОБРАЗОВНОГ СИСТЕМА И ШКОЛЕ У ПРЕВЕНЦИЈИ НАСИЉА

Образовни систем има бар две међусобно повезане функције у превенцији насиља. Прва функција се односи на директну заштиту деце од насиља и злостављања које се јавља у самој школи. То је један од основних задатака друштва које жели да створи безбедно окружење за образовање, раст и развој сваког детета.

Друга функција образовног система у вези са превенцијом насиља јесте едукативна и односи се на учење о људским и дечјим правима и одговорностима, укључујући и она која се тичу безбедности и насиља. Школа је једина институција која окупља сву (или готову сву) децу и која има прилику да са њима ради систематски, развојно прилагођено и континуирано. Само оно друштво које кроз образовни систем шаље јасну и недвосмислену поруку да је насиље неприхватљив облик комуникације, има прилику да се развије у друштво демократије, слободе и међусобног уважавања.

¹¹ Чл. 7. Закона о основама система образовања и васпитања.

¹² Чл. 3. Закона о основама система образовања и васпитања.

¹³ Чл. 7. Закона о основама система образовања и васпитања.

1.5. НАСИЉЕ У ШКОЛИ КАО ПРЕДМЕТ ИСТРАЖИВАЊА

Дефинисање насиља је важно јер се тако ствара заједнички оквир за разумевање овог појма, упућује на потенцијалне узроке оваквих понашања, као и на актере у чијем је делокругу одговорност да се баве различитим врстама насиља. Међутим, овај задатак често није тако једноставан, па, последично, постоји више начина за дефинисање појма насиља.

У најширем смислу, под насиљем се подразумева „намерно и неоправдано наносење штете другима”.¹⁴ Злостављање је посебан вид насиља који подразумева понављање и асиметрију моћи између насилника/злостављача и жртве. Када се насиље дешава међу вршњацима, говоримо о вршњачком насиљу које се дефинише као „намерна, свесна жеља да се узнемири/малтретира, застраши, нанесе повреда другој особи – вршњаку”.¹⁵ Насиље које се дешава у школи можемо назвати насиљем у школи.

Насиљем у школи у овом истраживању сматрали смо све видове насиља, укључујући ту и јавно изражавање негативних и омаловажавајућих ставова према појединцима и групама, а које можемо регистровати код и између релевантних актера на нивоу школе (ученика, наставника, школске администрације и родитеља).

1.6. РАЗЛИЧИТИ ОБЛИЦИ НАСИЉА У ШКОЛИ

Да бисмо одговорили на питања учесталости и интензитета насилних понашања која се манифестују у школи, потребно је да разумемо начине на које се насиље испољава и манифестације преко којих може да се идентификује. За потребе овог посебног извештаја, праћени су перцепције и ставови ученика основних и средњих школа, као и њихових наставника у вези са насиљем према осетљивим групама за које знамо да су најчешће мете за испољавање насилних понашања или дискриминаторних ставова. Пошли смо од одређења насиља у школама с обзиром на актере и њихове међусобне односе: насиље међу вршњацима, насиље наставника над ученицима и ученика над наставницима. Дата су и одређења осетљивих група у односу на које је рађено истраживање: особе супротног пола, припадници ЛГБТИ+ популације, особе са инвалидитетом и сметњама у развоју, припадници ромске националне мањине и старије особе. Иста одређења

¹⁴ Драган Попадић, Насиље у школама, Институт за психологију, УНИЦЕФ, Београд, 2009, стр. 13.

¹⁵ Голић Ружић, М., Жунић Цицварић, Ј. и Цицварић, Р. Приручник за наставнике за рад са децом виших разреда основне школе: Права детета у образовном систему, Ужички центар за права детета, Ужице, 2021., стр. 48.

су стављена и на почетак одговарајућег одељка у упитнику како би се изградило заједничко разумевање коришћених термина.

Вршњачко насиље. Када се насиље дешава међу вршњацима говоримо о вршњачком насиљу. Вршњачко насиље се дефинише као намерна и свесна жеља да се вршњак узнемири/малтретира, застраши или да му се нанесе повреда¹⁶. Према Смиту¹⁷, четири главна типа вршњачког насиља су: вербално насиље, физичко насиље, друштвено искључивање и клеветање. Домаћи аутори¹⁸ дају нешто специфичнију листу: вербално злостављање, отимање и уништавање ствари, присиљавање и уцењивање других да раде оно што им је наређено, батине и физичко повређивање, новчано уцењивање, претње оружјем и сексуално насиље, социјална изолација детета, исмевање, вређање. Истраживања рађена у Србији у периоду од 2006. до 2013. године показују да се код нас физичко вршњачко насиље по учесталости кретало између 12-20%, а вређање између 26-42% зависно од узраста ученика.¹⁹ Новија свеобухватна истраживања вршњачког насиља редовно укључују и дигитално насиље као све чешћи простор за испољавање насиља. Тако је, на пример, у међунационалном истраживању, у оквиру пројекта *Деца Европe на интернету*, у којем је учествовала и Србија, на ученицима из основних и средњих школа показано да се са узрастом ученика повећава учесталост коришћења интернета, а последично и број ученика који су изложени дигиталном и традиционалном насиљу²⁰, што је такође случај и код нас²¹.

Када се ученик изнова и изнова задиркује на начин који му не прија и када између њега и насилника (једног или више) постоји несразмера моћи (физичке снаге, статуса, бројности насилника и сл.), тада говоримо о малтретирању или злостављању (енг. *bullying*).²²

¹⁶ *ibid.*

¹⁷ Питер К. Смит, Психологија вршњачког насиља: Како са насилништвом у школи. Психологиски институт, 2019.

¹⁸ Голић Ружић, М., Жунић Цицварић, Ј. и Цицварић, Р. Приручник за наставнике за рад са децом виших разреда основне школе: Права детета у образовном систему, Ужички центар за права детета, Ужице, 2021.

¹⁹ Попадић, Д., Плут, Д. и Павловић, З. Насиље у школама Србија: Анализа стања од 2006. до 2013. године. Министарство просвете, науке и технолошког развоја, Институт за психологију, УНИЦЕФ, 2014.

²⁰ Zlamal, R., Machackova, H., Smahel, D., Abramczuk, K., Ólafsson, K., & Staksrud, E. (2020). EU Kids Online 2020: Technical report. Brno, CZ: EU Kids <https://doi.org/10.21953/lse.04dr94matpy7>

²¹ Попадић, Д. и Кузмановић, Д. (2016). Млади у свету интернета – коришћење дигиталне технологије, ризици и заступљеност дигиталног насиља међу ученицима у Србији. Београд: Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије УНИЦЕФ.

Преузето са http://www.unicef.rs/wpcontent/uploads/2016/09/Mladi_u_svetu_interneta_web.pdf

²² Olweus, D., *Bullying at school: What we know and what we can do*. Malden, MA: Blackwell Publishing, (1993).

Вршњачко насиље које је у вези са школским контекстом може бити и електронско тј. може се догађати путем електронских средстава комуникације (телефон, рачунар и сл.) и интернета, укључујући и друштвене мреже. Појам електронског насиља је веома широк, а најчешћи примери су претње и напади путем текстуалних порука, имејлова и постова на друштвеним мрежама²³. Неретко постоје ситуације у којима се физичко насиље снима, а затим се сцене малтретирања ученика у школи објављују на социјалним мрежама²⁴.

Да би се усагласило разумевање појма вршњачког насиља између ученика, на почетку тематског одељка у ученичком упитнику који се бави овом темом наведено је да је одређење вршњачког насиља прилагођено узрасту и речнику ученика: „Насиље је намерно и неоправдано доношење штете другоме, а вршњачко насиље је насиље међу децом. То могу бити ситуације у којима један ученик или више њих говоре ружне и увредљиве речи другом детету или другој деци, исмевају их или им дају ружна имена. Такође, вршњачко насиље је и када један ученик или више њих игноришу другог ученика или више њих и искључују из своје групе, ударају га, гурају, гађају или му прете, лажу и шире гласине о њему или шаљу ружне поруке и настоје учинити да га друга деца не воле.“

Насиље наставника над ученицима. Олвеус²⁵ дефинише насиље наставника над ученицима као јавно изношење негативних коментара о ученицима. Међутим, насиље наставника према ученицима може бити и физичко, када најчешће поприма облик физичког кажњавања²⁶. Различита истраживања ове врсте насиља спроведена у свету показују да проценат ученика који трпе физичко насиље од стране наставника иде и до преко 20%.²⁷ Неки подаци добијени у истраживањима у Србији указују на то да се код нас у блиској прошлости овај проценат кретао од око 5-14% у зависности од узраста ученика²⁸. У једној метаанализи која је обухватила студије на адолесцентима, добијено је да високи академски успех представља протективни

²³ Питер К. Смит, Психологија вршњачког насиља: Како са насилништвом у школи. Психологиски институт, 2019.

²⁴ Драган Попадић, Насиље у школама, Институт за психологију, УНИЦЕФ, Београд, 2009.

²⁵ Richard F. Catalano, Josine Junger-Tas, Yohji Morita, Dan Olweus, Philip Slee, Peter K. Smith, The nature of school bullying: A cross-national perspective, Routledge, Taylor and Francis, 1999.

²⁶ Драган Попадић, Насиље у школама, Институт за психологију, УНИЦЕФ, Београд, 2009. Попадић, Д., Плут, Д. и Павловић, З. Насиље у школама Србија: Анализа стања од 2006. до 2013. године. Министарство просвете, науке и технолошког развоја, Институт за психологију, УНИЦЕФ, 2014.

²⁷ Драган Попадић, Насиље у школама, Институт за психологију, УНИЦЕФ, Београд, 2009.

²⁸ Попадић, Д., Плут, Д. и Павловић, З. Насиље у школама Србија: Анализа стања од 2006. до 2013. године. Министарство просвете, науке и технолошког развоја, Институт за психологију, УНИЦЕФ, 2014.

фактор за јављање насиља, укључујући и дигитално²⁹. Прегледна студија указује на то да деца жртве насиља од стране наставника показују низ негативних школских исхода попут лошијих оцена, повећаног броја изостанака, суспензија и казни, а према неким страним студијама ученици који добијају најниже оцене чак два пута чешће бивају жртве насиља, укључујући и вршљачко³⁰. Отуда се лошији академски успех третира не само као предиктор, већ и последица учешћа у насиљу³¹.

Законске одредбе у погледу ове врсте насиља веома су прецизне, казне иду и до искључења из наставног процеса, а санкционише се и непријављивање. Одредбама чл. 131. ЗОСОВ-а прописане су теже повреде радних обавеза запослених... угрожавање или повређивања физичког или психичког интегритета детета/ученика (физичко кажњавање, морално, сексуално или на други начин учињено злостављање... вређање деце, ученика и запослених које се понавља или утиче на процес образовања) док је одредбама чл. 129. ЗОСОВ-а прописано да директор покреће, води, доноси одлуку и изриче меру у дисциплинском поступку против запосленог, а чл. 128. да се наставник, стручни сарадник, васпитач удаљава са рада због учињене теже повреде радне обавезе - до окончања дисциплинског поступка као и да, ако директор не удаљи наставника, васпитача и стручног сарадника, одлуку о удаљењу доноси школски одбор у вези са чим ваља истаћи право органа управљања да разреши директора дужности пре истека мандата (чл.62) ако директор не предузима одговарајуће мере према наставнику, васпитачу или стручном сараднику који.... физички кажњава или вређа личност детета, односно ученика, као и то да је одредбом чл. 145. казних одредби прописана новчана казна за установу а и директора ако не удаљи са рада наставника, васпитача и стручног сарадника због учињене теже повреде радне обавезе.

Насиље наставника према ученицима у ученичком упитнику било је дефинисано на следећи начин:

„Кажемо да наставник врши насиље према ученику када:

- говори ружне и увредљиве речи или га исмева или му даје ружна и увредљива имена;
- стално га прозива на часу и даје му ниже оцене него што заслужује;

²⁹ Zych, I., Farrington, D. P., & Ttofi, M. M. (2019). Protective factors against bullying and cyberbullying: A systematic review of meta-analyses. *Aggression and Violent Behavior*, 45, 4–19.

Преузето са <https://doi.org/10.1016/j.avb.2018.06.008>

³⁰ Nosworthy, N., & Rinaldi, C. (2013). A Review of School Board Cyberbullying Policies in Alberta. *Alberta Journal of Educational Research*, 58(4), 509–525.

³¹ Alotaibi, N. B. (2019). *Cyber Bullying and the Expected Consequences on the Students' Academic Achievement*. IEEE Access, 7, 153417–153431.

Преузето са <https://doi.org/10.1109/ACCESS.2019.2947163>

- удара га, гура, гађа или му прети;
- настоји да учини да га друга деца не воле;
- непримерено га додирује, позива на секс или даје сексуалне коментаре;
- чини друге сличне неугодне ствари.“

Насиље ученика над наставницима. Неретко су и наставници жртве ученичког насиља у форми вербалног и физичког насиља. Истраживања из других земаља показују да око 10% наставника трпи ове видове насиља³². Код нас су се ови проценти кретали од око 5-13% у зависности од узраста ученика који су вршили насиље над наставницима³³. Једно истраживање ове релације насиља реализовано 2013. године у нашем региону (Загреб, Република Хрватска) у којем су учествовали само наставници (њих 175 из пет основних и пет средњих школа у Загребу), извештава да је чак 74,3% наставника саопштило да су били жртве насиља од стране ученика током једне школске године, при чему није пронађена разлика у учесталости насиља између основних и средњих школа³⁴. Ову упадљиву разлику у процентима објашњава чињеница да су налази истраживања реализованих у Хрватској засновани искључиво на перцепцијама наставника.

У овом истраживању насиље ученика над наставницима је истраживано само на субпопулацији наставника, коришћењем наставничког упитника.

Обе претходно наведене врсте насиља у школи, насиља наставника над ученицима и ученика над наставницима у школи су доста ређе истраживане од вршњачког насиља³⁵.

Родно засновано насиље. „Пол означава један део наше биолошке и анатомске грађе. Пол је категорија која дели све људе на две класе на основу скупа телесних особености који укључују хромозоме, хормоне, спољашње и унутрашње гениталије (полне органе)... Род није само друштвено конструисана дефиниција жена и мушкараца, већ и друштвено конструисана дефиниција односа међу половима.“³⁶

У овом истраживању је у упитницима за ученике родно засновано насиље било дефинисано као “сваки чин насиља над неком особом само због

³² Драган Попадић, Насиље у школама, Институт за психологију, УНИЦЕФ, Београд, 2009.

³³ Попадић, Д., Плут, Д. и Павловић, З. Насиље у школама Србија: Анализа стања од 2006. до 2013. године. Министарство просвете, науке и технолошког развоја, Институт за психологију, УНИЦЕФ, 2014.

³⁴ Lokmic, M. & al, Violence against Teachers - Rule or Exception?, *International Journal of Cognitive Research in science, engineering and education*, Vol. 1, No 2, 2013.

³⁵ Драган Попадић, Насиље у школама, Институт за психологију, УНИЦЕФ, Београд, 2009.

³⁶ Приручник за превенцију родно заснованог насиља. Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, УНИЦЕФ, 2015.

њеног рода и/или пола". При томе је појам насиља био дефинисан у једном од претходних тематских одељака упитника.

Неке дефиниције родно заснованог насиља обухватају понашања која се сматрају кривичним делима, док друге дефиниције нису правне и обухватају „изјаве и ставове који стварају климу у којој је родно засновано насиље могуће, пожељно и оправдано”.³⁷ Наше истраживање је било претежно усмерено на другонаведену групу дефиниција, проширену за субјективни доживљај родне равноправности и присуство тј. сведочење родно заснованом насиљу.

Насиље према осетљивим групама. У Закону о забрани дискриминације Републике Србије³⁸ се не помиње термин „осетљива“ нити „маргинализована група“, али се у делу „III - Посебни случајеви дискриминације“ помиње дискриминација на основу: сексуалне оријентације, старосног доба, националне припадности, инвалидитета, итд. Наведене (и још неке ненаведене) субпопулације становништва се убрајају у тзв. осетљиве групе. Основна карактеристика оваквих група тј. субпопулација становништва, је да су малобројније од већинског становништва, да имају мањи друштвени утицај и да су у некој мери ускраћене за приступ социјалним, економским, политичким, културним и другим правима која су доступна другима.

У овом истраживању испитивани су, пре свега, ставови и јавно изношење тих ставова према осетљивим групама.

Истраживање ставова према насиљу над осетљивим групама је значајно из разлога што ставови представљају важне детерминате манифестованог понашања³⁹. Наравно, присуство позитивног става према насиљу код неке особе не значи да ће та особа и прибећи насиљу, већ само да је насиље као понашање више вероватно.

Да ли је јавно изношење омаловажавајућих ставова према осетљивим групама насиље? Закон о забрани дискриминације Републике Србије под говором мржње подразумева „изражавање идеја, информација и мишљења којима се подстиче дискриминација, мржња или насиље против лица или групе лица због њиховог личног својства, у јавним гласилима и другим публикацијама, на скуповима и местима доступним јавности, исписивањем и приказивањем порука или симбола и на други начин.“ У школском контексту, учионица током часа и за време одмора, као и школско двориште вероватно се може сматрати „местом доступним јавности“. Омаловажавајући и увредљив говор у школи на рачун осетљивих група не треба олако одбацити као наиван и без последица.

³⁷ Приручник за превенцију родно заснованог насиља. Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, УНИЦЕФ, 2015.

³⁸ „Службени гласник РС“, бр. 22/2009 и 52/2021.

³⁹ Никола Рот, основи социјалне психологије, Завод за уџбенике, 2003.

У тематским одељцима ученичких упитника осетљиве групе су биле дефинисане на следећи начин:

ЛГБТИ+ означава лезбејке, геј мушкарце, бисексуалне, трансродне и интерсексуалне особе. Лезбејке су жене које се заљубљују у друге жене. Геј мушкарци се заљубљују у друге мушкарце. Бисексуалне особе привлаче особе оба пола. Трансродне особе су особе чији родни идентитет није у складу са њиховим полом. Интерсексуалне особе су особе које се рађају са полним карактеристикама оба пола.

Особе са инвалидитетом и сметњама у развоју су особе са урођеним или стеченим физичким, сензорним или интелектуалним инвалидитетом које услед друштвених или других препрека имају ограничене могућности да се укључе у различите активности друштва, као што су нпр. образовне активности.

Појмови “старије особе” и “особе ромске националне мањине” нису били посебно дефинисани у ученичким упитницима, јер око њиховог разумевања постоји слагање.

1.7. ЦИЉЕВИ ИСТРАЖИВАЊА

Истраживање је реализовано у основним и средњим школама у складу са следећим циљевима:

1. проценити учесталост појединих облика насиља који се јављају у средњим и основним школама;
2. упоредити учесталост и интензитет испољавања вршњачког насиља, као и информисаност ученика о превентивним активностима њихових школа ради спречавања насиља и учествовања ученика у истим, у две временске тачке: 2011. и 2022;
3. испитати искуства и ставове ученика и наставника у вези са испољавањем насиља у школском контексту према припадницима различитих осетљивих група;
4. проценити квалитет порука о уважавању различитости и ненасиљу који шаљу школе кроз васпитно-образовни процес.

2. МЕТОДОЛОГИЈА

У методолошком и садржинском погледу, ово истраживање мањим делом реплицира на истраживање „Заштита деце од насиља у школама: Извештај Заштитника грађана и Панела младих саветника“ које је спроведено и објављено 2011. године.⁴⁰ Иста методологија, посебно у погледу структуре узорка, као и понављање неких питања у инструменту којим су прикупљени подаци, омогућили су поређење налаза, тако да можемо да закључујемо о стању и променама које су се догодиле у вези са насиљем у школама током протеклих десетак година. Међутим, ово истраживање је у тематском погледу значајно проширено тако да су, поред процене вршњачког насиља и насиља између ученика и наставника, укључене и процене стања и ставова ученика и наставника у вези са следећим осетљивим групама:

- а) родно засновано насиље,
- б) насиље према припадницима ЛГБТИ+ заједнице,
- в) насиље према особама са инвалидитетом и сметњама у развоју,
- г) насиље према припадницима ромске националне мањине,
- д) насиље према старијим особама.

2.1. СПРОВОЂЕЊЕ ИСТРАЖИВАЊА

Истраживање је спроведено квантитативном методологијом, у две фазе.

У првој фази (током јуна 2022. године) спроведена је едукација чланова Панела младих саветника Заштитника грађана: а) о различитим облицима насиља и ставова према насиљу које срећемо у школама; и б) о методама и техникама прикупљања података у школском контексту. Обука је реализована у непосредном контакту (in person) са панелистима и укључивала је, поред презентације општих знања о теми, и практичну примену вештина под супервизијом, као и рефлексију над садржајем упитника за наставнике и ученике, што је панелистима омогућило да се осећају компетентније у ситуацији задавања упитника.

У другој фази обављено је прикупљање и анализа података које су у својим школама прикупили чланови Панела младих саветника, задавањем ученичких и наставничких упитника у папир-оловка формату. Друга фаза истраживања обављена је током јуна школске 2021/2022. године, а затим настављена у периоду септембар–новембар школске 2022/2023. године, како би се додатно проширио узорак наставника.

⁴⁰ Нешић, С., Јовић, Н. Извештај Заштитника грађана и Панела младих саветника: Заштита деце од насиља у школама, Заштитник грађана, Београд, 2011.

2.2. ПАНЕЛ МЛАДИХ САВЕТНИКА

У оквиру заједничког пројекта Савета Европе и Европске уније под називом „Промоција различитости и равноправности у Републици Србији“, Заштитник грађана је током 2022. године спровео истраживање у школама о насиљу над осетљивим друштвеним групама. Истраживање међу вршњацима спровели су чланови Панела младих саветника Заштитника грађана који су претходно прошли обуку на којој су имали прилику да од еминентних стручњака из различитих области сазнају о положају припадника различитих осетљивих група у нашој земљи. На предавањима и интерактивним радионицама панелисти су се упознали са проблемима и изазовима са којима се сусрећу особе са инвалидитетом, особе ромске националне мањине, старије особе и припадници ЛГБТИ популације. Такође, обучени су да спроведу анкету у школама, међу својим вршњацима, на тему вршњачког насиља у односу на припаднике ових осетљивих друштвених група. Анкета је спроведена и међу наставницима у школама.

2.3. ОПИС РЕАЛИЗОВАНОГ УЗОРКА

Истраживање је спроведено на пригодно одабраним ученицима и наставницима⁴¹ из раније успостављеног панел узорка школа.

2.3.1. Узорак школа

Узорак школа се састојао од 18 основних и средњих школа из насеља различитог степена урбаности. Планом узорка обухваћене су школе које похађају панелисти који су добили обуку за спровођење истраживања, као и сагласност школа. У истраживању су учествовале следеће школе:

1. Основна школа „Душан Јерковић“ - Рума
2. Основна школа „Младост“ - Врњачка Бања
3. Основна школа „Слободан Бајић Паја“ - Пећинци
4. Основна школа „Страхиња Поповић“ - Дворане
5. Основна школа „Светозар Милетић“ - Врбас
6. Основна школа „Рифат Бурџовић Тршо“ - Тутин

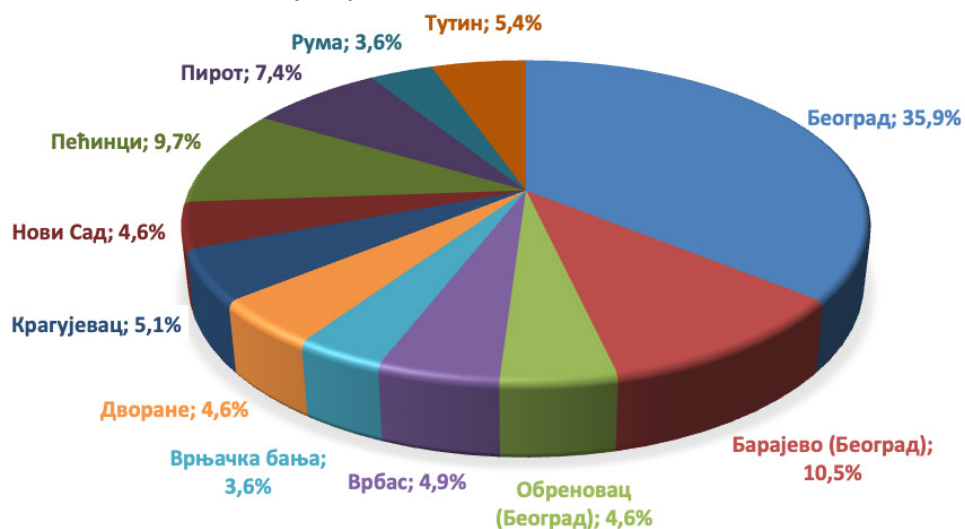
⁴¹ Пригодно одабран узорак је узорак који је лако доступан, што је његова основна предност. Његов главни недостак је што не репрезентује, по величини и структури, све ученике и наставнике у Србији. Услед тога требало би бити обазрив приликом тумачења добијених резултата, јер они не морају нужно одсликавати стање мерених појава на нивоу образовног система у целини.

7. Основна школа „Кнез Сима Марковић“ - Београд, Барајево
8. Основна школа „Војвода Мишић“ - Београд
9. Основна школа „Бранко Ћопић“ - Београд
10. Гимназија „Јован Јовановић Змај“ - Нови Сад
11. Електротехничка школа „Никола Тесла“ - Београд
12. Средња школа „Стефан Немања“ - Нови Београд
13. Прва економска школа - Београд, Обреновац
14. Четврта београдска гимназија - Београд
15. Пета београдска гимназија - Београд
16. Друга крагујевачка гимназија - Крагујевац
17. Гимназија - Пирот

2.3.2. Узорак ученика

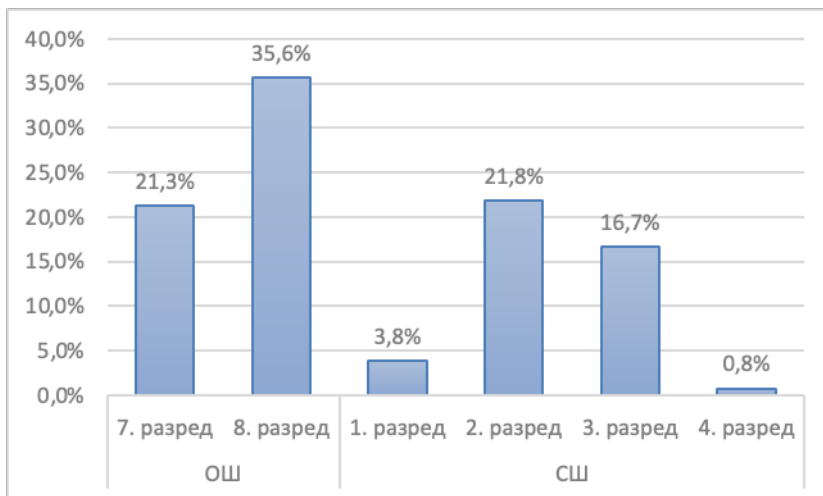
У истраживању је учествовало 390 ученика, од тога 54,5% женског пола, 43,2% мушког пола и 2,3% испитаника који себе не сврставају у дихотомну полну/родну структуру.

Графикон 1 приказује заступљеност испитаних ученика према месту школовања. Избор места одређен је местом школовања чланова Панела младих саветника. У складу са очекивањима, највише ученика је из Београда (две основне и четири средње школе).

Графикон 1. Узорак ученика према месту школовања

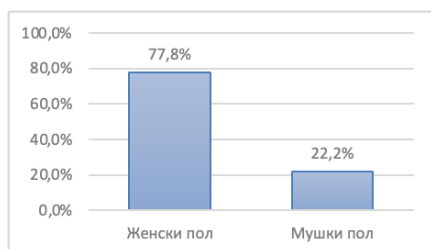
На графикаону 2 приказана је структура узорка по узрасту ученика. Графикон показује да је овим истраживањем било обухваћено 21,3% ученика седмог разреда, 35,6% ученика осмог разреда, 25,6% ученика првог и другог разреда средње школе и 17,5% ученика трећег и четвртог разреда средње школе.

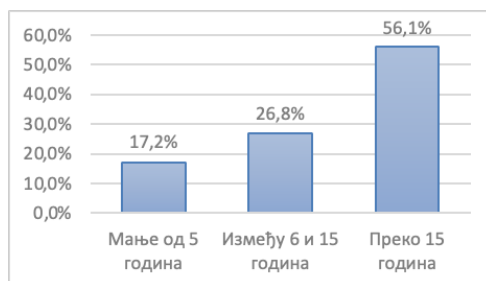
Графикон 2. Структура узорка ученика према узрасту

2.3.2. Узорак наставника

Наставнички узорак се састојао од 158 наставника, 78% жена и 22% мушкараца (Графикон 3). Од тога, њих 17% има мање од пет година радног стажа, 27% између шест и 15 година и 56% више од 15 година радног искуства у школи (Графикон 4).

Графикон 3. Структура узорка наставника према полу

Графикон 4. Структура узорка наставника према дужини радног стажа у просвети

2.4. ИНСТРУМЕНТИ ЗА ПРИКУПЉАЊЕ ПОДАТАКА

Подаци су прикупљени коришћењем анонимног ученичког и наставничког упитника, који су задавани групно у папир-оловка формату. Иако захтевнији од тестирања на даљину⁴², овакав приступ омогућио је униформно задавање упитника свим испитаницима, бољу контролу узорка (испуњавање унапред задате квоте по школи) и могућност да се испитаницима дају адекватна појашњења (уколико су потребна) од стране обучених анкетара - чланова Панела младих саветника. И поред тога, било је проблема да се ученици и наставници мотивишу за учешће у истраживању, тако да су спроведена и накнадна тестирања у октобру и новембру 2022. године.

Ученички упитник је имао врло сложену структуру. Састојао се од 38 питања подељених у девет тематских одељака. Први тематски одељак је служио прикупљању општих података о испитаницима. Последњи одељак се бавио темом превенције насиља у школи. Остали тематски одељци бавили су се, сваки са по једном врстом насиља, и то: Вршњачко насиље уопште, Насиље наставника према ученицима, Родно засновано насиље, Насиље према ЛГБТИ+ особама, Насиље према особама са инвалидитетом и сметњама у развоју, Насиље према старијим особама, Насиље према припадницима ромске националне мањине.

Сваки тематски одељак који се бавио различитом врстом насиља (у школи) започињао је дефиницијом те врсте насиља. На тај начин је изграђено заједничко разумевање испитиваних појмова и избегнуто приписивање појединачних, личних, значења овим појмовима. Овакав приступ је усвојен како би се повећало поверење у прикупљене податке.

Питања којима су испитивани ставови (о насиљу према различитим маргинализованим групама) садржала су од четири до девет тврдњи на којима је требало исказати степен слагања од 1 (уопште се не слажем) до 4 (у потпуности се слажем).

У финалној фази израде ученичког упитника учествовали су чланови Панела младих саветника. Њихов задатак је био да укажу на све нејасноће и евентуалне недостатке упитника, као и да ускладе речник коришћен у упитнику са актуелним речником и говором деце и младих.

Наставнички упитник се састојао од 19 питања чији је циљ прикупљање информација о ситуацијама насиља у школи у којима су наставници актери (као извршиоци или као жртве), као и да омогуће поређење ученичких и наставничких перцепција о појединим аспектима школског насиља.

⁴² Енг. online.

2.5. АНАЛИЗА ПОДАТАКА

Подаци су анализирани применом метода дескриптивне анализе. Урађене су фреквенцијске и процентуалне анализе којима су добијени одговори приказани по различитим категоријама истраживаних варијабли. Ради веће прегледности и читљивости, резултати су приказани наративно и графички, а у неким случајевима и табеларно.

3. РЕЗУЛТАТИ

3.1. УЧЕСТАЛОСТ ВРШЊАЧКОГ НАСИЉА У ШКОЛИ

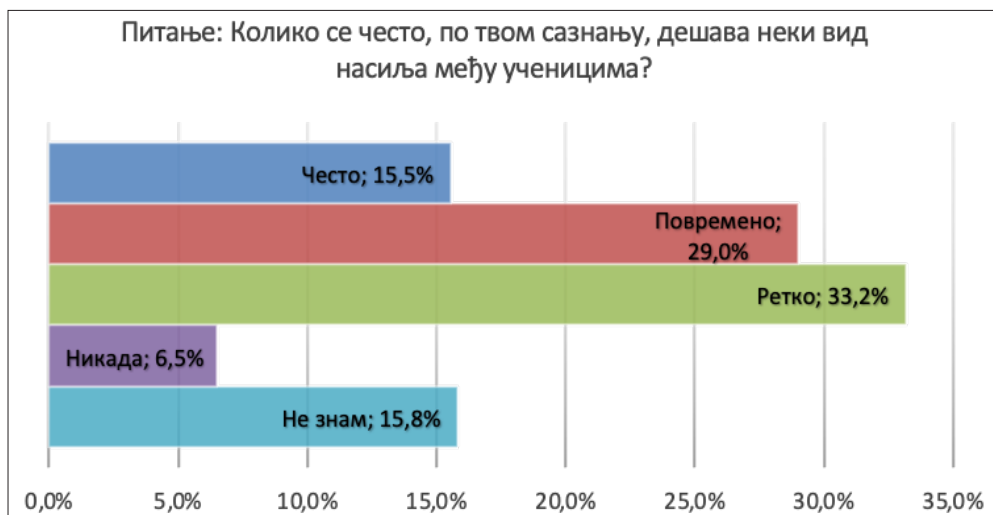
У истраживању смо пошли од следеће дефиниције вршњачког насиља:

„Насиље је намерно и неоправдано наношење штете другоме, а вршњачко насиље је насиље међу децом. То могу бити ситуације у којима један ученик или више њих говоре ружне и увредљиве речи другом детету или другој деци, исмевају их или им дају ружна имена. Такође, вршњачко насиље је када један ученик или више њих игноришу другог ученика или више њих и искључују их из своје групе, ударају га, гурају, гађају или му прете, лажу и шире гласине о њему или шаљу ружне поруке и настоје учинити да га друга деца не воле.“⁴³

Ово одређење је било саставни део упитника и служило је да се уједначи и усагласи разумевање концепта насиља међу ученицима. Предност изабране дефиниције је у једноставности, као и у ослањању на термине из свакодневног говора и конкретне примере насилничког понашања, чиме се постиже заједничко разумевање термина тако да можемо да имамо и веће поверење у податке. Иста стратегија примењена је и на почетку сваког од тематски специфичних одељака упитника, тако да су дата одређења различитих облика насиља које можемо да сретнемо у школама, нпр. према ЛГБТИ+ особама, родно засновано насиље итд.

За разумевање опште слике стања у школама у вези са насиљем, али и за даље анализе и препоруке, најзначајнији налаз је да 77,7% ученика пријављује да су свесни да се у школи догађа нека врста насиља (често, повремено или ретко). Свега 6,5% ученика се није срело ни са једним видом насиља међу ученицима у својој школи. Овде би требало укључити и још готово 16% ученика који нису били сигурни да ли догађаји којима су били сведоци у школи припадају категорији насиља (Графикон 5).

⁴³ Драган Попадић, Насиље у школама, Институт за психологију, УНИЦЕФ, Београд, 2009.

Графикон 5.

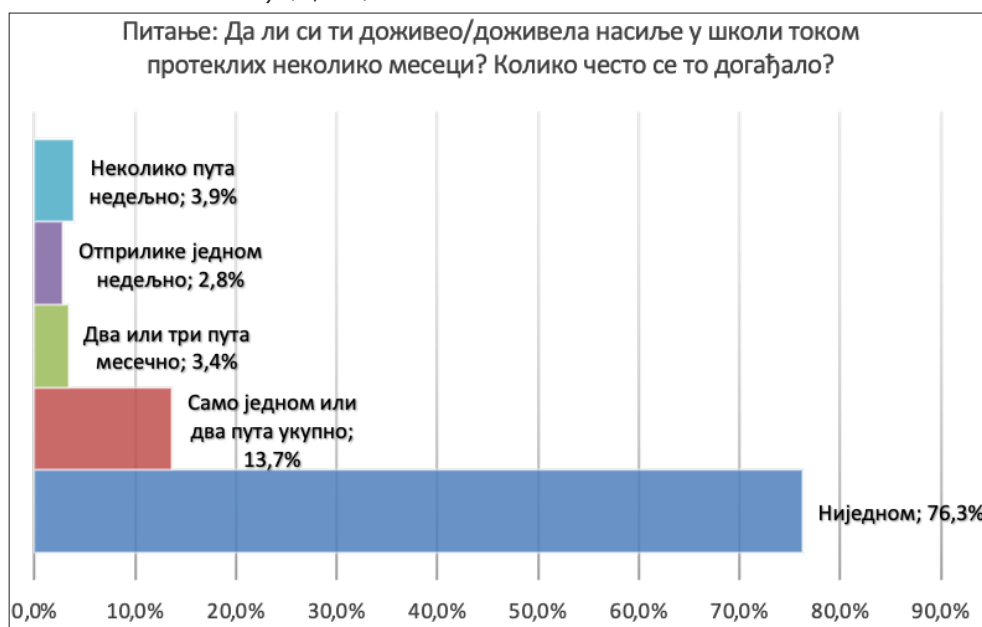
Ови подаци недвосмислено говоре о томе да је вршњачко насиље присутан и распрострањен феномен. Нажалост, присутан и распрострањен у истој мери као и пре 10 година. Тада је 73% ученика саопштило да је вршњачко насиље распрострањено у школама (спрам 77,7% у 2022), 15,8% није било сигурно да ли су сведочили насиљу (спрам 16% у 2022). Једино је значајније опао број оних који нису видели насиље у својим школама – било их је 15%, а сада тек 6,5%. Другим речима, са насиљем у школама се и данас срећемо у истом обиму као пре 10 година.

Наравно, желели бисмо да је другачије и да су координисане и систематски спроведене мере значајније промениле слику. Ипак, треба рећи да ова слика има и своју добру страну. Наиме, висок проценат младих који су свесни да се насиље догађа у школама један је од података који нам говоре о томе да су млади довољно сензибилисани да умеју да препознају насиље и довољно отворени да га именују, као и да су свесни насилничких облика понашања који се испољавају у школи, што је основни предуслов за адекватно и правовремено реаговање. О томе најбоље говори смањени проценат оних који кажу да нису свесни испољавања насиља у школама. Следећи и кључан корак у подизању свести, али и превенцији насиља био би у едукацији свих учесника у наставном процесу о значају улоге сведока за смањење насиља. Они који сведоче насиљу, а видимо да су то готово сви ученици, како у основним тако и у средњим школама, требало би да знају и како да реагују на то насиље.

Додатни увид у стање пружа одговор на питање колико ученика трпи насиље од стране својих вршњака, односно колико њих је било жртва насиља у

релативно кратком периоду од неколико месеци пре теренутка испитивања (Графикон 6). Показало се да је сваки четврти ученик (23,8% ученика) доживео неки вид вршњачког насиља у овом периоду. Гледано по полу, свака четврта девојчица (26,1% од укупног броја девојчица) и сваки пети дечак (21,2% дечака) пријављују да трпе насиље.

Неки ученици (3,9%) насиље трпе свакодневно. Кад се овај проценат преведе у бројеве, то би значило да од свих ученика завршних разреда основне (VII и VIII разред) и свих разреда средње школе у Србији, њих 14 600 свакодневно трпе насиље у вршњачком окружењу⁴⁴. Још 6% њих (око 22 460 ученика) је такође редовно изложено насиљу, на недељном (2,8%) или месечном нивоу (3,4%).

Графикон 6.

Боље ћемо разумети зашто се и у којим ситуацијама јавља вршњачко насиље ако погледамо податке о томе како се у школи осећају деца која трпе насиље. Наше истраживање показује да ова деца имају мали број пријатеља у школи (Табела 1). Наиме, деца која имају више пријатеља у школи, на пример шест или више од тога, ређе су жртве насиља. Од деце која трпе насиље, њих око 3/4 имају мање пријатеља.

⁴⁴ Процена на основу података Републичког завода за статистику о броју ученика у редовном образовању за 2021. годину.

		Да ли си ти доживео/доживела насиље у школи током протеклих неколико месеци?		Укупно:
		Нисам	Јесам	
Колико имаш добрих пријатеља у одељењу?	Мање од 6 пријатеља	58%	77%	62%
	6 и више пријатеља	42%	23%	38%
Укупно:		100%	100%	100%

Табела 1.

Изложеност насиљу повезана је и са осећањима деце у вези са школом. Деца која трпе вршњачко насиље два до три пута мање воле да иду у школу (Табела 2). Другим речима, она деца која трпе насиље су у мањој мери уклопљена у школску средину. Изгледа да слабија уклопљеност у одељење и у школу повећава ризик за дете да буде изложено насиљу јер нема пријатеља који би га штитили. И друга истраживања насиља у школама рађена код нас⁴⁵ указују на ову повезаност.

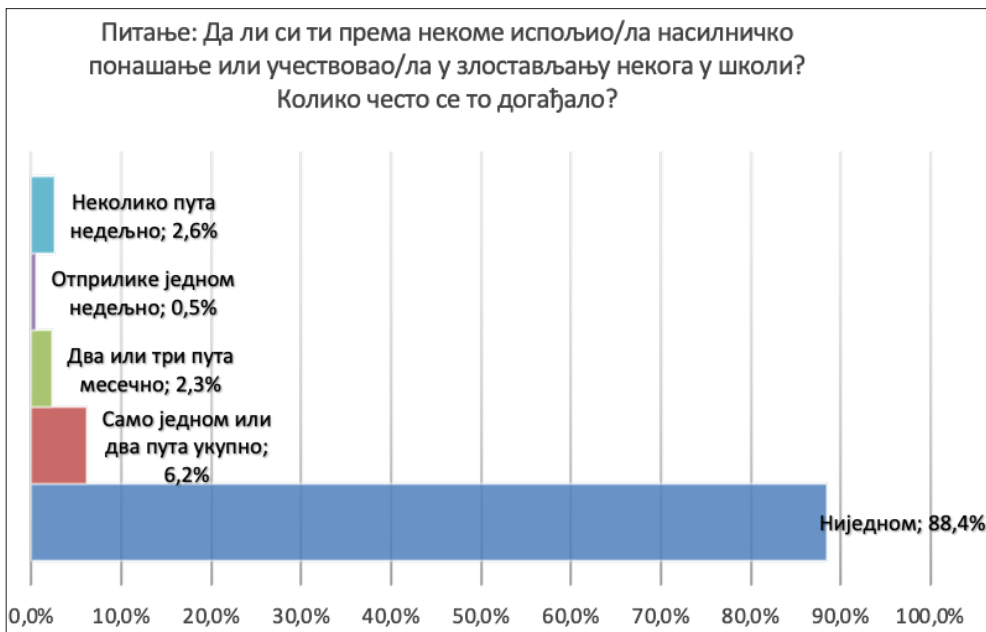
		Да ли си ти доживео/доживела насиље у школи током протеклих неколико месеци?		Укупно:
		Нисам	Јесам	
Колико волиш да идеш у школу?	Уопште не волим	9%	12%	10%
	Не волим	10%	15%	11%
	Нити волим нити не волим	48%	60%	51%
	Волим	30%	12%	25%
	Веома волим	3%	2%	3%
Укупно:		100%	100%	100%

Табела 2.

Изложеност насиљу је статистички значајно повезана и са бројем пријатеља у одељењу и са осећањем припадања школи.

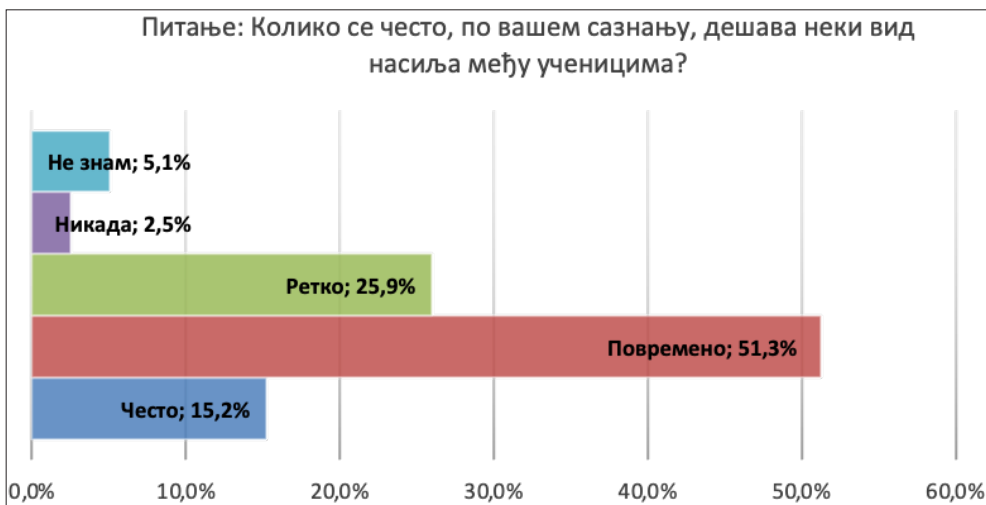
Своју отвореност и осетљивост према препознавању насилничког понашања ученици су показали одговарајући на питање да ли су они сами били насилни према другима у истом овом периоду (Графикон 7). Сваки десети ученик (11,6% ученика) изјављује да је испољио насилничко понашање или учествовао у злостављању другог детета. При томе у улози насилника било је 8,5% девојчица и 13,9% дечака из нашег узорка.

⁴⁵ Драган Попадић, Насиље у школама, Институт за психологију, УНИЦЕФ, Београд, 2009.

Графикон 7.

Наставници су свесни проблема вршњачког насиља који постоји у школама (Графикон 8). За њих 15,2% вршњачко насиље се дешава често, док 77,2% њих мисли да се оно дешава повремено или ретко. Нешто мање од 8% наставника не зна да ли има насиља међу ученицима или сматра да га нема (овај одговор одабрало је 2,5% наставника из узорка).

Графикон 8.

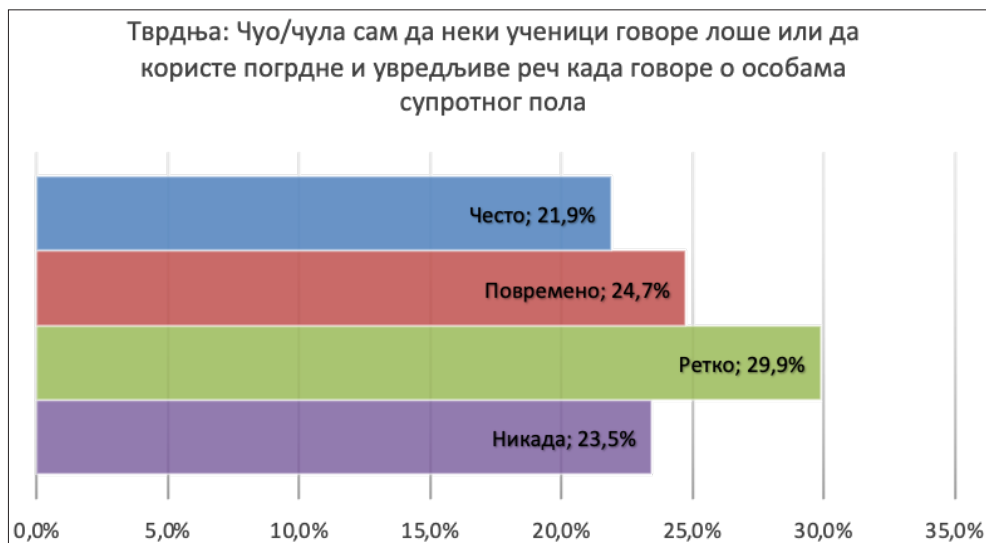
Наставници сматрају да је вршњачко насиље најчешће усмерено према особама супротног пола и према Ромима, док је насиље усмерено према осталим осетљивим групама значајно мање видљиво.

Колико често трпе насиље?	Роми	Друга нац. мањина	ЛГБТИ+	Супротни пол	Особе са инвалидитетом и сметњама у развоју	Остале групе заједно
Често	2.1%	0.0%	0.0%	3.5%	2.8%	9.3%
Повремено	6.3%	2.8%	2.8%	14.6%	1.4%	9.3%
Ретко	32.6%	14.2%	5.6%	35.4%	14.5%	16.3%
Никада	31.3%	44.7%	47.2%	22.2%	51.7%	23.3%
Не знам	27.8%	38.3%	44.4%	24.3%	29.7%	41.9%
Укупно:	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%

Табела 3.

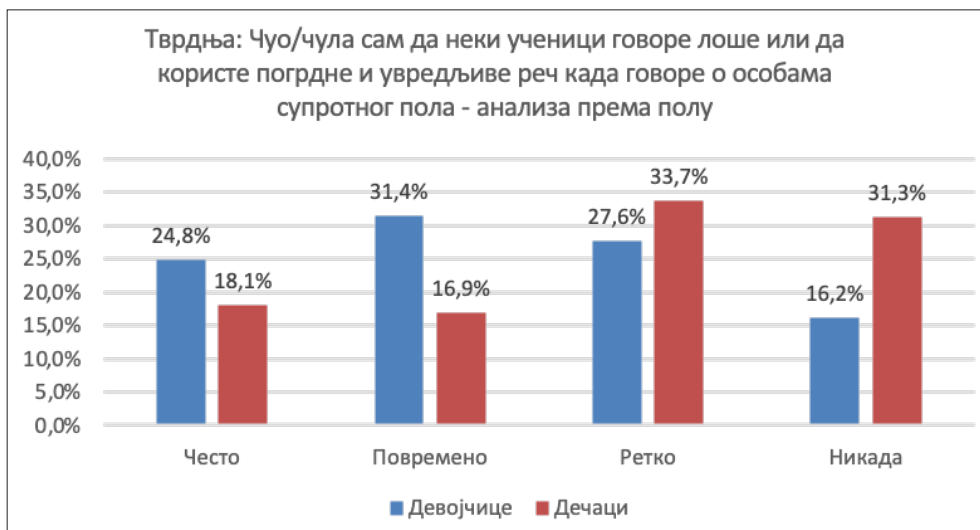
3.2. РОДНО ЗАСНОВАНО НАСИЉЕ: ПЕРЦЕПЦИЈЕ УЧЕСТАЛОСТИ ИСПОЉАВАЊА И СТАВОВИ

Када родно засновано насиље дефинишемо као сваки чин насиља над неком особом само због њеног рода и/или пола, као што је стајало у упитнику за ученике на почетку овог одељка, од ученика добијамо следеће перцепције учесталости испољавања негативних родно заснованих ставова (Графикон 9):

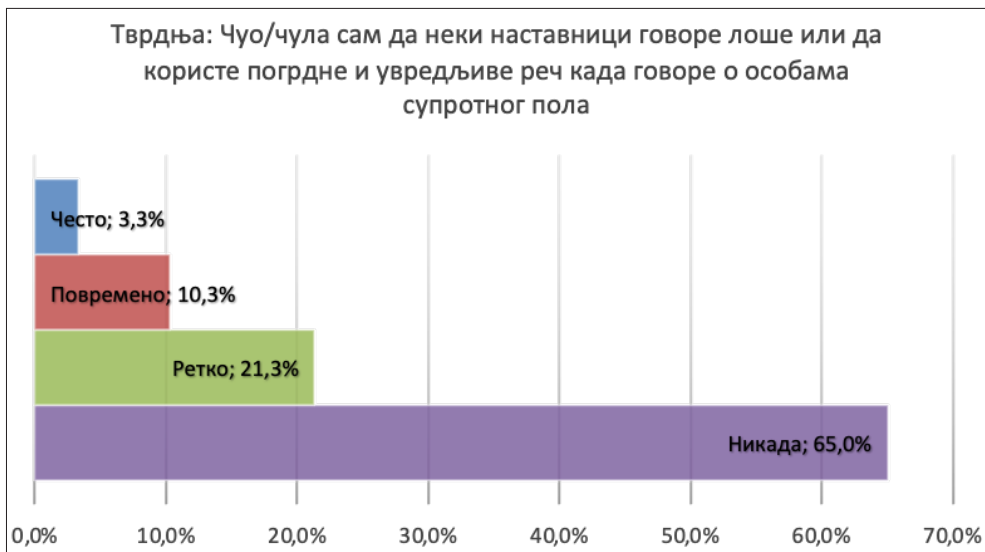
Графикон 9.

На основу одговора ученика, увредљив говор о особама супротног пола чује се често у школама. Наиме, 76,5% ученика пријављује да се овакав говор може чути у школама (често, повремено или ретко), а сваки пети ученик (21,9%) сматра да се овакав говор чује често. У овом погледу постоје статистички значајне, иако не велике, разлике између дечака и девојчица. Наиме, девојчице чешће пријављују да чују родно увредљив говор (Графикон 10).

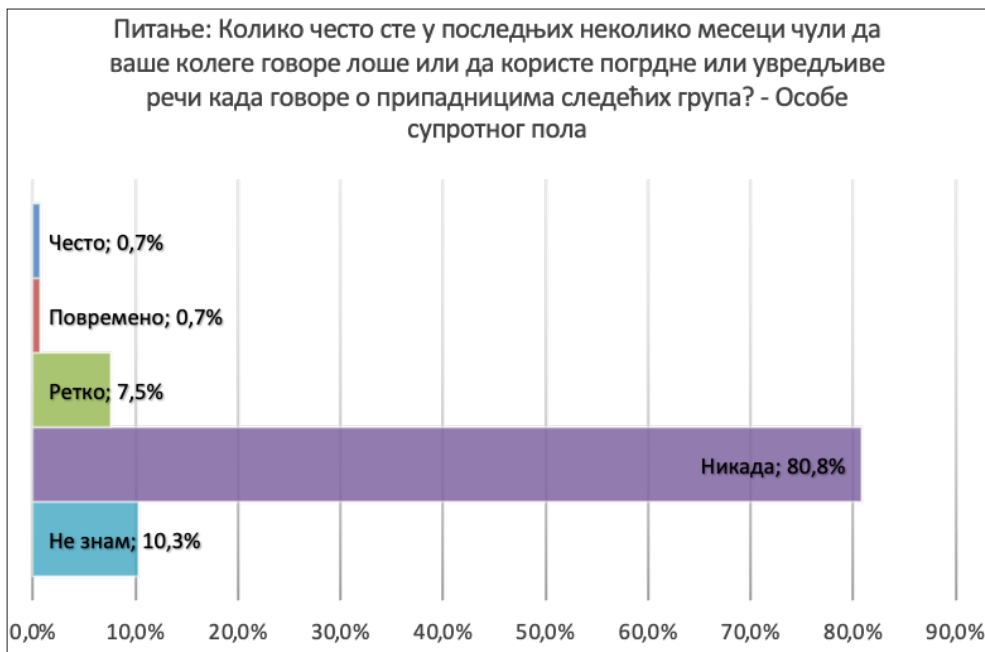
Графикон 10.

Према искуствима ученика, и наставници користе увредљиве речи за особе супротног пола (Графикон 11) тако да је сваки трећи ученик (35%) чуо свог наставника/наставницу како изговара погрдне или увредљиве речи на рачун особа супротног пола. У овом погледу, не постоје разлике у перцепцији између дечака и девојчица.

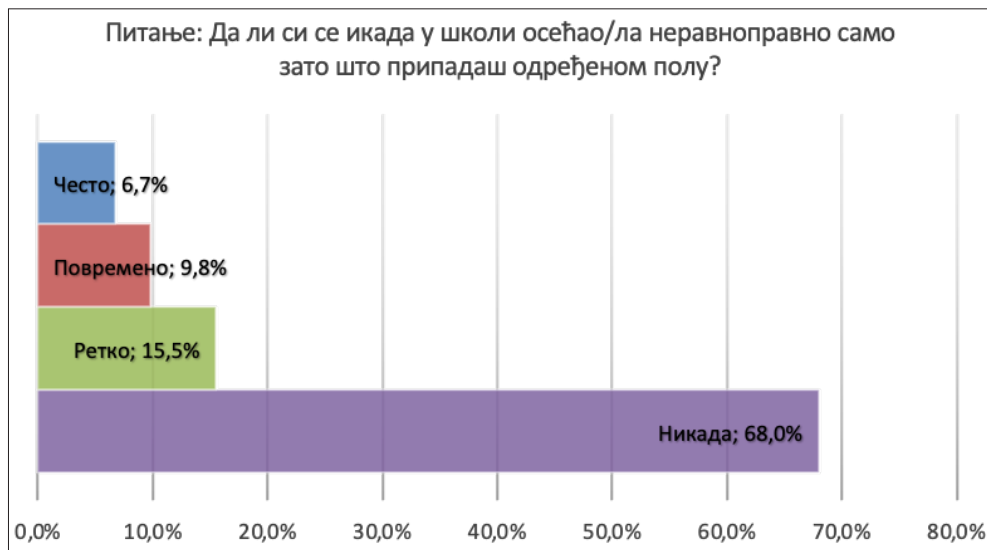
Графикон 11.

Процент наставника који су од својих колега и колегиница чули увредљив говор за особе супротног пола је доста мањи и износи 9% (Графикон 12).

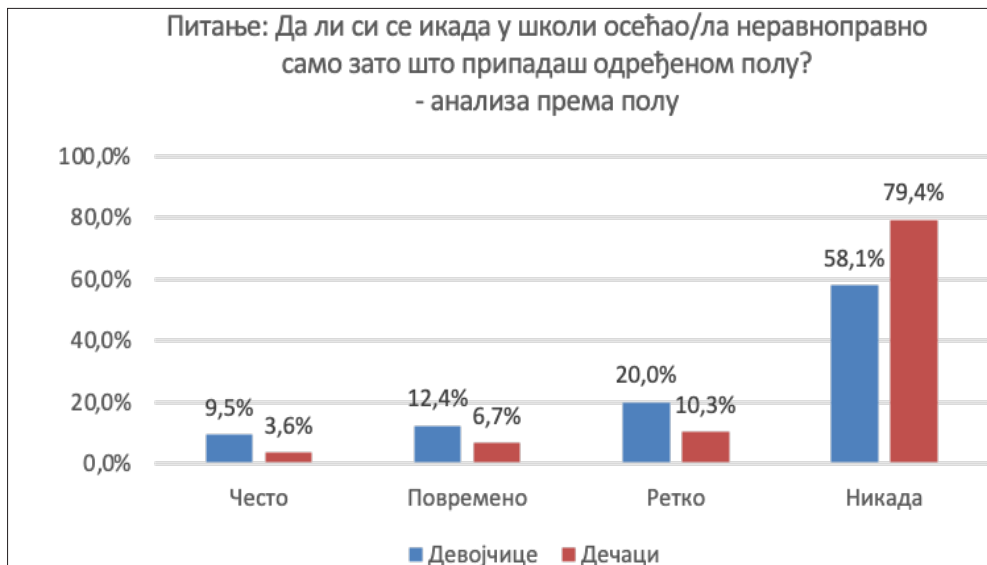
Графикон 12.

Сваки трећи ученик/ца (32%) се у неком тренутку у школи осећао/ла да је у лошијем положају само зато што припада одређеном полу (Графикон 13).

Графикон 13.

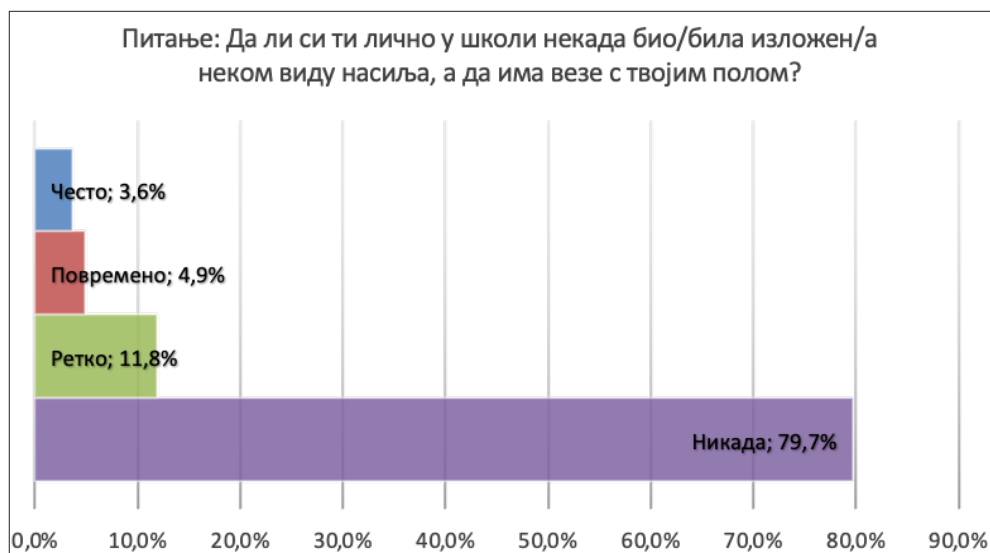
Са родно неприкладним говором суочила се готово свака друга девојчица (41,9% од укупног броја девојчица) и 20,6% од укупног броја дечака (Графикон 14). Разлика је статистички значајна и говори о томе колико је родно неприхватљив и увредљив говор на рачун женског пола присутан у школском окружењу.

Графикон 14.

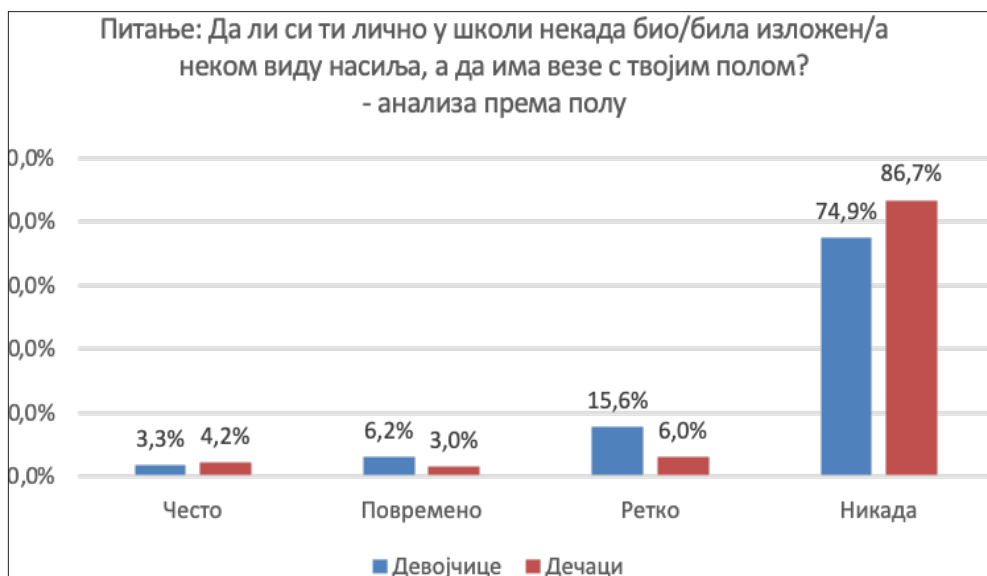
С друге стране, овако високи проценти, између осталог, говоре и о осетљивости ученика да препознају и именују говор који је родно неприкладан у различитим социјалним контекстима.

Родно засновано насиље се не завршава само на неприкладном говору, ученици су изложени и насилничком понашању које је у вези са њиховим родом (Графикон 15).

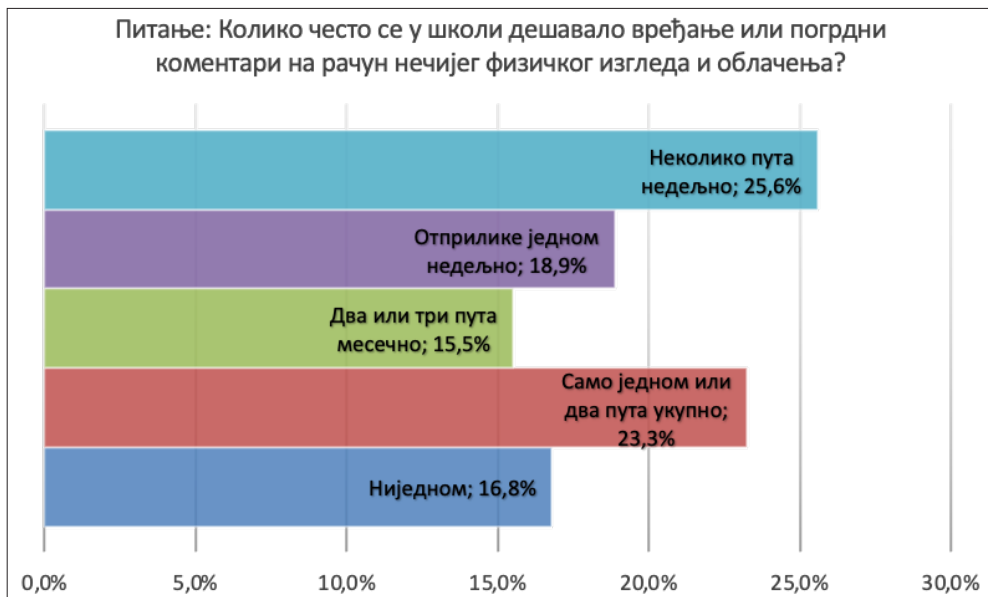
Графикон 15.

Из претходног графика се види да је сваки пети ученик/ца (20,5%) био/била лично изложен/а неком виду родно заснованог насиља. Опет, то се много чешће дешава девојчицама (25,1% од укупног броја девојчица) него дечацима (13,3% од укупног броја дечака), што се види из графика 16. Ипак, требало би рећи да је у оба случаја реч о високој заступљености која позива на мере којима би се повећала осетљивост младих да препознају у којој мери је такав говор неприкладан, колико може да повреди осећања и достојанство друге особе и, што је најважније, да науче да треба да реагују на њега и како да то ураде.

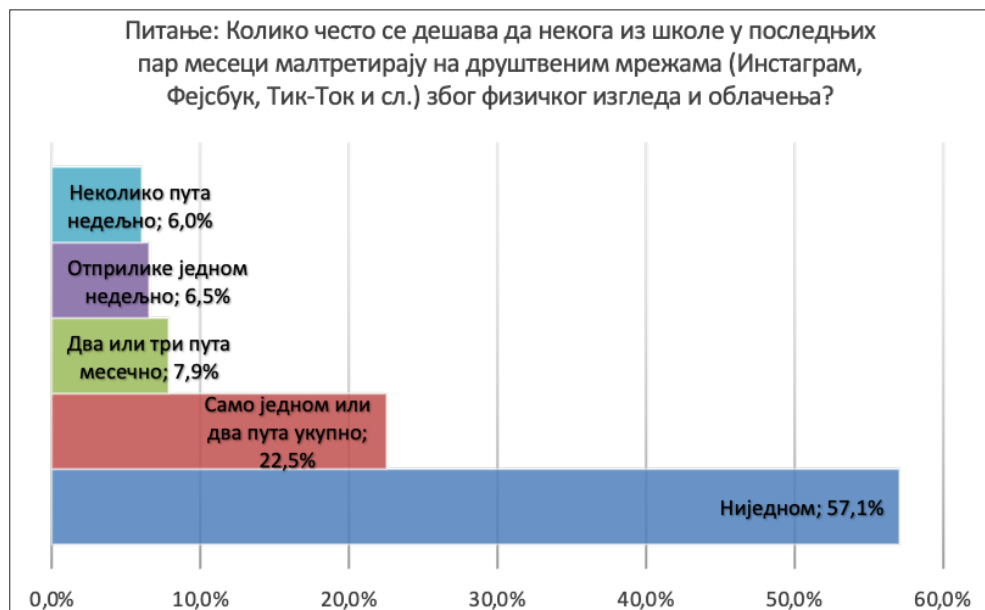
Графикон 16.

Вређање и погрдни коментари на рачун нечијег физичког изгледа се, према искуству испитаника, редовно чују међу децом школског узраста (Графикон 17). Готово сви ученици су чули вређање или погрдне коментаре на рачун нечијег физичког изгледа (83,2%). Сваки четврти ученик (25,6%) овакав говор чује готово свакодневно.

Графикон 17.

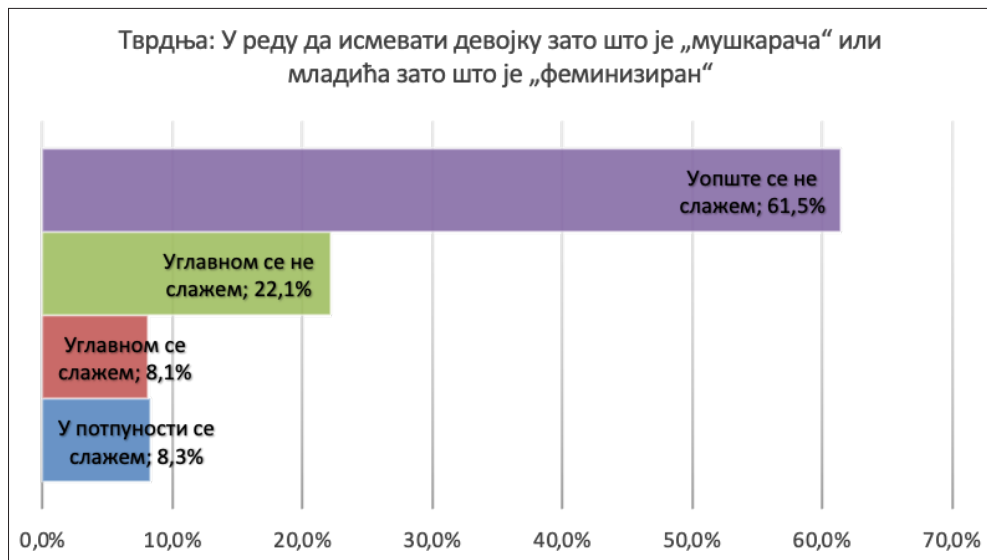
Вређање у вези са нечијим физичким изгледом и/или облачењем је присутно и на друштвеним мрежама (Графикон 18). Готово половина ученика (42,9%) се срела са овим видом насиља на мрежама, неки од њих и свакодневно (6%).

Графикон 18.

Не само да је исмевање на рачун нечијег изгледа релативно често присутно, већ се сматра оправданим у неким случајевима (Графикон 19). Када је у питању стереотипна фемининост и маскулиност (бити „мушкарача“, бити феминизиран), 16,4% ученика сматра да је оправдано реаговати исмевањем.

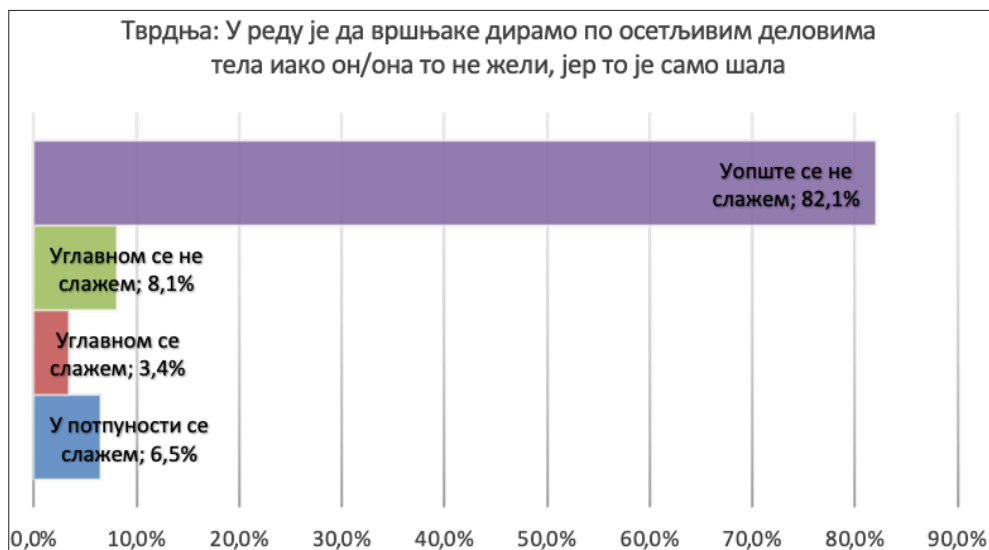
Као и у претходном случају, овакви ставови су значајно чешћи међу дечацима (22% свих дечака) него међу девојчицама (11,5% од укупног броја девојчица).

Графикон 19.

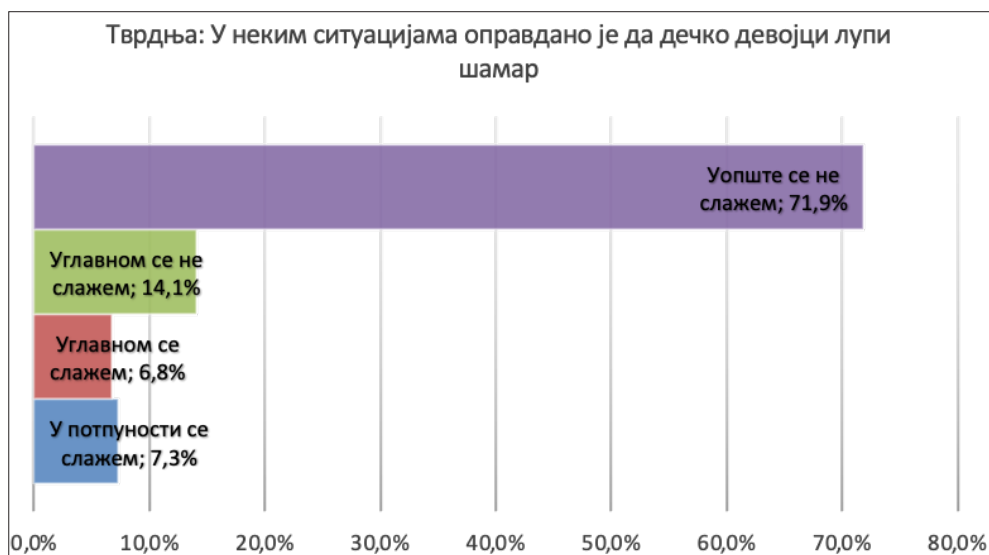
У домену ставова према родно заснованом насиљу нашла се и ставка која говори о (не)прихватљивости додиривања по интимним деловима тела (Графикон 20).

За 9,9% ученика овакви додир су само шала, па су, према томе, прихватљиви. Иако разлика између дечака и девојчица у овом погледу није велика, она постоји, тако да је ово прихватљиво за 6,8% дечака и 3,1% девојчица. Ипак, за огромну већину од 90% ученика, овакво понашање није прихватљиво.

Графикон 20.

Има и оних младих који оправдавају физичко насиље у партнерским односима (Графикон 21). Оваква уверења дели укупно 14,1% ученика.

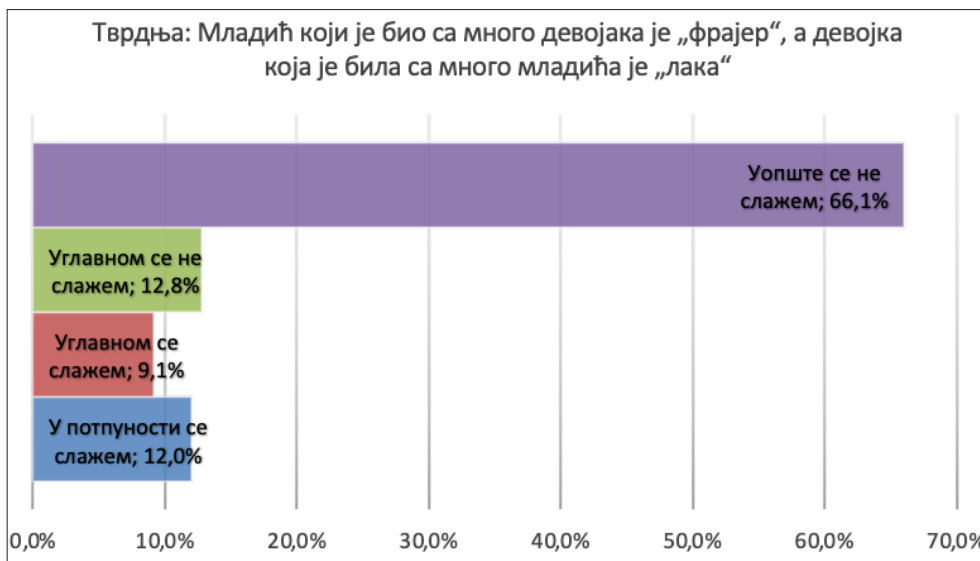
Графикон 21.

И у овом погледу не постоје разлике међу узрастима, али постоје разлике по полу. Наиме, сваки десети дечак (11,3%) сматра да је физичко насиље прихватљиво у партнерским односима, док то мишљење дели 2,1% девојчица (Графикон 22).

Графикон 22.

Родно засновани стереотипи „боје“ и перцепцију прихватљивог понашања у партнерским односима (Графикон 23).

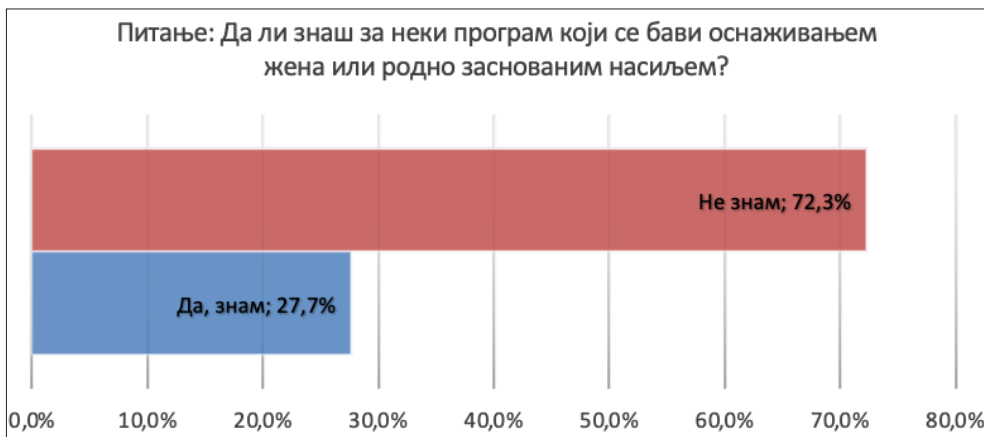

Графикон 23.

За 21,1% ученика промискуитетно понашање мушкараца је врлина (позитивни атрибут), док је исто понашање девојака морално неприхватљиво

(стигматизујући атрибут). Ову разлику чешће праве дечаци него девојчице, тако да на овај начин размишља 15,2% дечака и 5% девојчица.

Када су у питању едукације на тему оснаживања жена и родно заснованог насиља (Графикон 24), од свих ученика који су учествовали у истраживању, њих око 28% је чуло за овакве школске и ваншколске програме, а свега њих 6,1% је похађало неки такав програм. Код малобројних који су похађали такве обуке, процентуална укљученост дечака и девојчица је слична (7% од укупног броја дечака и 6% укупног броја девојчица).

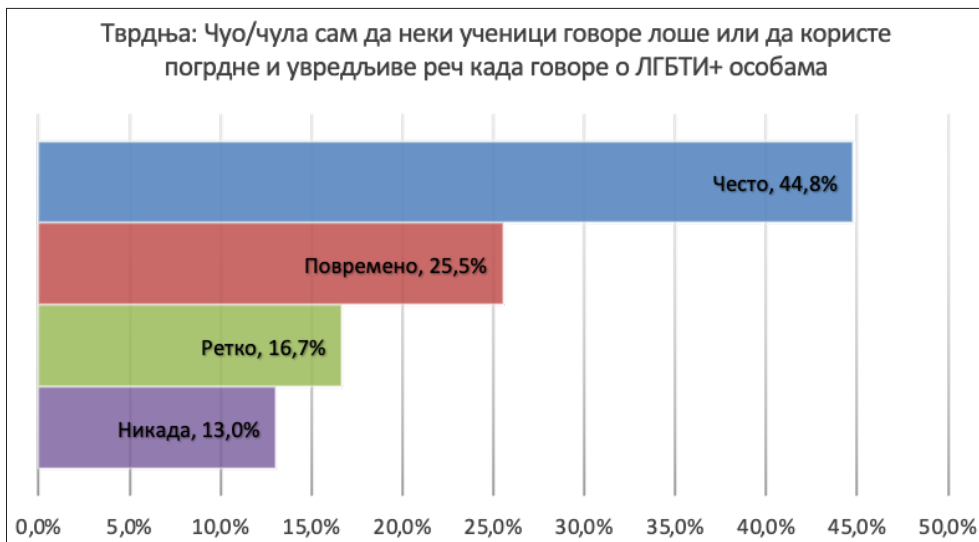
Графикон 24.

3.3. НАСИЉЕ ПРЕМА ЛГБТИ+ ОСОБАМА:

ПЕРЦЕПЦИЈЕ УЧЕСТАЛОСТИ ИСПОЉАВАЊА И СТАВОВИ

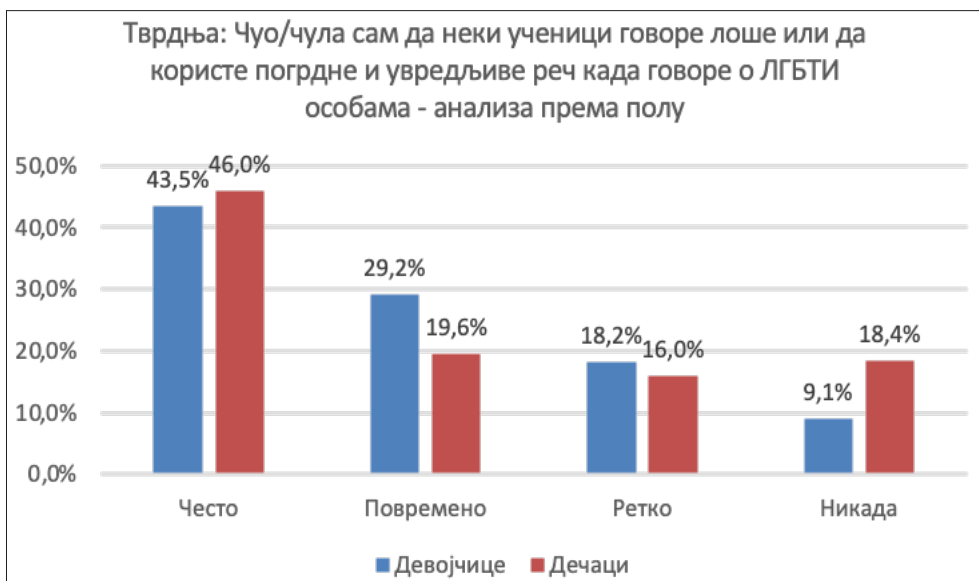
Акроним ЛГБТИ+ коришћен у овом истраживању ученицима је објашњен на следећи начин: „ЛГБТИ означава лезбејке, геј мушкарце, бисексуалне, трансродне и интерсексуалне особе. Лезбејке су жене које се заљубљују у друге жене. Геј мушкарци се заљубљују у друге мушкарце. Бисексуалне особе привлаче особе оба пола. Трансродне особе су особе чији родни идентитет није у складу са њиховим полом. Интерсексуалне особе су особе које се рађају са полним карактеристикама оба пола“.

Према налазима овог истраживања, стигматизација ЛГБТИ+ особа је присутна током периода школовања (Графикон 25), што чини основу за могуће касније испољавање аката насиља усмерених ка ЛГБТИ+ особама. Готово свако дете у Србији (87%) је у школи чуло да се међу ученицима за ЛГБТИ+ особе користе погрдне или увредљиве квалификације. Од укупног узорка ученика, готово половина (44,8%) је таквом речнику изложена често.

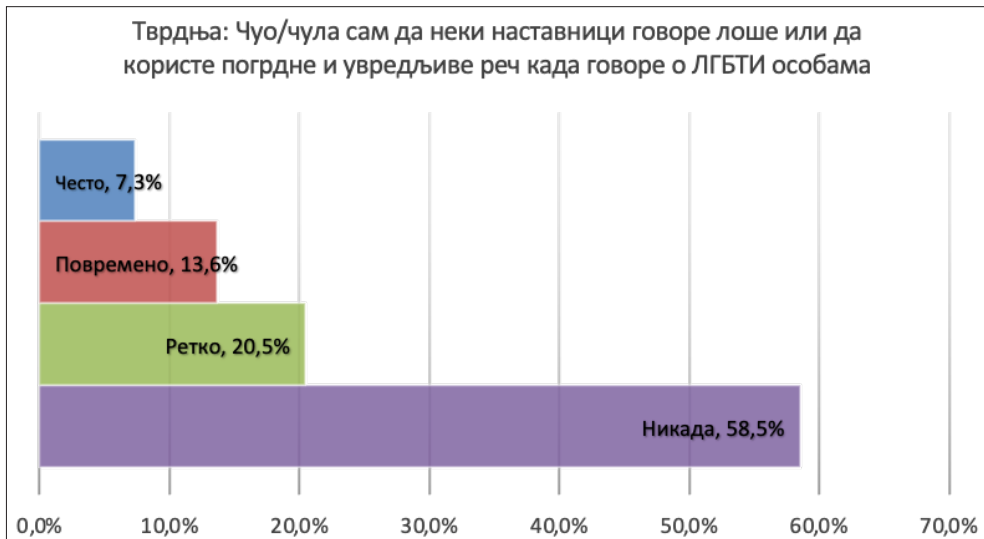
Графикон 25.

Као и када је у питању родно заснован увредљив говор, девојчице се у већој мери свесне увредљивог говора према ЛГБТИ+ особама него дечаци (Графикон 26).

Графикон 26.

Чак 41,5% ученика је и од својих наставника чуло увредљиве речи које се односе на ЛГБТИ+ особе, а њих 7,3% сматра да се то догађа често (Графикон 27). Дакле, ово јесте тема која се у школи отворено спомиње, и то у контексту који је негативан и увредљив по ЛГБТИ+ особе.

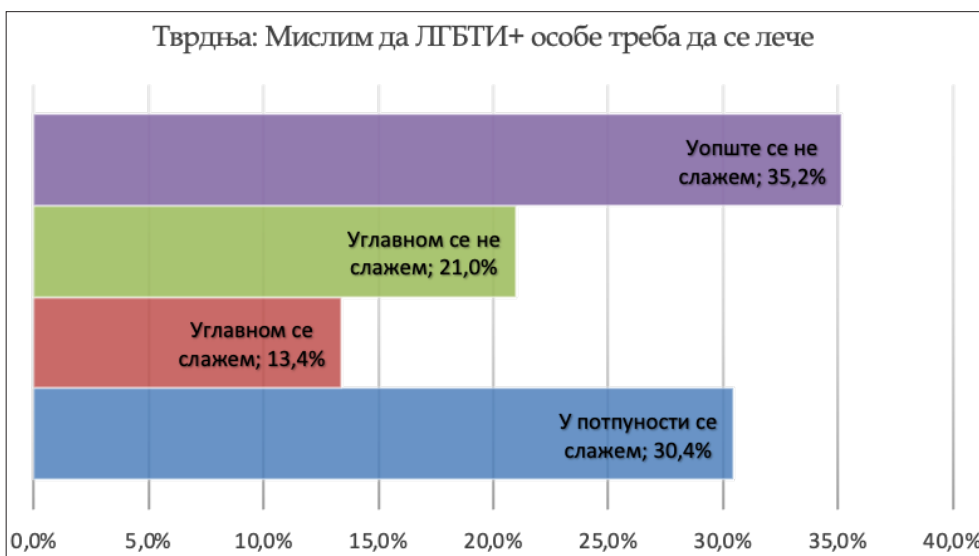
Графикон 27.

Истовремено, око 10% наставника је чуло своје колеге да користе увредљив речник када помињу ЛГБТИ+ особе (Графикон 28). Слично као и у случају родно заснованог негативног говора, и овде је случај да наставници чешће испољавају негативне ставове пред ученицима него пред колегама. То може да значи и да са ученицима чешће причају о тој теми него међу собом, али може да значи и да су свесни да је њихов говор неприкладан, па избегавају да га емитују пред колегама.

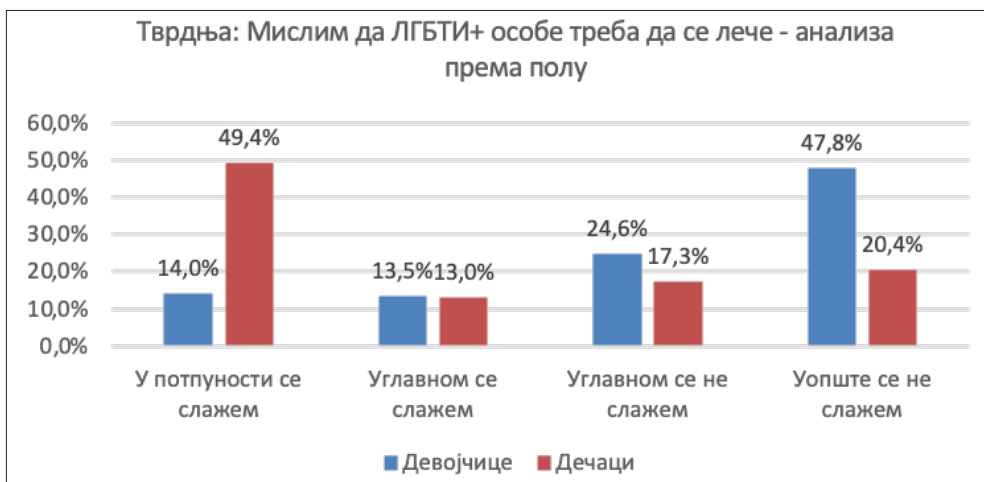
Графикон 28.

Готово половина ученика (43,8%) сматра да је припадност ЛГБТИ+ популацији поремећај или болест, па се делимично или у потпуности слажу да ЛГБТИ+ особе треба да се лече (Графикон 29). Ако се зна да је Светска здравствена организација пре 33 године (1990. године) уклонила хомосексуалност из Међународне класификације болести, забрињавајуће је да су и после толико времена оваква уверења распрострањена међу младима у Србији.

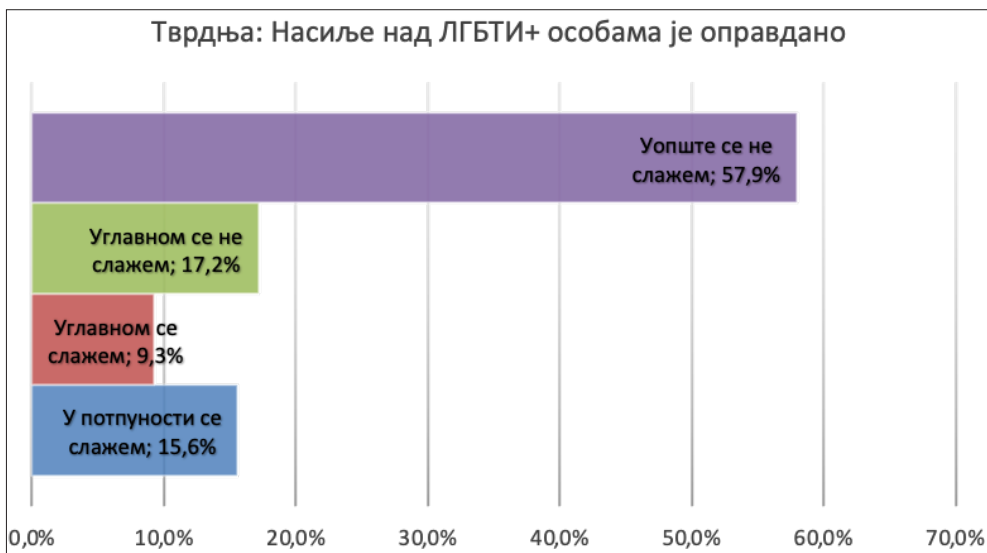
Графикон 29.

Овакав (негативни) став претежно формирају дечаци, од којих чак 62% сматра да ЛГБТИ+ особе треба да се лече. Исти негативни став има око 28% девојчица, што јесте значајно мање, али далеко од тога да је занемарљиво. (Графикон 30).

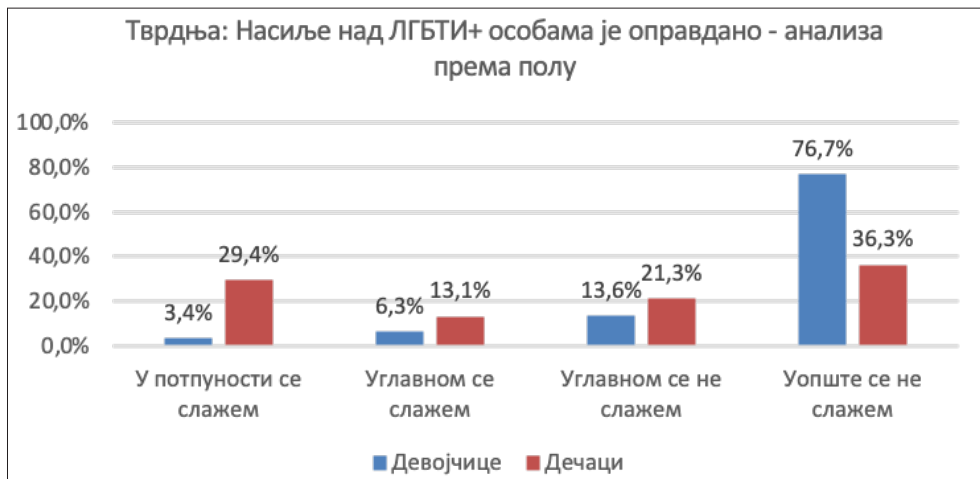
Графикон 30.

Да ли је насиље над ЛГБТИ+ особама оправдано? (Графикон 31). Сваки четврти ученик (24,9%) сматра да јесте.

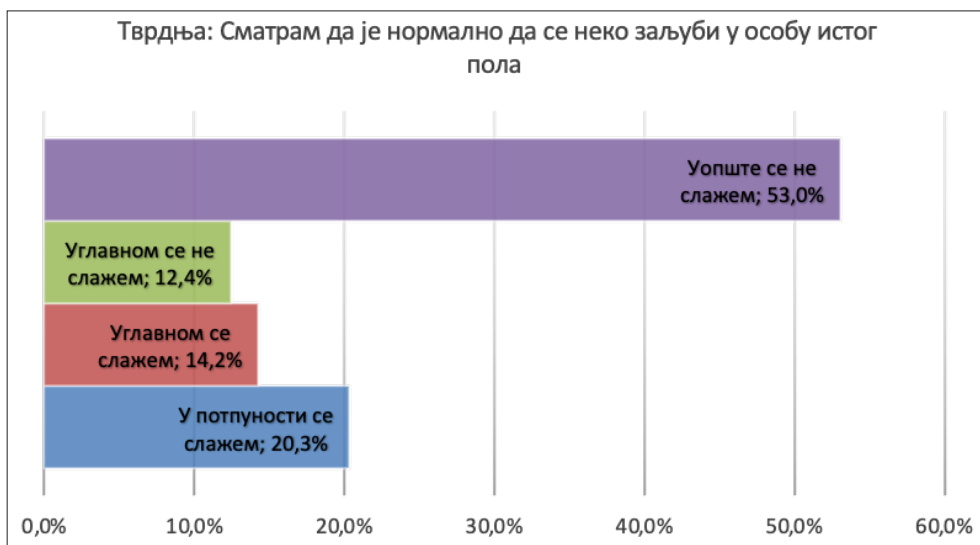
Графикон 31.

Поново у негативном ставу предњаче дечаци од којих око 43% углавном или у потпуности сматра да је насиље над ЛГБТИ+ особама оправдано (Графикон 32). Када су у питању девојчице овакав негативни став има њих око 10% од укупног броја девојчица.

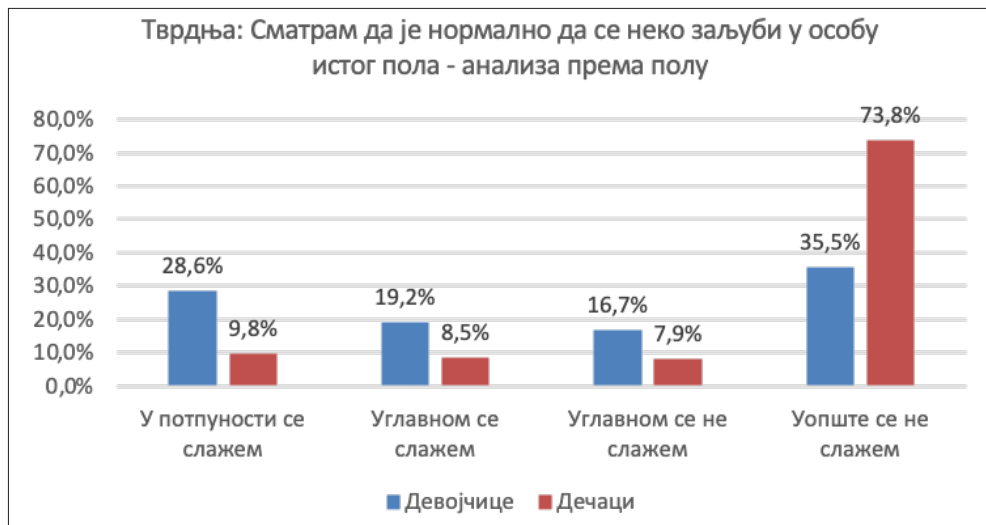

Графикон 32.

С друге стране, 34,5% ученика који су учествовали у истраживању сматра да је нормално заљубити се у особу истог пола (Графикон 33). При томе, овакво мишљење има око 48% од укупног броја анкетираних девојчица, али и само 18% од укупног броја анкетираних дечака (Графикон 34).

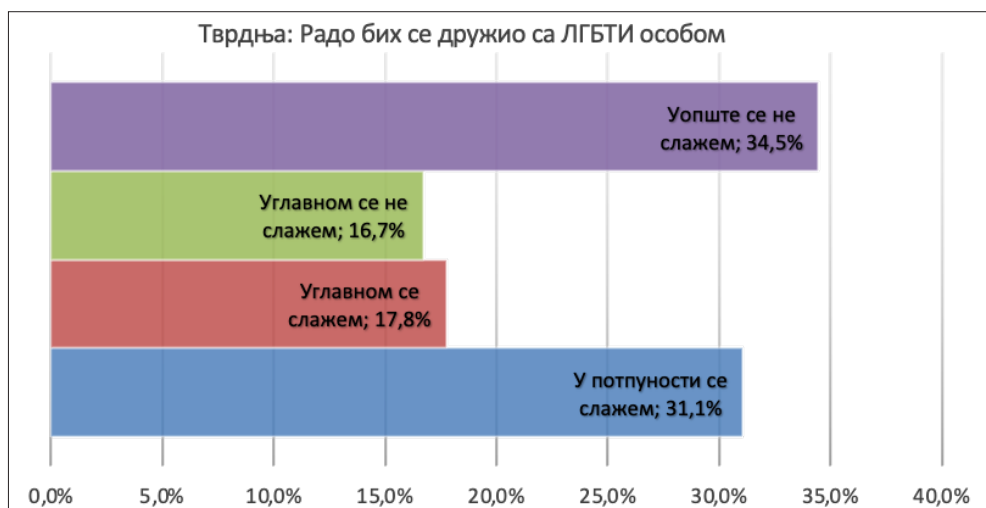
Графикон 33.

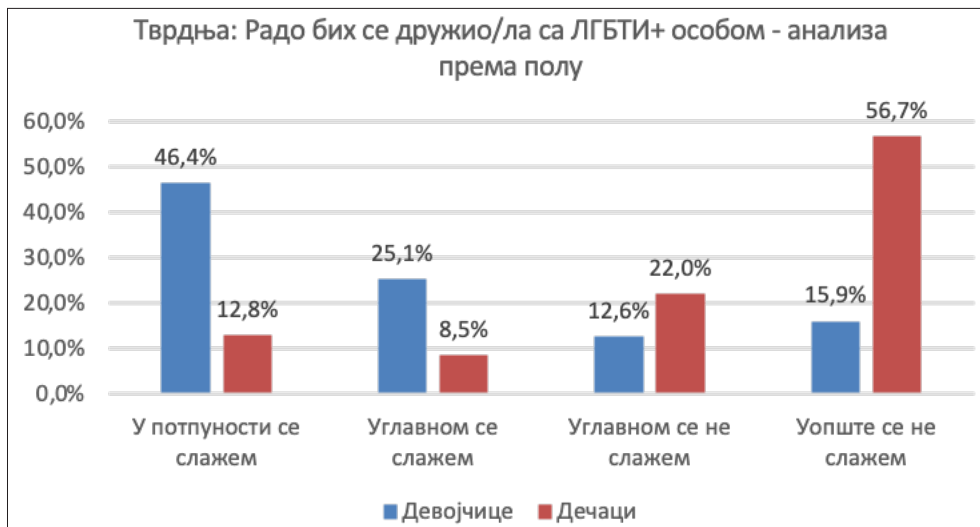
Графикон 34.

Такође, сваки други ученик (48,8%) нема социјалну дистанцу према ЛГБТИ+ особама (Графикон 35) и радо би се дружили са њима. Из ове групе, њих 3/4 познаје бар једну ЛГБТИ+ особу, док са осталом децом то није случај. Свеједно, сваки четврти из ове групе нема предрасуде према ЛГБТИ+ особама, без обзира што нема непосредно искуство у комуникацији са њима.

С друге стране, половина ученика (51,2%) се не би дружила са ЛГБТИ+ особом. Када говоримо о полној структури, чак 71,5% укупног броја девојчица бира одговор „радо бих се дружио/дружила са ЛГБТИ+ особом“, док је то случај са само 21,3% свих дечака (Графикон 36).

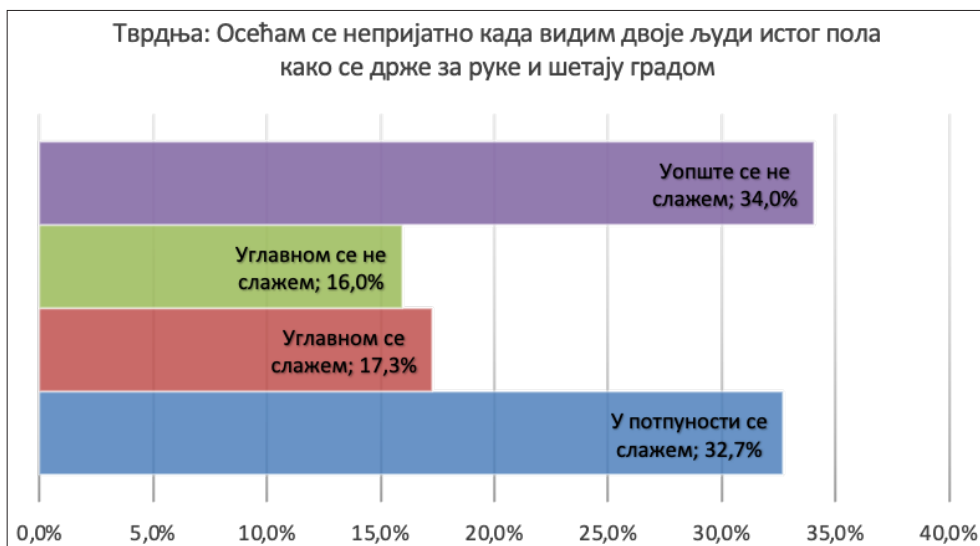

Графикон 35.

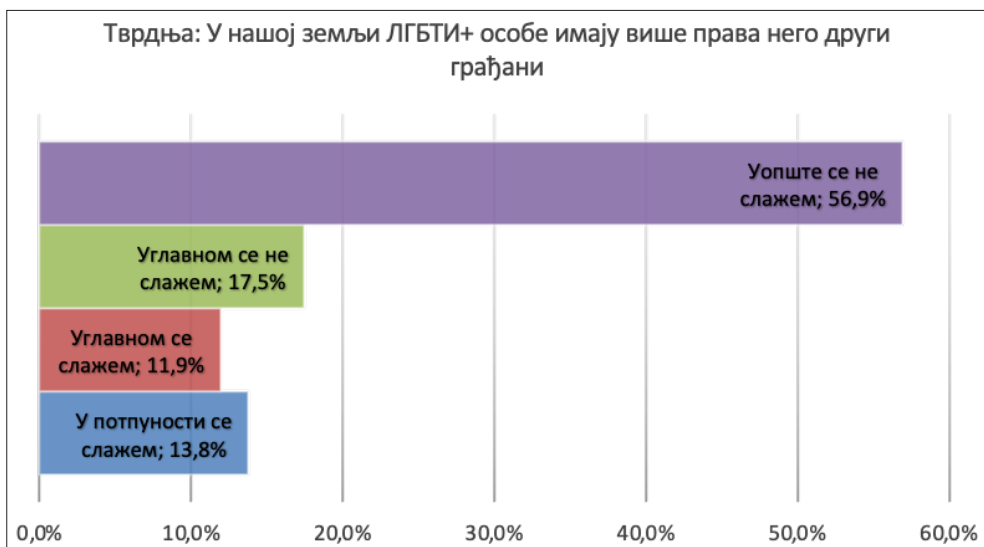
Графикон 36.

Половина ученика (50%) се у већој или мањој мери осећа непријатно када види двоје људи истог пола како се држе за руке и шетају (Графикон 37).

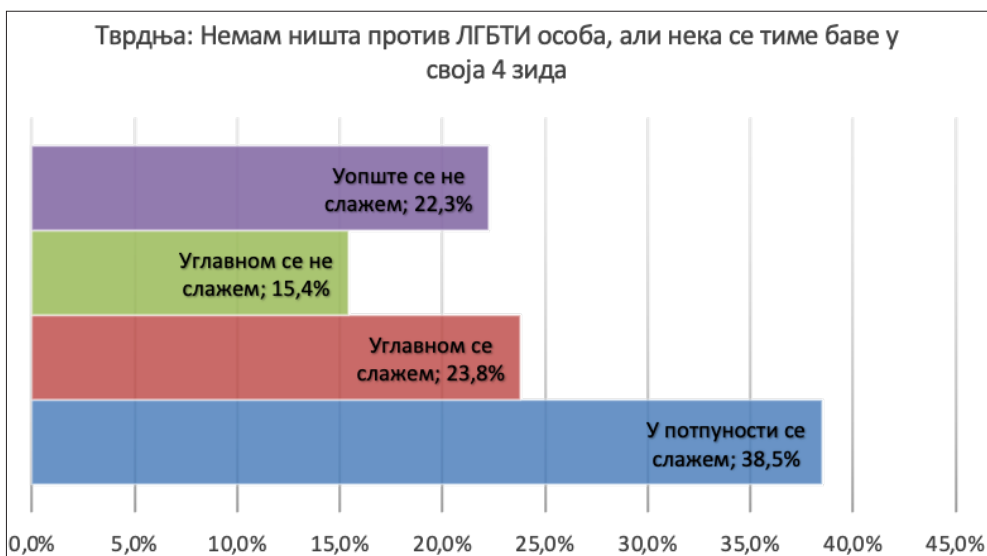
Графикон 37.

Једна од намера је била да се провери да ли је и у којој мери је код испитаника присутан наратив да одређене групе уживају више права од већинског становништва. У овом случају, то се односило на ЛГБТИ+ популацију (Графикон 38). Подаци показују да је сваки четврти ученик (25,7%) сагласан са мишљењем да ЛГБТИ+ особе имају више права него други грађани.

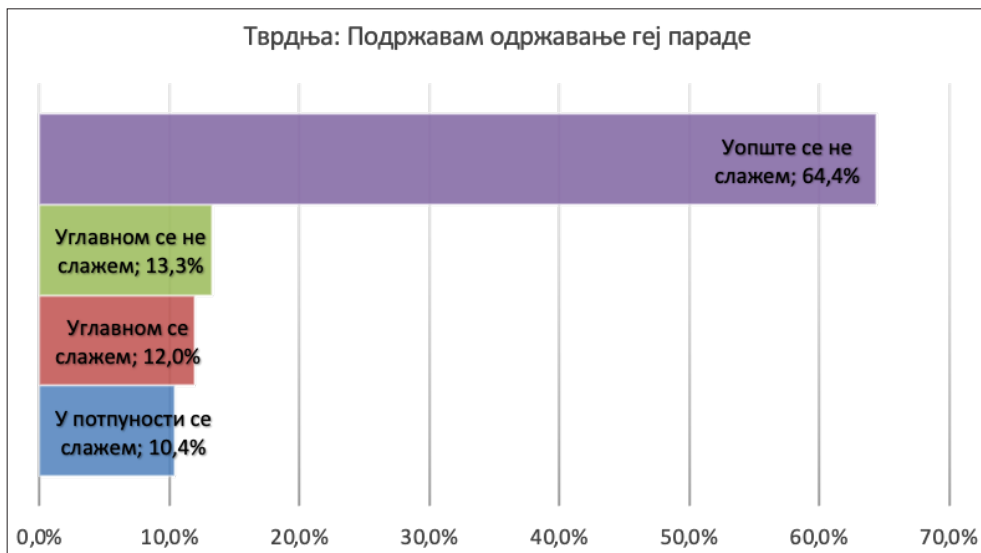
Графикон 38.

Са тврдњом: „Немам ништа против ЛГБТИ+ особа, али нека се тиме баве у своја четири зида“, која се често користи за изражавање негативног става у социјално пожељнијој форми (Графикон 39), слаже се, у потпуности или умерено, чак 62,3% ученика.

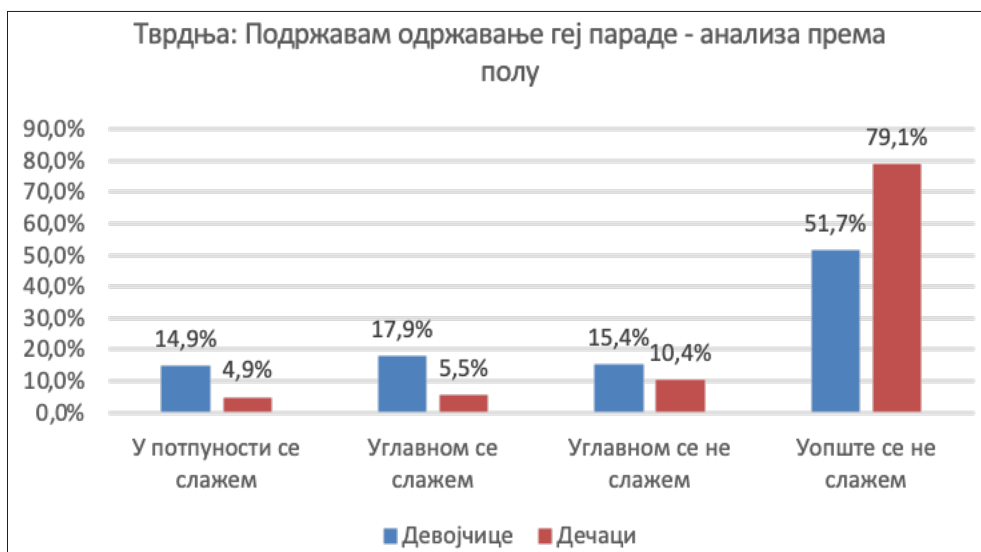

Графикон 39.

Коначно, када је у питању подршка геј паради (Графикон 40) готово да постоји консензус међу ученицима против њеног одржавања (77,7%). При томе, 64,4% ученика бира одговор јачег неслагања. У уделу позитивних ставова поново предњаче девојчице. Око 33% девојчица углавном или у потпуности подржавају одржавање геј параде, док овака став има тек нешто више од 10% дечака (Графикон 41).

Графикон 40.

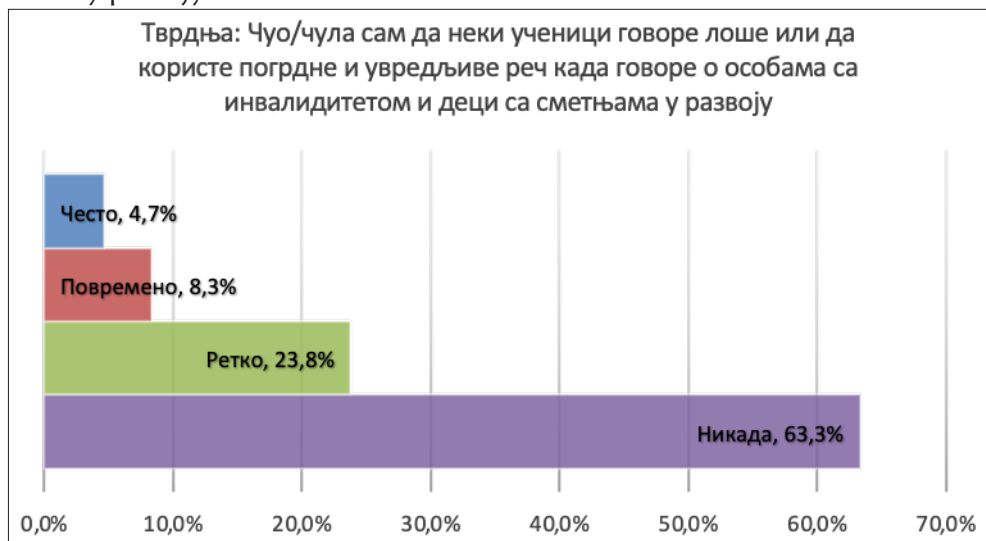
Графикон 41.

3.4. НАСИЉЕ ПРЕМА ОСОБАМА СА ИНВАЛИДИТЕТОМ И СМЕТЊАМА У РАЗВОЈУ:

ПЕРЦЕПЦИЈЕ УЧЕСТАЛОСТИ ИСПОЉАВАЊА И СТАВОВИ

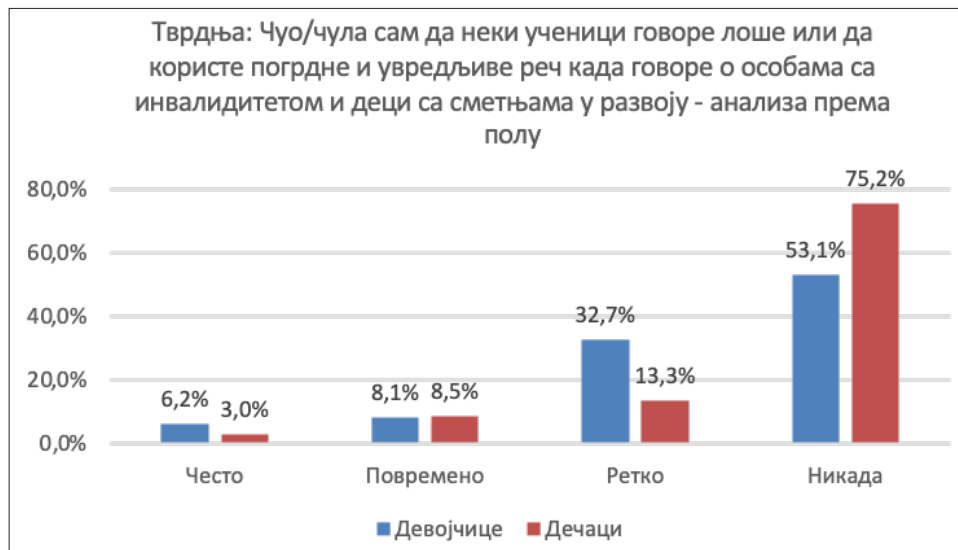
Термин „особе са инвалидитетом и сметњама у развоју“ коришћен у овом истраживању објашњен је на следећи начин: „Особе са инвалидите- том су особе са урођеним или стеченим физичким, сензорним или интелек- туалним инвалидитетом које услед друштвених или других препрека имају ограничене могућности да се укључе у различите активности друштва, као што су нпр. образовне активности“.

Како се о особама са овим проблемима говори у школама? (Графикон 42). Више од трећине ученика (36,7%) у школи чује од својих вршњака по- грдан и увредљив говор који се односи на особе са инвалидитетом и смет- њама у развоју.

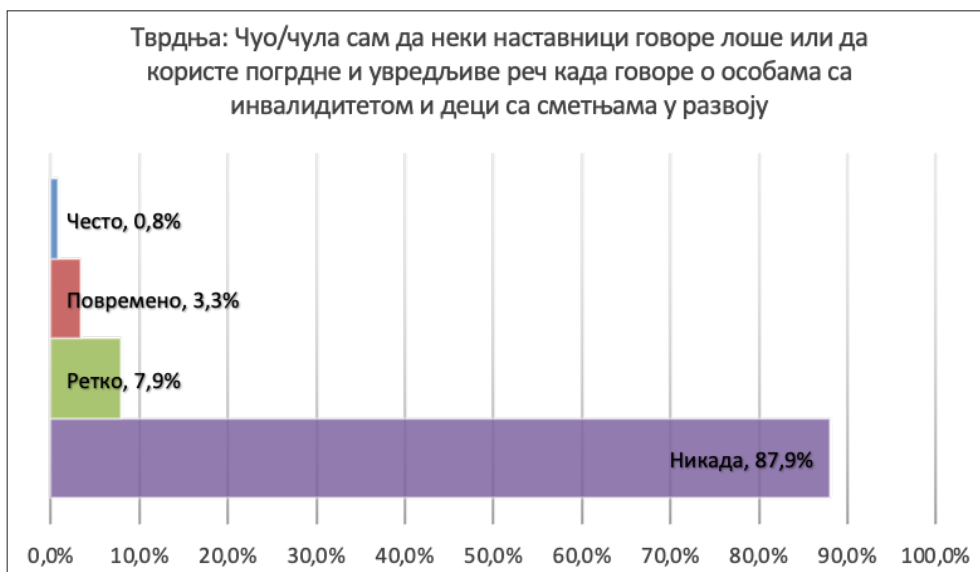
Графикон 42.

И у овом сличају девојчице значајно чешће пријављују да чују погрдни и увредљив говор о особама са инвалидитетом и сметњама у развоју, него што то раде дечаки (Графикон 43).

Графикон 43.

И наставници умеју да користе увредљив речник пред ученицима (Графикон 44), тако да је 12,1% ученика увредљиве речи на рачун особа са инвалидитетом и/или сметњама у развоју чуло од својих наставника.

Графикон 44.

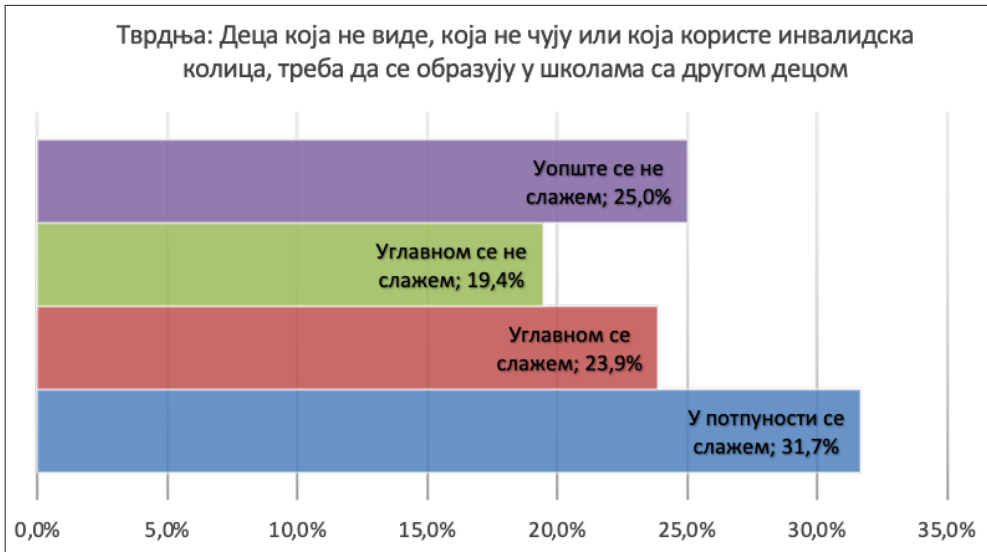
С друге стране, као и у случају претходно описаних осетљивих група, међу наставницима се овакав говор не чује или се бар не пријављује да се тако говори (Графикон 45). Мање од 1% наставника каже да су чули своје колеге да користе такав речник за ову популацијску групу.

Графикон 45.

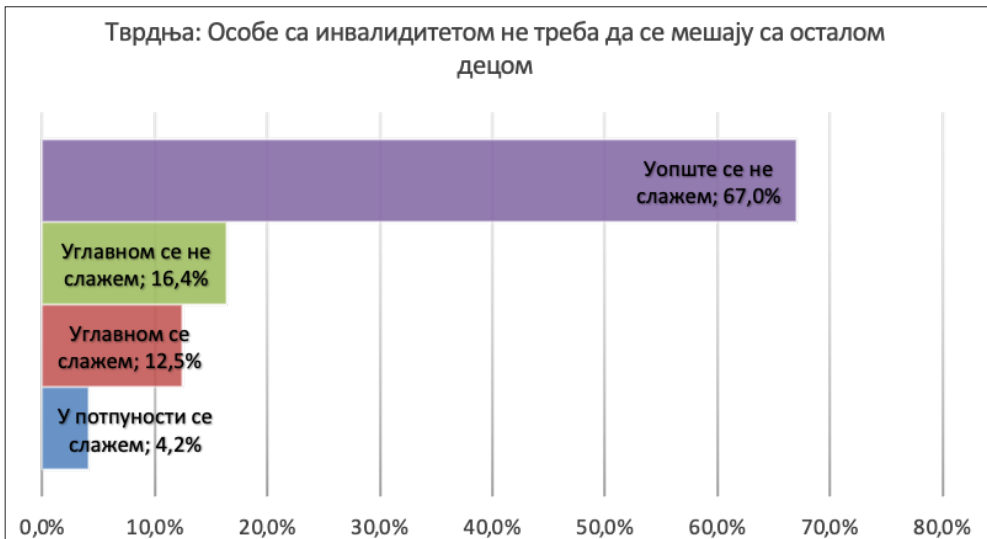
Када је реч о ставовима према инклузивности образовања (Графикон 46), готово половина ученика (44,4%) сматра да особе са инвалидитетом и сметњама у развоју не треба да се образују у школама заједно са другом децом. При томе се дечаци и девојчице не разликују значајно у дистрибуцији одговора на ово питање.

Изградња позитивних ставова, прихватање и поштовање различитости, сарадња и солидарност су свакако експлицитна очекивања која друштво има у односу на школу (о чему говоре законски и подзаконски акти који уређују ову област, као и програми наставе и учења).

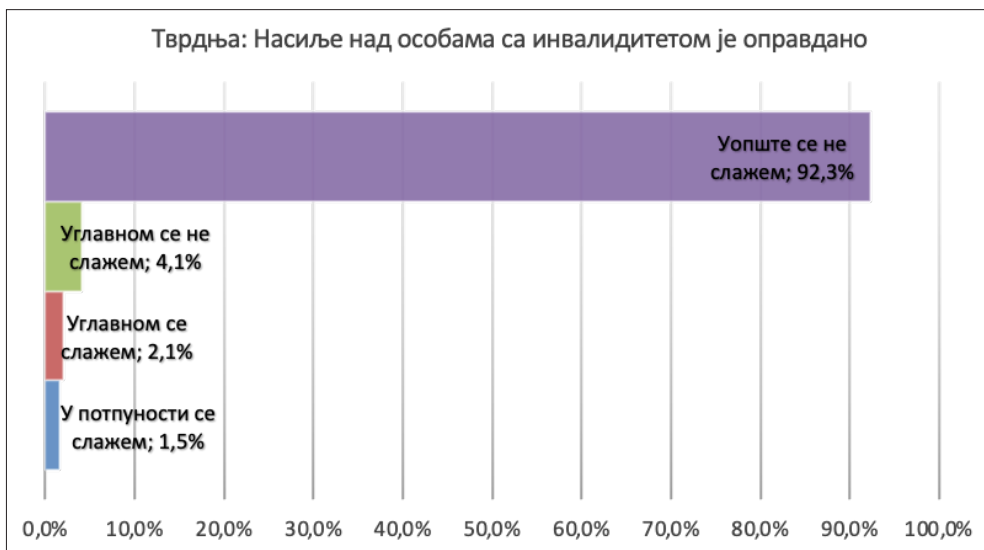
Графикон 46.

Овај став је доминантно усмерен на инклузивно образовање и контекст редовних школа. Са нешто оштрије и негативније формулисаним ставом: „Особе са инвалидитетом не треба да се мешају са осталом децом“ (Графикон 47), слаже се значајно мањи проценат деце (16,7%). Не постоје значајне разлике по полу.

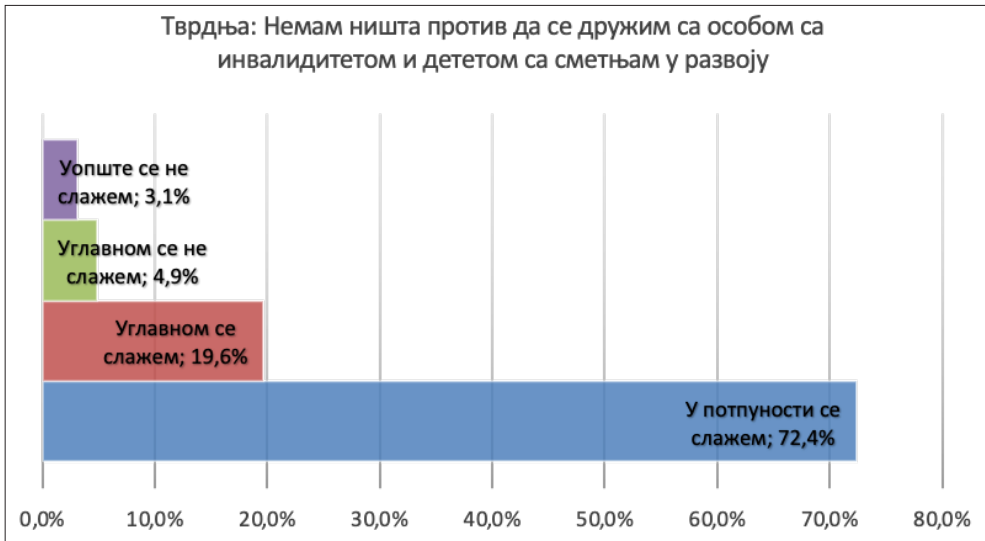
Графикон 47.

Готово консензусом, ученици (и дечаци и девојчице без разлика) одбијају да оправдају насиље над особама са инвалидитетом (Графикон 48). Можда не звучи као значајно то што се 3,6% деце у потпуности или делимично слаже са тврдњом да је насиље над особама са инвалидитетом оправдано. Међутим, када се преведе у бројеве, то значи да у Србији око 14,000 ученика, који су провели у школи између 7 и 12 година, оправдава насиље над особама које имају неки облик инвалидитета или развојних тешкоћа.

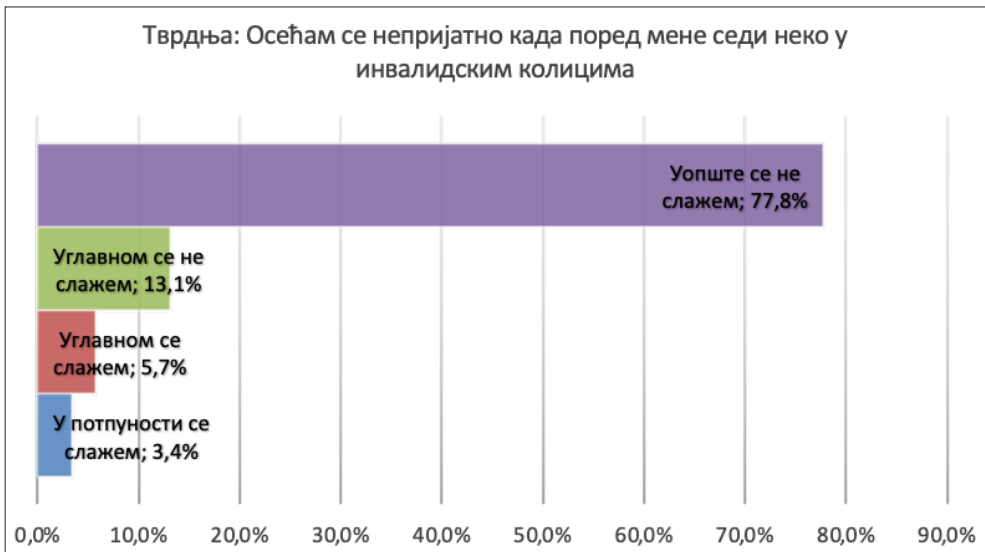
Графикон 48.

Готово сваки десети ученик (8%) не би желео ни да се дружи са особом која има инвалидитет или развојне сметње (Графикон 49). С друге стране, за 92% деце то је прихватљиво. Разлике по полу у одговорима на ово питање нису статистички значајне.

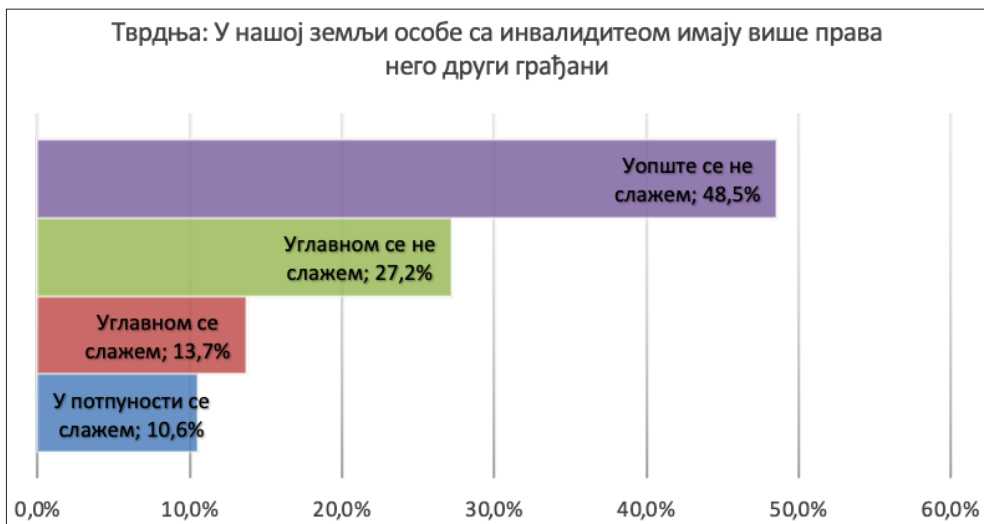
Графикон 49.

Са тврдњом: „Осећам се непријатно када поред мене седи неко у инвалидским колицима“, се 9,1% ученика углавном или у потпуности слаже (Графикон 50). При томе не постоје значајне разлике у дистрибуцији одговора између дечака и девојчица.

Графикон 50.

Као и у случају ЛГБТИ+ особа, и у овом случају је присутно уверење да особе са развојним тешкоћама и инвалидитетом уживају већа права него остали грађани (Графикон 51). Са тим се слаже сваки четврти ученик (24,3%), што је сличан проценат оваквих одговора добијен и у случају припадника ЛГБТИ+ заједнице.

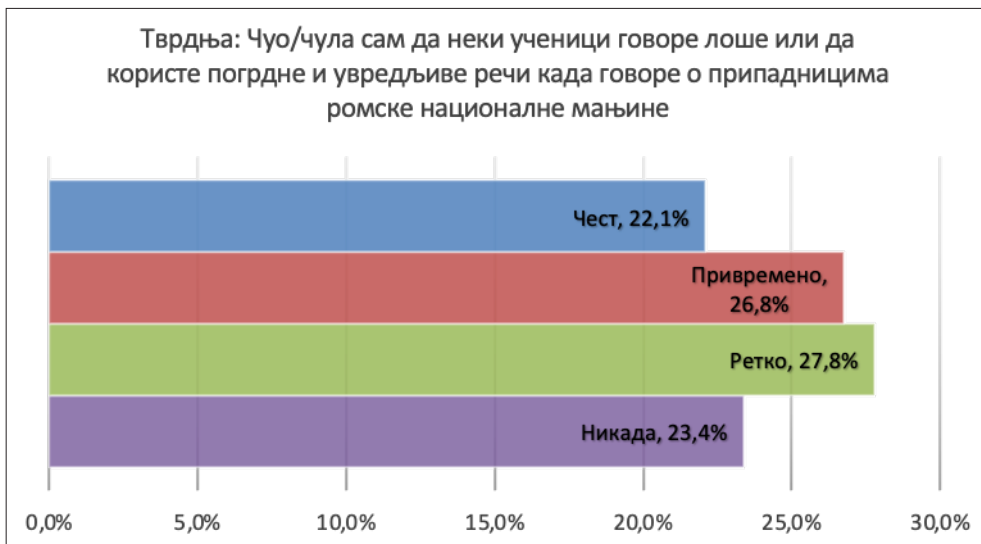

Графикон 51.

Оно што је специфично у резултатима добијеним за субпопулацију особа са инвалидитетом и сметњама у развоју је да се ставови дечака и девојчица према њима готово не разликују. То није случај када је у питању ставови према родно заснованом насиљу, ЛГБТИ+ особама и Ромима.

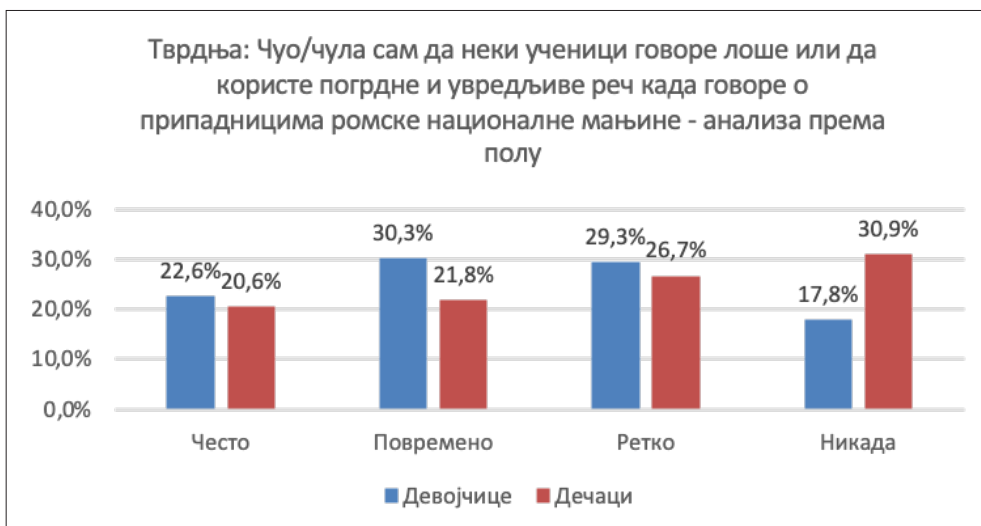
3.5. НАСИЉЕ ПРЕМА ПРИПАДНИЦИМА РОМСКЕ НАЦИОНАЛНЕ МАЊИНЕ: ПЕРЦЕПЦИЈЕ УЧЕСТАЛОСТИ ИСПОЉАВАЊА И СТАВОВИ

Увредљив говор на рачун Рома присутан је у школама међу децом (Графикон 52). Наиме 76,6% ученика је чуло своје вршњаке како се служе погрдним и увредљивим речником који се односи на особе ромске националне мањине (често, повремено или ретко).

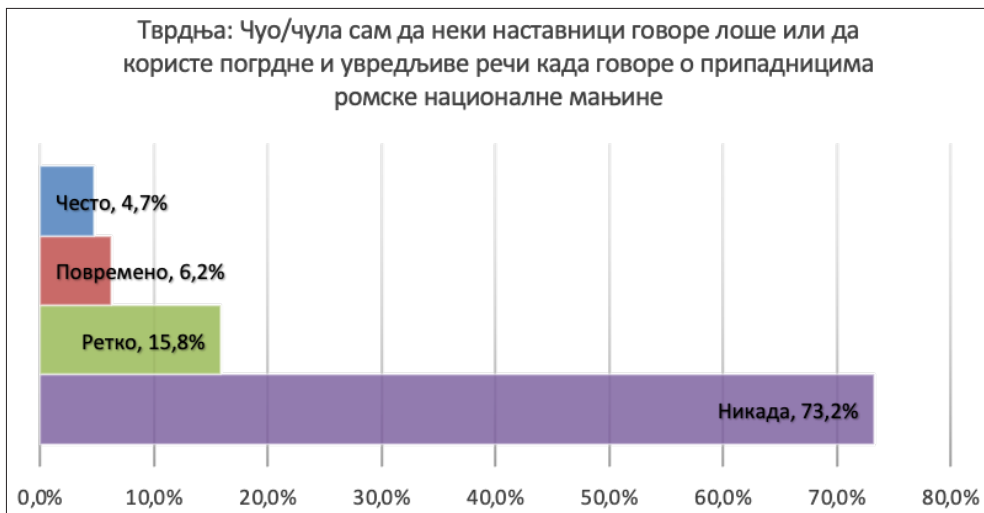
Графикон 52.

Овакав говор значајно чешће пријављују девојчице него дечаци (Графикон 53).

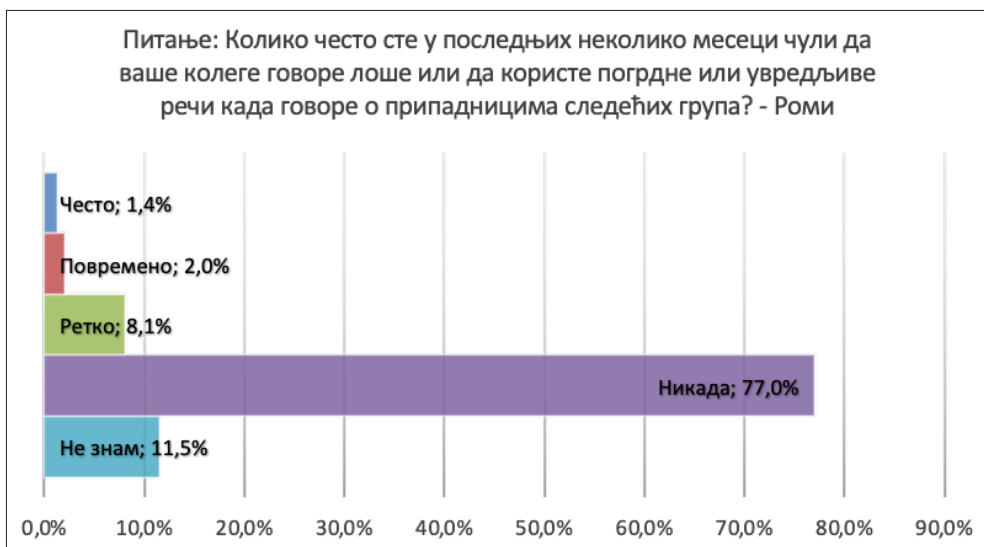
Графикон 53.

Увредљивим говором према Ромима умеју да се служе и наставници пред својим ученицима (Графикон 54). Сваки четврти ученик (26,8%) је чуо своје наставнике како користе увредљив речник када говоре о припадницима ромске националне мањине.

Графикон 54.

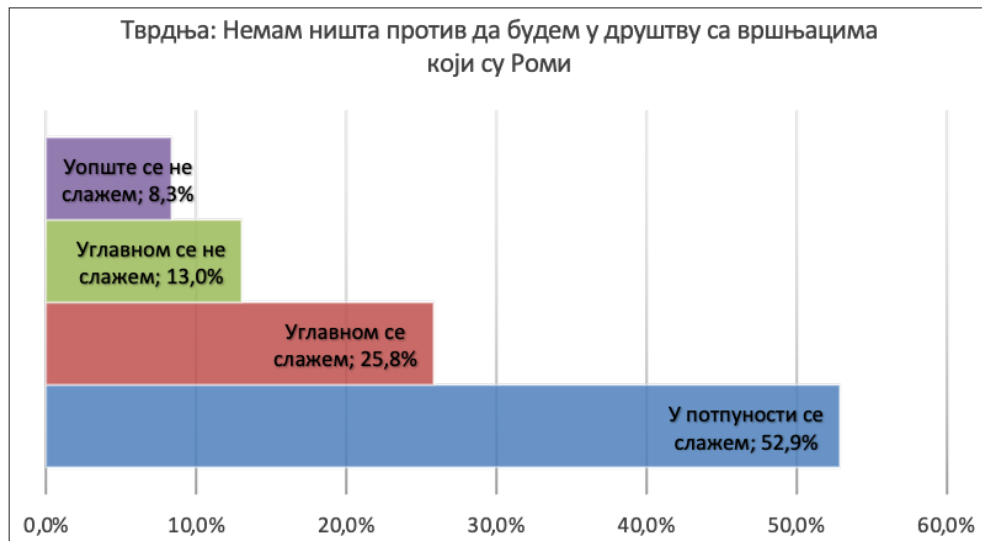
Између наставника је овакав говор мање присутан (Графикон 55), тако да је 11,5% наставника чуло своје колеге да користе увредљив речник када говоре о припадницима ромске националне мањине, што је слично као и у случају других осетљивих група (ЛГБТИ+ популација, особе супротног пола).

Графикон 55.

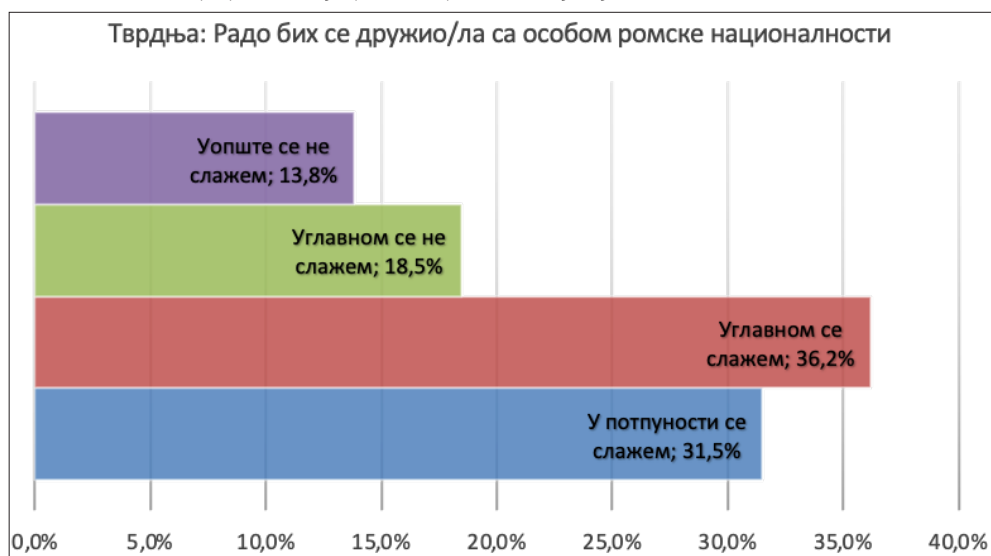
Колики степен блискости ученици желе да остваре са својим ромским вршњацима (Графикон 56)? За сваког петог ученика (21,3%) није

прихватљиво да се нађе у истом друштву са својим вршњацима који су Роми. Полне разлике на овом питању нису пронађене.

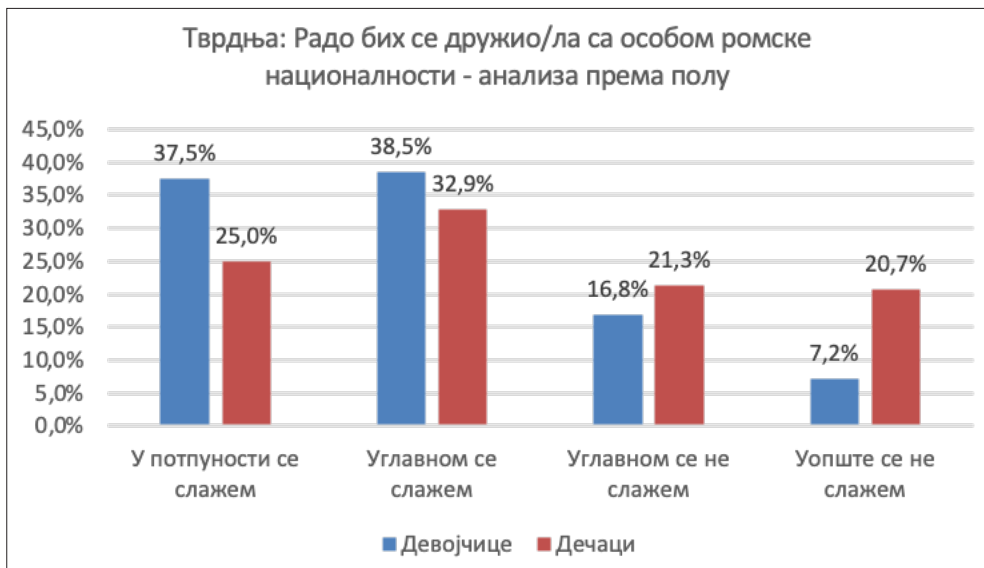

Графикон 56.

Нешто више, сваки трећи ученик (32,3%) не би желео да се дружи са особом ромске националности (Графикон 57). Степен неприхватања је значајно већи међу дечацима (42,1% од свих дечака), него међу девојчицама (24% од укупног броја девојчица) (Графикон 58).

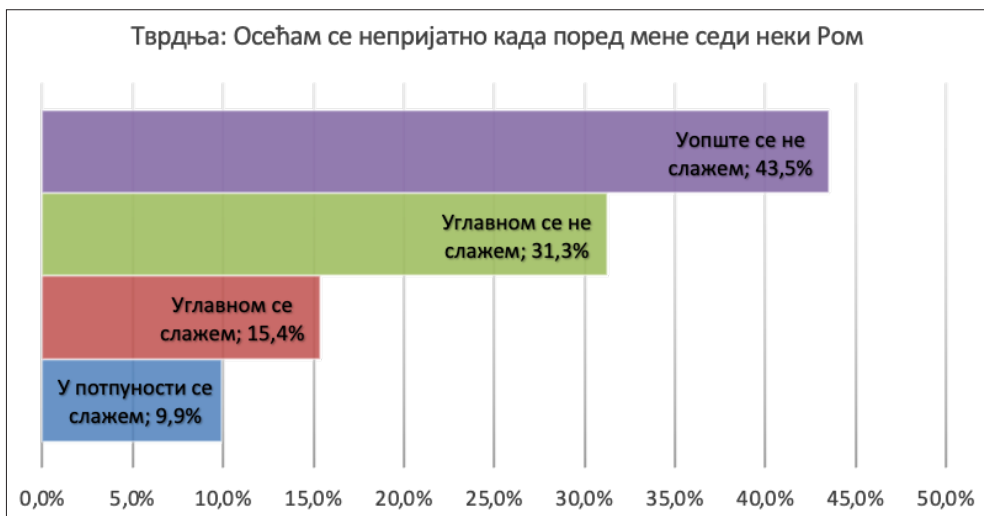

Графикон 57.

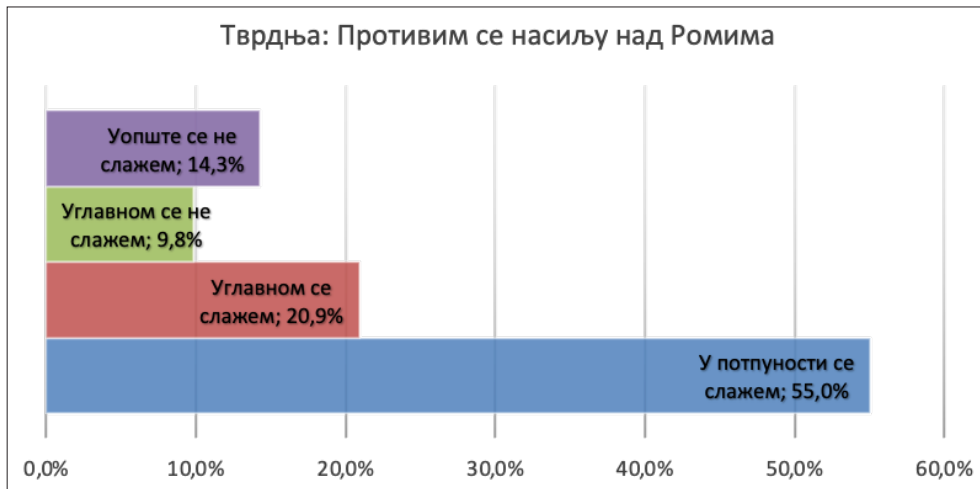
Графикон 58.

Сваки четврти ученик (25,3%) осећа нелагоду када поред ње/њeга седи ученик ромске националности (Графикон 59). Заступљеност оваквог става је релативно уједначена међу девојчицама и дечакима, тако да се на овај начин изјашњава 22,3% девојчица и 27,2% дечака.

Графикон 59.

Отуда и значајан број деце (24,1%) која се, у слабијем или јачем степену, не противе насиљу над Ромима (Графикон 60). И у том погледу значајно предњаче дечаца. Насиљу над Ромима се не противи 14,9% девојчица и 35,4% дечака (Графикон 61).

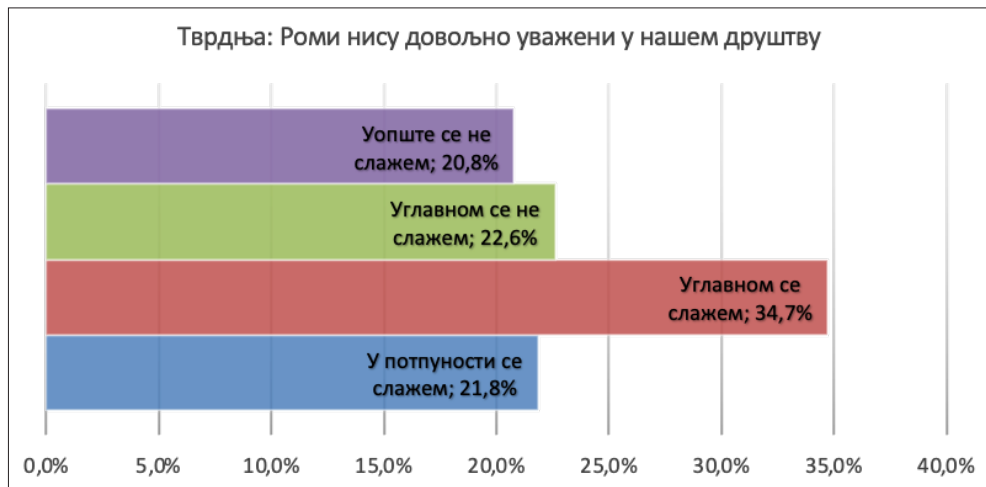
Графикон 60.

Графикон 61.

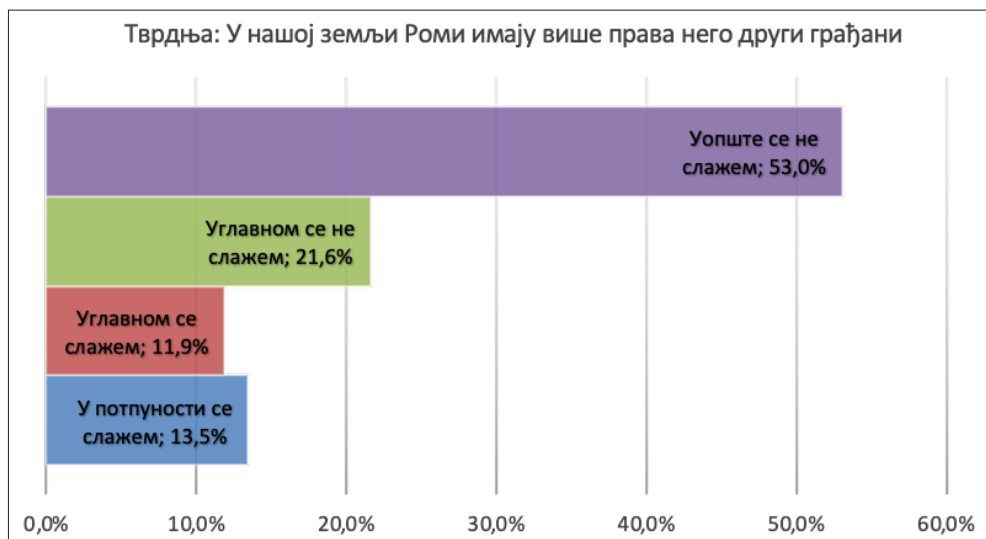
Нешто више од половине ученика (56,5%) сматра да Роми нису довољно уважени у нашем друштву. Осталих 43,4% се не слаже са овом тврдњом

(Графикон 62). При томе нема значајних разлика у дистрибуцији одговора дечака и девојчица.

Графикон 62.

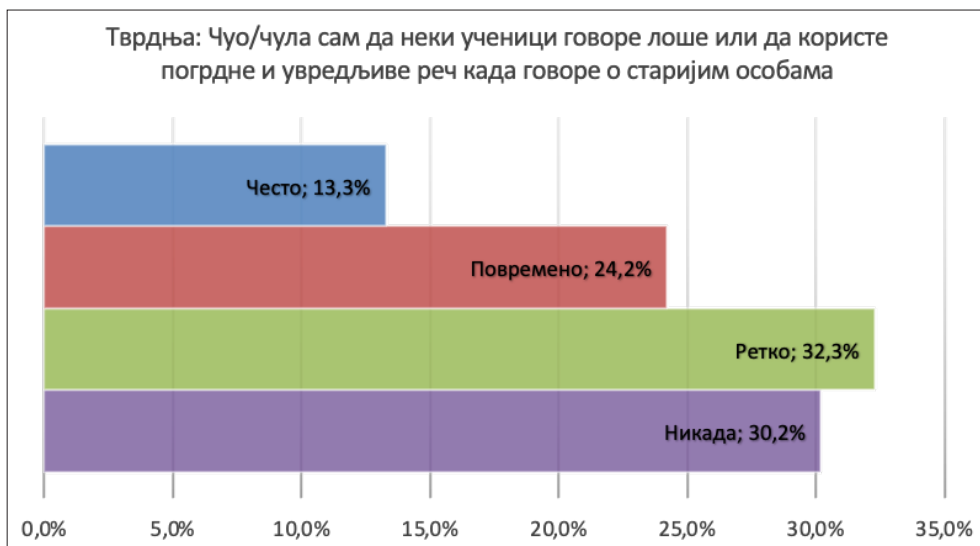
Готово идентично као и у случају права која уживају припадници ЛГБ-ТИ+ заједнице, и став да Роми у нашој земљи имају више права него остали грађани (Графикон 63) дели сваки четврти ученик (25,4%). Разлика по полу нема ни на овом питању.

Графикон 63.

3.6. НАСИЉЕ ПРЕМА СТАРИЈИМ ОСОБАМА: ПЕРЦЕПЦИЈЕ УЧЕСТАЛОСТИ ИСПОЉАВАЊА И СТАВОВИ

Увредљив говор на рачун старијих особа се такође често чује у школама. У вршњачком окружењу допире до чак 70% ученика (Графикон 64), а као и у осталим случајевима, девојчице су осетљивије на овакав говор и чешће га препознају (Графикон 65).

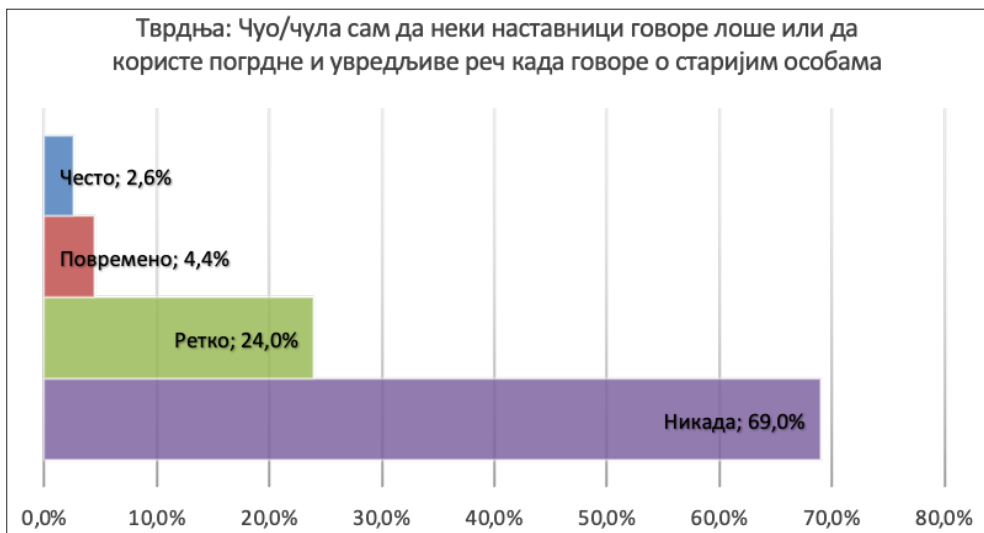

Графикон 64.

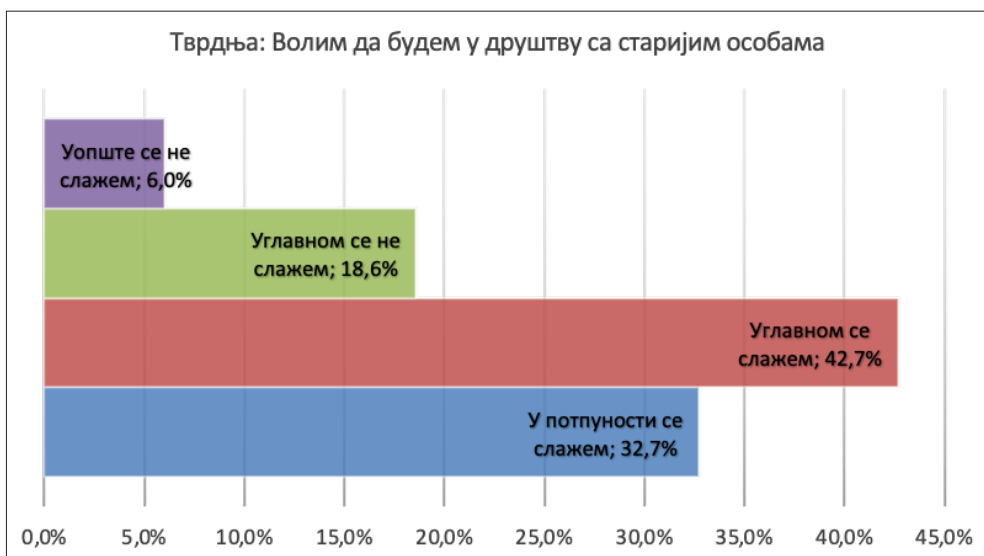
Графикон 65.

Сваки трећи ученик (31%) је чуо да наставници о старијим особама говоре на погрдан или увредљив начин (Графикон 66). Перцепције дечака и девојчица у учесталости увредљивог говора наставника о старијим особама се не разликују значајно.

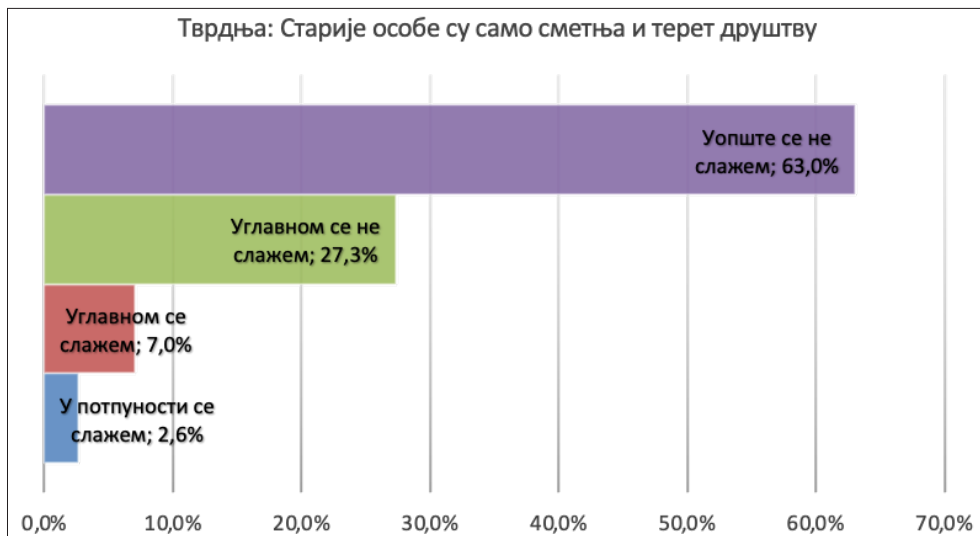
Графикон 66.

Сваки четврти ученик (24,6%) не воли да буде у друштву старијих особа (Графикон 67). Не постоје статистички значајне разлике у дистрибуцији одговора дечака и девојчица.

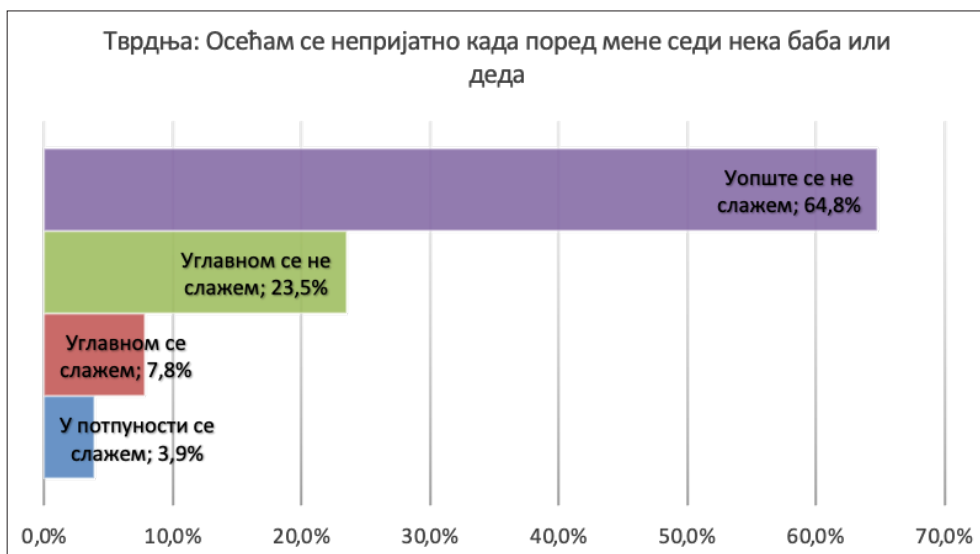
Графикон 67.

Да ли су старије особе само сметња и терет за друштво (Графикон 68)? То је тако за 9,6% ученика. Овакав одбацујући став има нешто мање девојчица (7,2% од укупног броја ученица) него дечака (12,8%), али ове опажене разлике заправо нису статистички значајне.

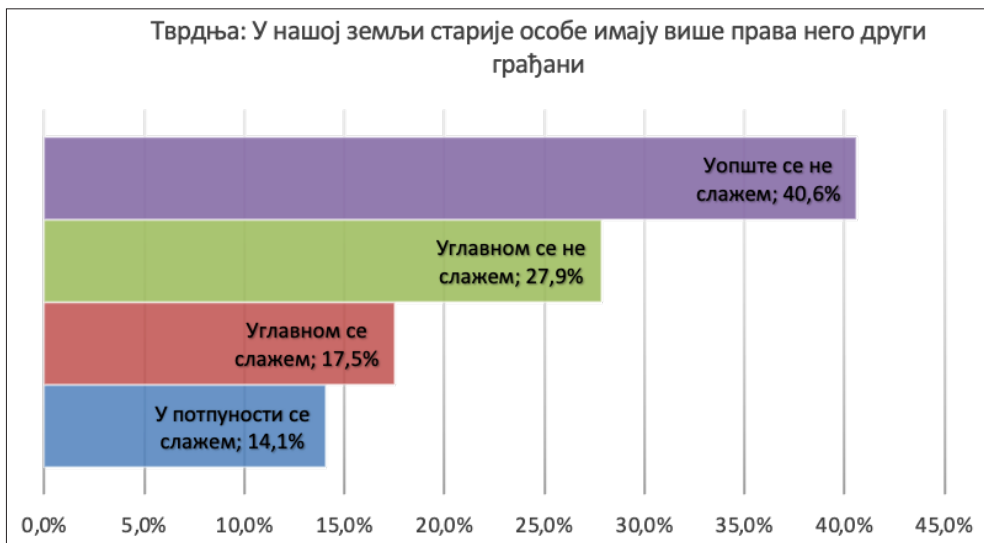
Графикон 68.

Са тврдњом: „Осећам се непријатно када поред мене седи нека баба или деда“ углавном или у потпуности се слаже 11,7% ученика (Графикон 69). Нема разлике у ставовима дечака и девојчица.

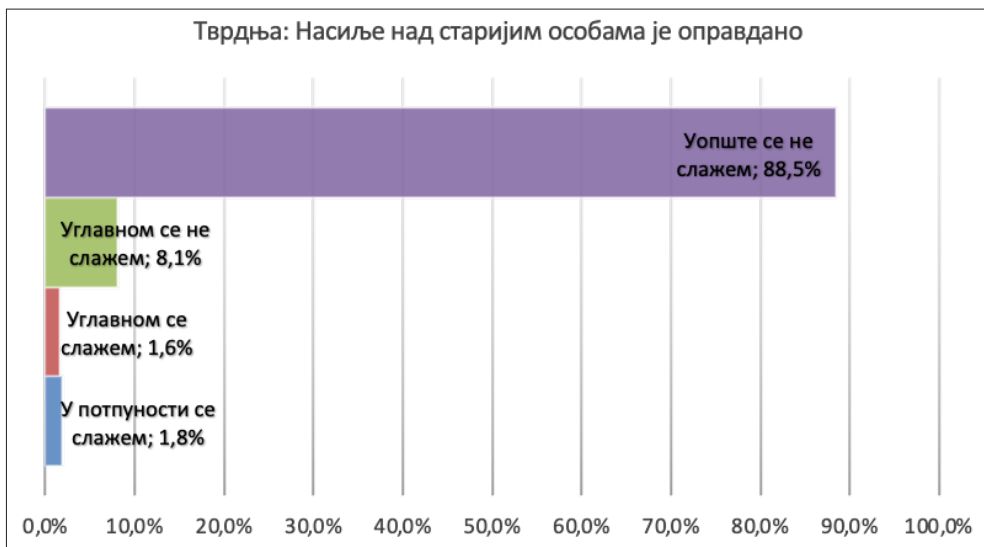
Графикон 69.

Јесу ли старије особе у нашој земљи у повлашћеном положају (Графикон 70)? Јесу за 31,6% ученика, нема разлика између дечака и девојчица.

Графикон 70.

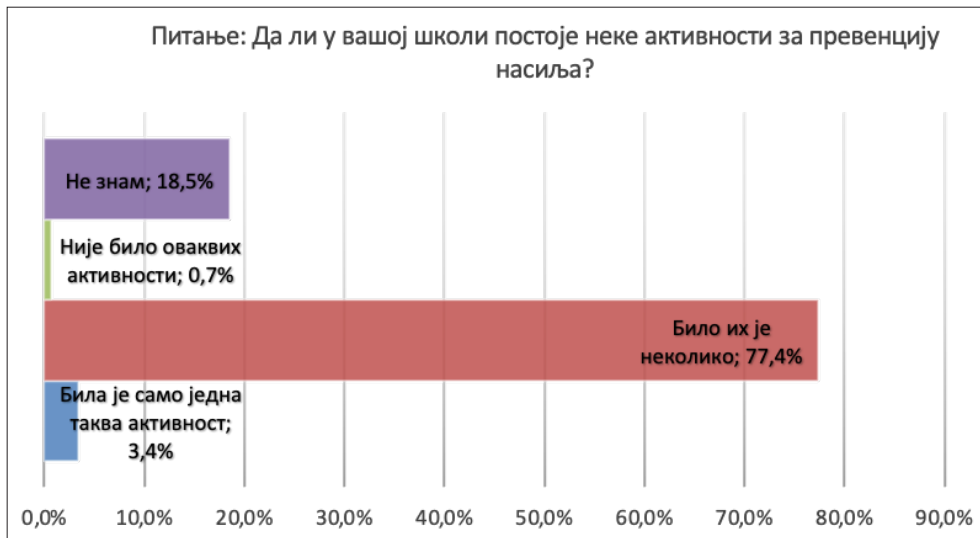
Коначно, 3,4% ученика сматра да је насиље над старијим особама оправдано (Графикон 71). Овакво мишљење има 2,4% од укупног броја девојчица и 4,9% дечака, што је статистички значајна, али врло слаба разлика.

Графикон 71.

3.7. ПРЕВЕНЦИЈА ВРШЊАЧКОГ НАСИЉА У ШКОЛИ

Око 80% наставника зна да се у њиховим школама одвијају активности које се односе на превенцију насиља (Графикон 72).

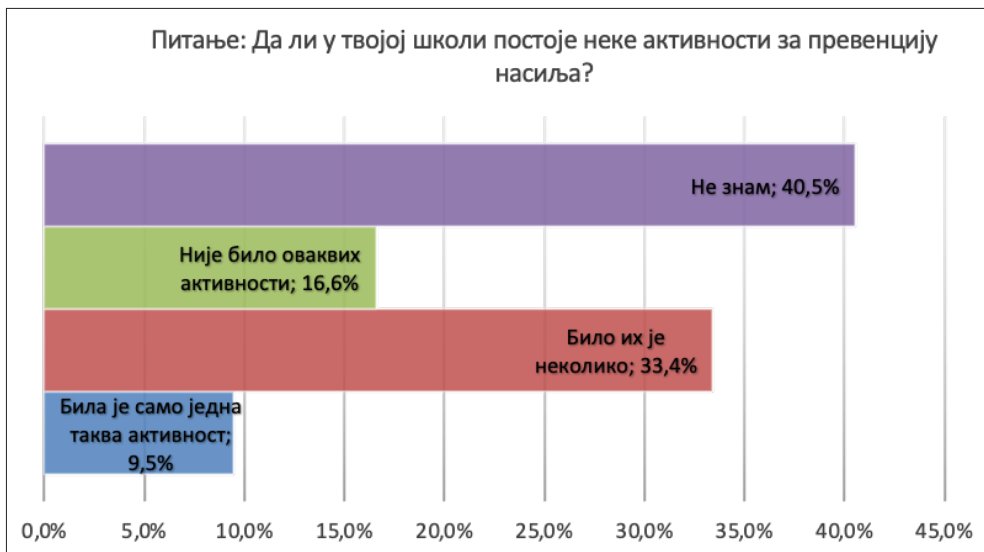
Графикон 72.

Истовремено, 57% ученика из нашег узорка не зна за овакве активности у својим школама или су уверени да таквих активности нема (Графикон 73). Готово идентичан налаз добијен је и у истраживању реализованом 2011. године када је „60% испитиване деце сматрало да у њиховој школи није предузета или не зна да ли је предузета било која од мера на смањењу, сузбијању и искорењавању насиља, на које су школе обавезане прописима и протоколом“.⁴⁶

Нешто мање од половине ученика (43%) зна за такве активности (Графикон 73), а 31,5% њих је било укључено у бар једну или две овакве активности (Графикон 74). Многи ученици наводе да активности за превенцију насиља често нису организоване за све ученике или да нису желели да на њих иду.

По свему судећи, активности у вези са превенцијом насиља у школама из узорка овог истраживања су ретке, а када постоје, оне или не укључују све ученике или ученици о њима нису адекватно информисани.

⁴⁶ Нешић, С. и Јовић, Н. (2011). Извештај Заштитника грађана и Панела младих саветника: Заштита деце од насиља у школама. Заштитник грађана.

Графикон 73.

Графикон 74.

Уколико повежемо податке о ученицима који према другим ученицима испољавају насилничко понашање и то да ли су похађали неку активност у вези са превенцијом насиља (Табела 4), видимо да 40% ученика који

испољавају насиље учествују у оваквим програмима и, упркос томе, понашају се насилнички према другима. Подсетимо се, од укупног броја анкетираних ученика њих 11,6% изјављује да је испољило насилничко понашање или учествовао у злостављању другог детета (Графикон 7).

		Да ли си ти према некоме испољио/ла насилничко понашање или учествовао/ла у злостављању некога у школи?		Укупно:
		Нисам	Јесам	
Да ли си ти похађао/ла неку од ових активности? (превенција насиља)	Јесам	30.5%	40.0%	31.6%
	Нисам	69.5%	60.0%	68.4%
Укупно:		100.0%	100.0%	100.0%

Табела 4.

С друге стране, од деце која трпе насиље свега око 35% ученика је похађало активности за превенцију вршњачког насиља (Табела 5). Подестимо се да је од укупног броја анкетираних ученика њих 23,7% доживело неки вид вршњачког насиља у периоду од неколико месеци пре спровођења истраживања (Графикон 6).

Ови подаци траже да се преиспитају програми и/или активности које се у школама реализују у циљу превенције насиља: питање информисаности ученика о њима, као и њихове доступности, али и питање квалитета и ефикасности програма.

		Да ли трпиш насиље?		Укупно:
		Не трпим насиље	Трпим насиље	
Да ли си ти похађао/ла неку од ових активности? (превенција насиља)	Јесам	30.4%	34.8%	31.5%
	Нисам	69.6%	65.2%	68.5%
Укупно:		100.0%	100.0%	100.0%

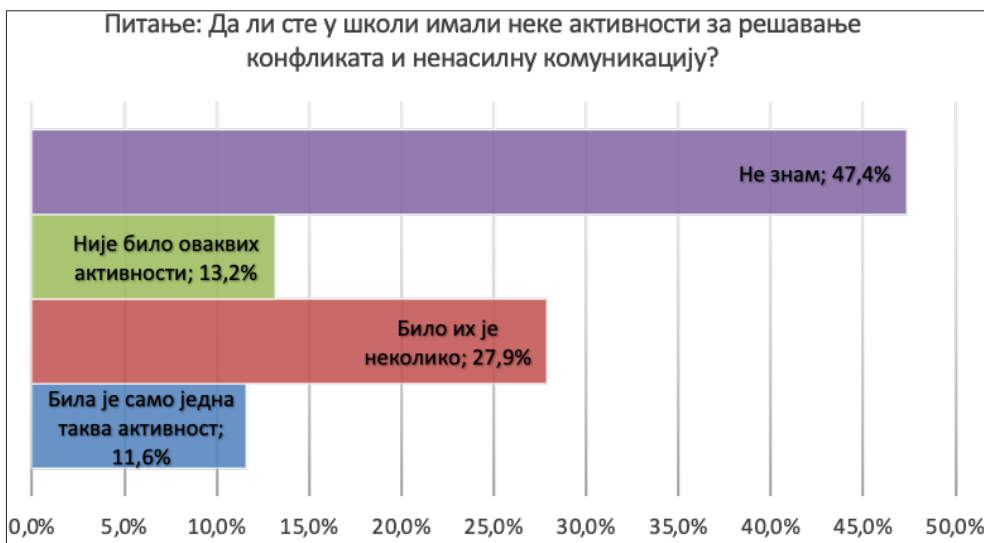
Табела 5.

Када су у питању активности које се односе на решавање конфликта и ненасилну комуникацију, око 55% наставника зна да су се у њиховим школама одржавале активности на ову тему (Графикон 75).

Графикон 75.

Међутим, преко 60% ученика или не зна или сматра да у њиховим школама није било оваквих активности (Графикон 76), док је само 28,3% испитаних ученика похађало неку од ових активности (Графикон 77). То је нешто мањи проценат у односу на истраживање из 2011 када "65% средњошколаца и чак преко 70% основаца није било упућено у то да су њихове школе обезбедиле едукације о медијацији и ненасилној комуникацији".

Графикон 76.

И у овом истраживању многи ученици наводе да активности за превенцију насиља често или нису организоване за све ученике или да нису желели да на њих иду.

Графикон 77.

Уколико повежемо податке о ученицима који према вршњацима испољавају насилничко понашање и то да ли су похађали неку активност за решавање конфликта и ненасилну комуникацију (Табела 6), видимо да само око 37% ових ученика учествују у оваквим програмима.

		Да ли си ти према некоме испољио/ла насилничко понашање или учествовао/ла у злостављању некога у школи?		Укупно:
		Нисам	Јесам	
Да ли си ти похађао/ла неку од ових активности? (решавање конфликта и ненасилна комуникација)	Јесам	27.4%	36.8%	28.3%
	Нисам	72.6%	63.2%	71.7%
Укупно:		100.0%	100.0%	100.0%

Табела 6.

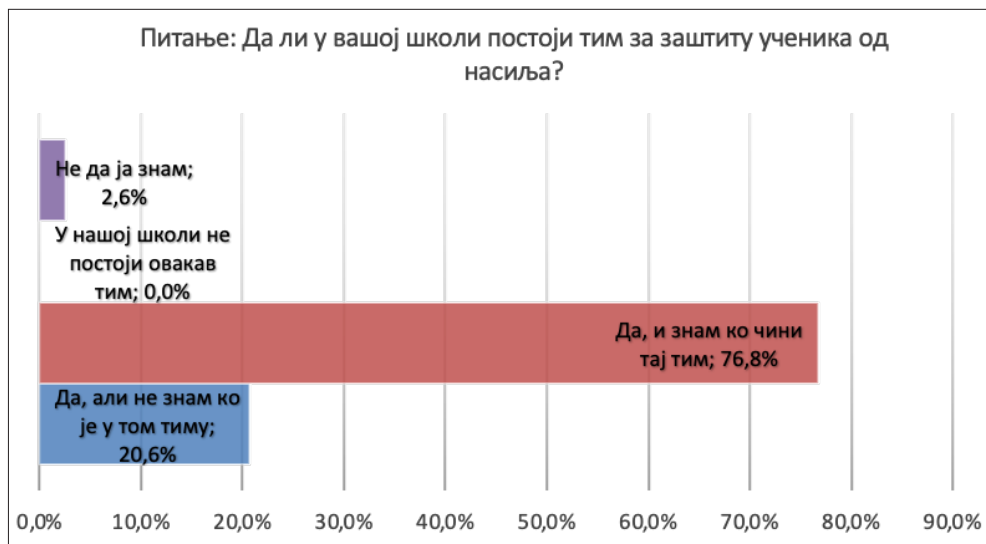
Од деце која трпе насиље свега око 39% ученика је похађало активности за решавање конфликта и ненасилну комуникацију (Табела 7).

		Да ли трпиш насиље?		Укупно:
		Не трпим насиље	Трпим насиље	
Да ли си ти похађао/ла неку од ових активности? (решавање конфликта и ненасилна комуникација)	Јесам	25.0%	38.6%	28.3%
	Нисам	75.0%	61.4%	71.7%
Укупно:		100.0%	100.0%	100.0%

Табела 7.

Један од многих програма за превенцију насиља који се могу спроводити у школи је формирање тима за превенцију насиља.⁴⁷

Готово сви наставници (око 97%) знају да у њиховим школама постоји тим за превенцију насиља, њих 93% зна и да је постојање овог тима законска обавеза (Графикон 78).

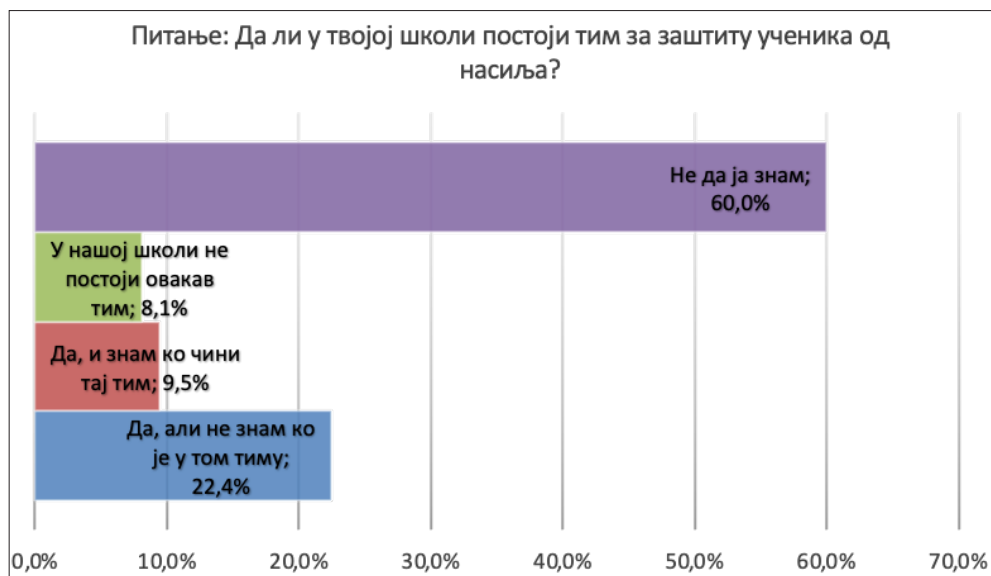

Графикон 78.

Иако (готово) сви наставници знају за постојање и активности школског тима за заштиту од насиља, то није случај са ученицима (Графикон 79). Нажалост, само трећина ученика (32%) зна да у њиховој школи, као и у свакој школи у Србији, постоји такав тим, а тек сваки десети (9,5%) зна и

⁴⁷ Питер К. Смит, Психологија вршњачког насиља: Како са насилништвом у школи. Психологиски институт, 2019.

ко га чини (Графикон 79). Тиме су значајно умањене њихове могућности да реагују адекватно или да се обратe за савет на праву адресу и у право време. Исти налаз добијен је и у истраживању из 2011. године.

Графикон 79.

Чини се да наше школе највише пажње у превенцији насиља посвећују програмима заснованим на школском тиму против насиља. На жалост и ови програми у које се улаже највише енергије очигледно не дају адекватне резултате. Према подацима овог истраживања, огроман број деце заправо не зна које могућности има када је изложено вршњачком насиљу, што указује на неадекватно информисање деце о њима.

3.8. УЧЕСТАЛОСТ НАСИЉА НАСТАВНИКА ПРЕМА УЧЕНИЦИМА У ШКОЛИ

Олвеус⁴⁸ дефинише насиље наставника над ученицима као јавно изношење негативних коментара о ученицима. Међутим, насиље наставника према ученицима може бити и физичко, када најчешће поприма облик физичког кажњавања⁴⁹. Различита истраживања ове врсте насиља спроведена

⁴⁸ Olweus, D. (1999). Sweden, Norway. U P. K. Smith, Y. Morita, J. Junger-Tas, D. Olweus, R. F. Catalano, P. Slee (Eds.) *The Nature of School Bullying: A CrossNational Perspective*. Routledge.

⁴⁹ Попадић, Д. (2009). *Насиље у школама*. Институт за психологију & УНИЦЕФ.

у свету показују да проценат ученика који трпе физичко насиље од наставника иде и до преко 20%.⁵⁰ Док неки домаћи подаци указују на то да се код нас у блиској прошлости овај проценат кретао од око 5-14% у зависности од узраста ученика⁵¹.

За потребе истраживања, у оквиру одговарајућег одељка у упитнику за ученике насиље наставника према ученицима дефинисано је на следећи начин:

„Кажемо да наставник злоставља / врши насиље према ученику када:

- говори ружне и увредљиве ствари или га исмева или му даје ружна и увредљива имена;
- стално га прозива на часу и даје му ниже оцене него што заслужује;
- удара га, гура, гађа или му прети;
- настоји да учини да га друга деца не воле;
- непримерено га додирује, позива на секс или даје сексуалне коментаре;
- чини друге сличне неугодне ствари.“

Од свих испитаних ученика, њих 44,2% је препознало да су наставници у њиховој школи испољили према ученицима неки од наведених облика насиља, док 55% ученика сматра да у њиховој школи нема овог облика насиља или да они не знају за то (Графикон 80). То је, ипак, значајно мањи проценат у односу на 2011. када је “80% основаца, а 74% средњошколаца саопштило је да не зна или да није било злостављања наставника према ученицима у школама”.⁵²

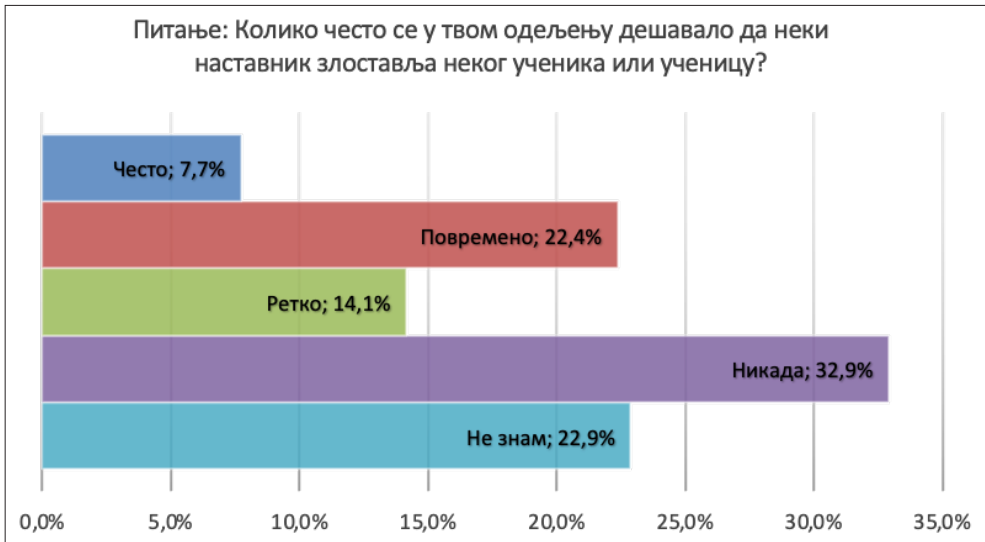
Као и у претходним анализама, девојчице значајно више (око 51%) саопштавају да су биле сведоци овог вида насиља него што то чине дечаки (око 36%) (Графикон 81).

Попадић, Д., Плут, Д. и Павловић, З. (2014). *Насиље у школама Србија: Анализа сјања од 2006. до 2013. године*. Министарство просвете, науке и технолошког развоја, Институт за психологију & УНИЦЕФ.

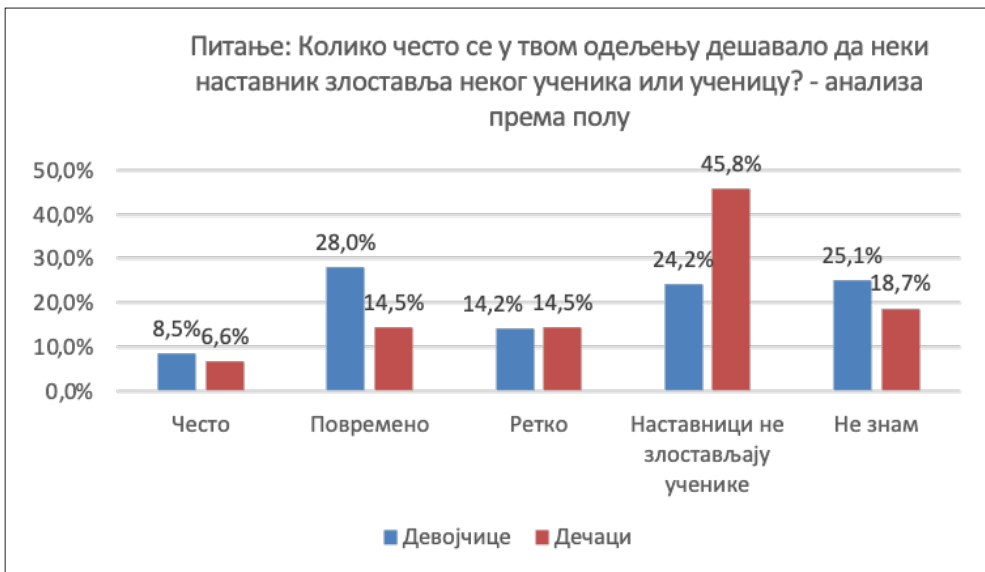
⁵⁰ Попадић, Д. (2009). *Насиље у школама*. Институт за психологију & УНИЦЕФ.

⁵¹ Попадић, Д., Плут, Д. и Павловић, З. (2014). *Насиље у школама Србија: Анализа сјања од 2006. до 2013. године*. Министарство просвете, науке и технолошког развоја, Институт за психологију & УНИЦЕФ.

⁵² Нешић, С. и Јовић, Н. (2011). *Извештај Заштитника грађана и Панела младих саветника: Заштитна деце од насиља у школама*. Заштитник грађана.

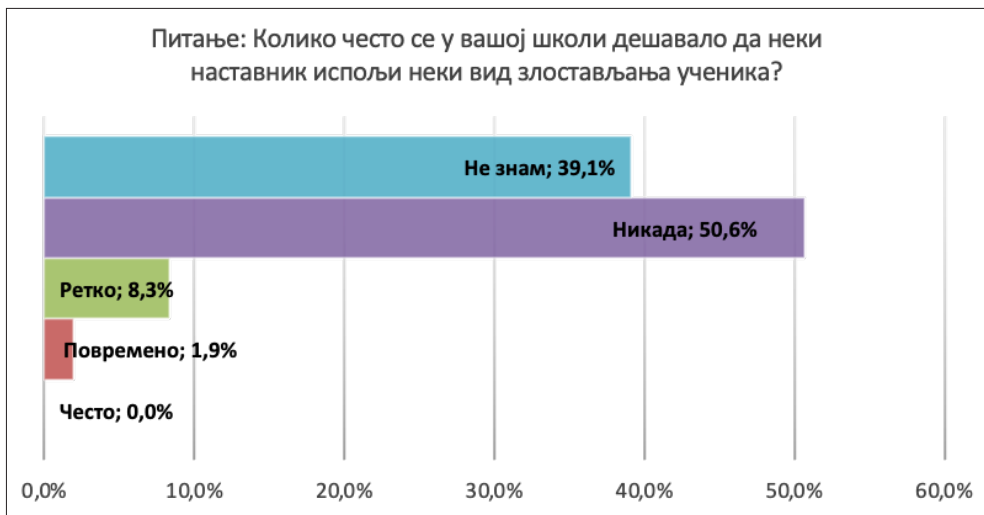

Графикон 80.

Графикон 81.

Из угла наставника, насиље наставника према ученицима се дешава много ређе (Графикон 82). Ниједан од 158 испитаних наставника не сматра да наставници често злостављају ученике, док сваки десети (10,2%) допушта да се то може десити повремено или ретко.

Графикон 82.

3.9. УЧЕСТАЛОСТ НАСИЉА ПРЕМА НАСТАВНИЦИМА У ШКОЛИ

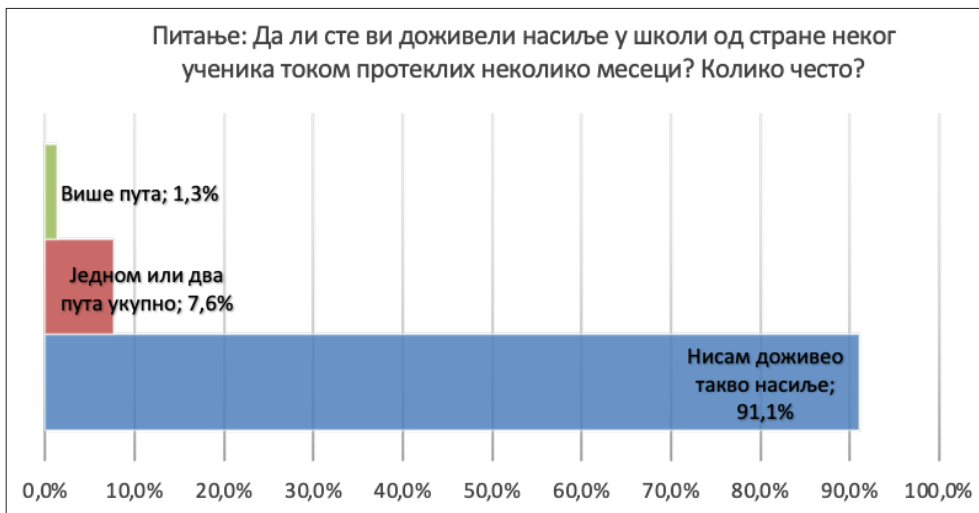
Истраживања насиља наставника према ученицима и ученика према наставницима у школи су доста ређа од истраживања вршњачког насиља⁵³. Али, неретко су и наставници жртве ученичког насиља у форми вербалног и физичког насиља. Истраживања из других земљама показују да око 10% наставника трпи ове видове насиља⁵⁴. Код нас су се ови проценти кретали од око 5-13% у зависности од узраста ученика који су вршили насиље над наставницима⁵⁵.

Како ову врсту насиља виде наставници (Графикон 83)? Око 9% анкетираних наставника је бар једном или два пута било изложено неком виду насиља од стране ученика.

⁵³ Попадић, Д. (2009). *Насиље у школама*. Институт за психологију & УНИЦЕФ.

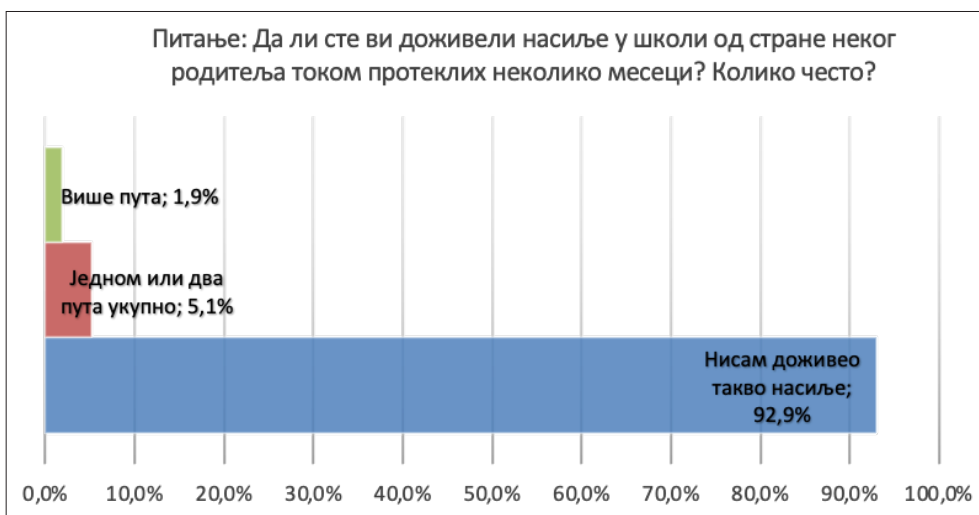
⁵⁴ Попадић, Д. (2009). *Насиље у школама*. Институт за психологију & УНИЦЕФ.

⁵⁵ Попадић, Д., Плут, Д. и Павловић, З. (2014). *Насиље у школама Србија: Анализа стања од 2006. до 2013. године*. Министарство просвете, науке и технолошког развоја, Институт за психологију & УНИЦЕФ.

Графикон 83.

У сличном проценту (7%) наставници су бар једном или два пута били изложени насиљу од стране родитеља (Графикон 84).

Графикон 84.

Коначно, 4,5% наставника је било изложено насиљу од стране неког свог колеге (Графикон 85).

Графикон 85.

3.10. САРАДЊА СА РОДИТЕЉИМА У ВЕЗИ СА НАСИЉЕМ У ШКОЛИ

Према мишљењу наставника, све школе на неки начин укључују родитеље у решавање питања насиља у школи (Графикон 86). Око трећина наставника каже да се родитељи укључују превентивно. Нешто више од половине наставника каже да се родитељи укључују само онда када се догоди вршњачко насиље.

Графикон 86.

Како, према мишљењу наставника, родитељи учествују у решавању питања насиља у школама (Графикон 87)? Око трећине наставника сматра да су родитељи који учествују у решавању питања насиља у школи конструктивни. Према искуству око половине наставника родитељи се укључују у решавање питања насиља у школи само колико морају, док око 4% наставника сматра да родитељи избегавају да учествују у оваквим активностима.

Графикон 87.

3.11. СТАВОВИ УЧЕНИКА ПРЕМА ОСЕТЉИВИМ ГРУПАМА - УПОРЕДНИ ПРЕГЛЕД

Неке од ставских тврдњи које се односе на различите маргинализоване групе је било могуће приказати упоредно. Табеле 8, 9. и 10. приказују израженост и оријентацију (негативност/позитивност) ставова ученика према овим осетљивим групама, као и склоност да се оправда насиље које се дешава над овим групама.

	У потпуности се слажем	Углавном се слажем	Углавном се не слажем	Уопште се не слажем	Укупно:
Радо бих се дружио са ЛГБТИ+ особом	31.1%	17.8%	16.7%	34.5%	100.0%
Немам ништа против да се дружим са особом са инвалидитетом и дететом са сметњам у развоју	72.4%	19.6%	4.9%	3.1%	100.0%
Волим да будем у друштву са старијим особама	32.7%	42.7%	18.6%	6.0%	100.0%
Радо бих се дружио/ла са особом ромске националности	31.5%	36.2%	18.5%	13.8%	100.0%

Табела 8.

Табела 8 показује да је за готово све ученике прихватљив близак контакт (дружити се, бити у друштву с неким) са особама са инвалидитетом или сметњама у развоју, као и са старијим особама. Значајно је другачија слика када су у питању особе ромске националности, према којима сваки трећи ученик износи негативан став, а то посебно важи за припаднике ЛГБТ+ популације које би избегавала половина испитаних ученика (51,2%), од тога сваки трећи ученик (34,5%) са искључивим ставом.

Истовремено, ученици верују да особе које припадају осетљивим групама, од којих су неки и њихови школски другари, у нашем друштву не уживају више права од осталих грађана (Табела 9). У овај наратив верује око три четвртине ученика. Једино је нешто мањи проценат оваквих увређања када су у питању старије особе. Да старији не уживају више права мисли 68,5% ученика.

	У потпуности се слажем	Углавном се слажем	Углавном се не слажем	Уопште се не слажем	Укупно:
У нашој земљи ЛГБТИ+ особе имају више права него други грађани	13.8%	11.9%	17.5%	56.9%	100.0%
У нашој земљи особе са инвалидитетом имају више права него други грађани	10.6%	13.7%	27.2%	48.5%	100.0%
У нашој земљи старије особе имају више права него други грађани	14.1%	17.5%	27.9%	40.6%	100.0%
У нашој земљи Роми имају више права него други грађани	13.5%	11.9%	21.6%	53.0%	100.0%

Табела 9.

Када негативни ставови прерасту у насилно понашање, оно ће највероватније бити усмерено према припаднику ромске или ЛГБТИ+ заједнице (Табела 10). У оба случаја, сваки четврти ученик сматра да је насилно понашање према њима оправдано и то је податак над којим је потребно озбиљно промишљање и свеобухватна интервенција. Нешто слабијег интензитета (14,1%) је спремност да се оправда насилно понашање над особом супротног пола, али је и даље реч о високом проценту оправдавања насиља.

	У потпуности се слажем	Углавном се слажем	Углавном се не слажем	Уопште се не слажем	Укупно:
У неким ситуацијама оправдано је да дечко девојци лупи шамар	7.3%	6.8%	14.1%	71.9%	100.0%
Насиље над ЛГБТИ+ особама је оправдано	15.6%	9.3%	17.2%	57.9%	100.0%
Насиље над особама са инвалидитетом је оправдано	1.5%	2.1%	4.1%	92.3%	100.0%
Насиље над старијим особама је оправдано	1.8%	1.6%	8.1%	88.5%	100.0%
Не противим се насиљу над Ромима	14.3%	9.8%	20.9%	55.0%	100.0%

Табела 10.

4. О НАСИЉУ У ШКОЛАМА: ЗАКЉУЧЦИ И ПРЕПОРУКЕ

- **Насиље међу вршњацима је чест и препознатљив феномен у школском окружењу.**

Добијени подаци указују на учесталост вршњачког насиља у школама. За сваког четвртог ученика насиље је део школске свакодневице. Тек око 6% ученика саопштава да нису сведочили насиљу у својим школама, што нам говори о томе да су млади довољно свесни и осетљиви да препознају и именују насиље. Зато би следећи и кључан корак у подизању свести, али и превенцији насиља био у едукацији свих учесника у наставном процесу о значају улоге сведока за смањење насиља. Они који сведоче насиљу, а видимо да су то готово сви ученици, како у основним тако и у средњим школама, требало би да знају и како да реагују на то насиље. Окретање главе и ћутање није адекватан одговор, иако је разумљиво да и сведоци често развијају страх да ће и сами постати жртве насилника.

Зато је важно да се спроведу добро планирани и систематични програми у којима се учи како реаговати на насиље, као и да се прате ефекти тих програма. Искуства из неких земаља (нпр. Норвешка или Финска) указују на значајно смањење насиља у школама захваљујући оваквим програмима. Крајњи ефекти ових едукација би требало да доведу до успостављања нулте толеранције према насиљу, што је и експлицитно дефинисан циљ Стратегије за превенцију и заштиту деце од насиља за период од 2020. до 2023. године⁵⁶.

- **Сваки десети ученик је свестан да се и сам насилнички понаша према својим вршњацима.**

Као и у случају препознавања насиља у школском контексту, и овај проценат од 10% ученика који виде себе као насилне у неким ситуацијама, чини, у суштини, добру основу и за превентивни али и за интервентни рад у школама. Ученици који су у стању да идентификују своја понашања као насилничка имају и велики потенцијал да се суоче са њима и да потраже стручну подршку. У том смислу, од кључног је значаја да такви видови подршке буду видљиви и лако доступни, као и да ученици имају поверења у њих. Највећа одговорност овде би била на школским тимовима за превенцију насиља, као и на школским стручним службама и самим наставницима. У

⁵⁶ „Службени гласник РС“, број 80/20.

рад са ученицима требало би да буду укључени и родитељи / старатељи имајући у виду њихову законску обавезу да се старају о дететовом образовању и васпитању.

Превенција насилног понашања се типично одвија у групама (нпр. одељенским колективима). За интервенцију је често погоднији индивидуални рад. У том смислу, потребно је јачати капацитете запослених у школама (пре свега, наставника и посебно разредних старешина који су у свакодневном контакту са ученицима) да идентификују ученике који манифестују насилничко понашање, као што је потребно и јачати компетенције (пре свега, стручних сарадника, психолога и педагога) за непосредан рад са таквим ученицима, како би дошло до кориговања њихових ставова и боље контроле понашања.

Они који имају критички увид у сопствено понашање и свест да то понашање квалификују као насилничко вероватно су веома погодни за активности у школама које раде на стицању социјално-емоционалних компетенција младих, као што су ненасилно понашање према другима, развој емпатије и поштовања других, култивисање афирмативних одговора (нпр. промоција солидарности и сарадње у вршњачкој групи), посебно у конфликтним ситуацијама, развој одговорности и смисла за сарадњу у различитим окружењима. Ове компетенције део су Стратегије развоја образовања 2030. које је формулисала Организација за економску сарадњу и развој⁵⁷. Такође, о овоме експлицитно говори и кровни закон о образовању (Закон о основама система образовања, 2018)⁵⁸ који указује на значај компетенција наставника и свих запослених у школама за разумевање и поштовање права детета, као и о нултој толеранцији на насиље.

- **Редовно, готово свакодневно, насиље у школском окружењу трпи сваки десети ученик у Србији.**

У случају да се насиље догађа или да се догодило, наставници и стручни сарадници, а пре свега чланови школског тима за заштиту од насиља би требало да су довољно видљиви у школи да им се деца обраћају или сама или преко својих родитеља / блиских особа којима су се поверили. У свим овим ситуацијама, од круцијалне је важности да Тим реагује компетентно и правовремено, тако да заштити дете од поновног излагања насиљу и/или секундарне виктимизације и помогне његову/њену ресоцијализацију у одељенском и школском колективу. Такође, очекује се и реаговање у односу

⁵⁷ OECD (2021), *Beyond Academic Learning: First Results from the Survey of Social and Emotional Skills*, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/92a11084-en>

⁵⁸ „Службени гласник РС“, бр. 88/2017, 27/2018 – др. закон, 10/2019, 27/2018 – др. закон, 6/2020 и 129/2021.

на насилнике. И једна и друга интервенција су веома осетљиве јер дубоко задиру у питања емоционалног реаговања, као и социјалне позиције деце, те се отуда очекује да су чланови Тима едуковани за поступање у оваквим ситуацијама, као и да сарађују са школским колективом и родитељима / старатељима детета у пуном капацитету. Уколико родитељи / старатељи детета које је извршило насиље не сарађују са школом, школа је у обавези да се обрати органу старатељства ради предузимања активности и мера из његове надлежности.

Другим речима, спречавање насиља у школском контексту морало би да буде јасна политика школе и да, у складу са тим, буде видљива у годишњим и развојним плановима школе, са јасно назначеним одговорностима и начином праћења / прикупљана података о насиљу у школи.

- **Већина ученика се суочила са родно неприкладним говором у школи, девојчице значајно чешће него дечаци. Сваки пети ученик/ца (20,5%) био/била је и лично изложен/а неком виду родно заснованог насиља, што се, опет, много чешће дешава девојчицама него дечацима.**

Са родно неприкладним говором суочила се готово свака друга девојчица (41,9% од укупног броја девојчица) и сваки пети дечак (20,6% од укупног броја дечака). Сваки пети ученик опажа да се такав говор, било од стране вршњака било од стране наставника, чује често. Свака четврта девојчица (25,1% од укупног броја девојчица) пријављује да је у периоду од само пар месеци пре истраживања лично претрпела неки вид родно заснованог насиља, док је то нешто ређе у случају дечака (13,3% од укупног броја дечака).

Као свој посебан циљ, Стратегија за превенцију и заштиту деце од насиља за период од 2020. до 2023. године⁵⁹, истакла је превенцију и систематски рад на промени ставова, вредности и понашања у односу на насиље према деци. Ова промена би требало да се деси на нивоу свих релација у школи, не само у вршњачким релацијама. Стратегија не прецизира мере којима се овај циљ остварује, али је јасно да је у питању свеобухватни и општеобразовни програм који би требало да буде присутан у школи, као вредност, и кроз све наставне предмете, као и кроз посебне, тематске едукативне програме и сарадњу са родитељима/старатељима.

- **Ученици неретко (35%) чују од наставника увредљив родно заснован говор. Такође, дешава се да се пред ученицима служе увредљивим и погрдним речником када говоре о припадницима**

⁵⁹ „Службени гласник РС“, број 80/20.

мањинских група, а ово је посебно изражено када је реч о ромским ученицима, припадницима ЛГБТИ+ популације или особама са инвалидитетом и сметњама у развоју.

Први корак ка превазилажењу неприкладног говора у школском амбијенту би био пуна афирмација мера које већ постоје на законском или подзаконском нивоу у нашем образовном систему. Дobar ослонац би био Правилник о ближим критеријумима за препознавање облика дискриминације од стране запосленог, детета, ученика или трећег лица у установи образовања и васпитања⁶⁰ који прецизира индикаторе на основу којих се препознају дискриминаторна понашања. Следећи корак би била едукација којом би се та понашања кориговала и редуковала.

- **Готово сваки ученик у Србији (87%) у школи је чуо да се међу ученицима за ЛГБТИ+ особе користе погрдне или увредљиве квалификације.**

Овако раширен увредљив и дискриминаторан говор носи ризик да дискриминаторни став постане општеприхваћен став. То чини потенцијалну основу за могуће касније испољавање аката отвореног насиља усмерених ка ЛГБТИ+ особама.

- **Ставови према ромској националној мањини су препознатљиви у школском окружењу и готово једнако су негативни као ставови према ЛГБТИ+ заједници.**

Препознаје се високи проценат ученика, посебно дечака, који одобравају насиље над Ромима, као и када су у питању ЛГБТИ+ особе, где дечаци имају значајно негативнији став од девојчица.

- **Ученици у Србији се неретко срећу са негативним ставовима према ЛГБТИ+ особама, особама са инвалидитетом и развојним сметњама, као и према Ромима.**

Ученици деле уверење да припадници ових осетљивих група у Србији уживају посебна права која нису доступна већинском становништву. Чак сваки четврти испитани ученик оправдава насиље над осетљивим групама.

За разумевање ових налаза требало би утврдити одакле потиче овај наратив о већим правима. Поред школе, а вероватно и пре школе, на обесхрабривању оваквих ставова, а последично и понашања, требало би да раде медији промовисањем једнаких вредности.

⁶⁰ „Служени гласник РС“, број 22/16.

- **Негативни ставови су у најмањој мери изражени према особама са инвалидитетом, као и према старијим особама.**

Негативни ставови према старијим особама су значајно мање изражени него у случају ЛГБТИ+ особа, Рома или особа супротног пола. Као и у контексту ставова према особама са инвалидитетом и сметњама у развоју, и овде се ставови дечака и девојчица готово не разликују.

- **Дечаци у већем проценту учествују у вршњачком насиљу и имају негативније ставове према припадницима ромске заједнице, према припадницима ЛГБТИ+ заједнице, према старијим особама, као и према девојчицама.**

Свеукупно, ученици имају најнегативније ставове према ЛГБТИ+ субпопулацији (у односу на све остале субпопулације које су истраживане у овој студији). Значајно позитивнији су ставови девојчица према овој заједници.

- **Велика већина (око 3/4) ученика не зна да њихове школе имају тим за заштиту ученика од насиља, а још већи број (око 9/10) њих не зна ко тај тим чини.**

То није случај са наставницима. Готово сви наставници знају да у њиховим школама постоји такав тим, као и да је оснивање тима законска обавеза школе. Изгледа као да је тим за заштиту од насиља део свакодневне школске рутине, те да наставници више не осећају потребу да ученике обавештавају о томе.

Најједноставније решење би било да сам тим за заштиту од насиља не заборава да је потребно да сви ученици знају да тим постоји, оглашавањем свог постојања и редовним активностима у школи, као и пријемчивим извештајима о раду. За превенцију насиља у школи, а посебно за децу која трпе насиље од кључног је значаја постојање поуздане инстанце којој могу да се обрате с поверењем, а на самом тиму би била обавеза да сваког ученика у школи упозна са могућношћу да своја искуства у вези са насиљем у школи подели са онима који знају како да реагују. Другим речима, основни задатак Тима био би упознавање ученика са постојањем и улогом Тима у школи и, још важније, изградња односа поверења, како би чланови Тима били адреса на коју се ученици обраћају у вези са сваким случајем насиља у којем учествују или којем сведоче.

- **За разлику од наставника који знају за програме и активности превенције насиља (око 80%), више од половине ученика за њих не зна, а тек сваки трећи је био укључен у неку од њих.**

Многи ученици наводе да активности за превенцију насиља или нису организоване за све ученике или да нису желели да на њих иду. Међутим, значај ових програма је недвосмислен, како у погледу препознавања насиља, тако и у реаговању на њега.

У превенцији вршњачког насиља јако је важно радити са пасивним посматрачима (децом која сведоче насиљу, а не бране жртву)⁶¹. Иако, у овом истраживању, немамо прецизан број деце која су пасивни посматрачи вршњачког насиља, на основу мале укупне укључености у програме превенције насиља можемо претпоставити да је мали и обухват ове групе ученика активностима и програмима превенције насиља.

- **Не постоје разлике у перцепцији присуства и изражености насиља у школском окружењу у односу на ситуацију из 2011.**

Другим речима, и поред значајног времена које је протекло, а свакако и значајних активности које су реализоване, није остварен напредак у погледу учесталости насиља, заступљености мера смањења сузбијања или искорењивања насиља, информисаности о едукацијама у области превенције насиља и реаговања на насиље, информисаности о постојању и улози школског тима за заштиту од насиља. Једина значајна разлика појавила се у односу на препознавање насилничких облика понашања наставника према ученицима и то тако да сада значајно већи проценат ученика опажа такво понашање наставника (44%), него што је то био случај 2011.

Ови налази нас упућују, још једном, на преиспитивање доступности, али и ефикасности програма превенције и заштите од насиља који се сада спроводе по школама. Примери добре праксе из света указују на то да је нај-ефикаснији начин да се изађе на крај са вршњачким насиљем тзв. целошколски приступ⁶² вршњачком насиљу кроз програме и школску политику за превенцију вршњачког насиља^{63 64 65}.

Другим речима, уколико желимо да озбиљније интервенишемо у погледу вршњачког насиља нису довољни појединачни програми и повремене едукације, већ приступ који ангажује целу школу, администрацију, наставнике,

⁶¹ Elliott, M. (2002a). Bullies and victims. In M. Elliott (Ed.), *Bullying: A practical guide to coping for schools* (3rd Ed., pp. 1–11). London: Pearson Education.

⁶² Енр. whole-school approach

⁶³ Elliott and Kilpatrick Brown, B. B., & Klute, C. (2003). Friendships, cliques, and crowds. In G. A. Adams & M. D. Berzonsky (Eds.), *Blackwell handbook of adolescence* (pp. 330–348). Oxford, U.K.: Blackwell Publishing.

⁶⁴ Olweus, D. (1993). *Bullying at school: What we know and what we can do*. Malden, MA: Blackwell Publishers, Inc.

⁶⁵ Besag, V. (1995). *Bullies and Victims in Schools*. U.K.: Open University Press.

ученике и родитеље / старатеље. Мора се изградити школски етос који насиље сматра неприхватљивим, морају се усвојити школске политике против насиља, а програми морају бити вишеструки и непрекидни.

ПРЕПОРУКЕ

1. Потребно је да установе образовања и васпитања доследно и у пуном обиму примењују Закон о основама система образовања и васпитања, Правилник о протоколу поступања у установи у одговору на насиље, злостављање и занемаривање, Правилник о ближим критеријумима за препознавање облика дискриминације од стране запосленог, детета, ученика или трећег лица у установи образовања и васпитања, Општи протокол за заштиту деце од насиља и Посебни протокол за заштиту деце и ученика од насиља, злостављања и занемаривања у образовно — васпитним установама;
2. Потребно је да установе образовања и васпитања:
 - упознају ученике са њиховим правима и обавезама школе у заштити од насиља, као и одговорности ученика за учињено насиље према другим ученицима и наставницима;
 - доследно спроводе мере и активности предвиђене програмом заштите од насиља, злостављања и занемаривања који је саставни део годишњег плана рада школе;
 - спроводе превентивне, интервентне и мере подршке на начин и по корацима који су прописани Правилником о протоколу поступања у установи у одговору на насиље, злостављање и занемаривање и Посебним протоколом за заштиту деце и ученика од насиља, злостављања и занемаривања у образовно — васпитним установама;
 - предузму активности на мотивацији ученика да учествују у реализацији превентивних активности и програма;
 - воде евиденције о случајевима насиља, прате и евидентирају предузимање и ефикасност предузетих мера, анализирају стање и подносе извештаје у складу са Правилником о протоколу поступања у установи у одговору на насиље, злостављање и занемаривање;
3. Потребно је да установе образовања на погодан начин информишу ученике, запослене и родитеље / старатеље о постојању Тима за заштиту од дискриминације, насиља, злостављања и занемаривања, његовом саставу, овлашћењима и активностима и начину на који се насиље може пријавити и од насиља затражити заштита;

4. Потребно је да Министарство просвете обезбеди да већа пажња у свакој установи образовања буде усмерена на континуирано, свеобухватно и системско планирање превентивних активности и програма који су кључни у сузбијању насиља, а који би поред ученика и запослених у школи укључили и родитеље / старатеље;
5. Потребно је да Министарство просвете и Национални просветни савет обезбеде да се у оквиру наставног плана и програма обрађују теме о насиљу и његовим облицима и начину заштите од насиља;
6. Потребно је да Министарство просвете самостално и преко мреже просветних инспектора спроводи периодичну контролу да ли установе образовања и васпитања у свом раду доследно и у пуном обиму примењују Правилник о протоколу поступања у установи у одговору на насиље, злостављање и занемаривање и Посебни протокол за заштиту деце и ученика од насиља, злостављања и занемаривања у образовно-васпитним установама, а нарочито:
 - да ли су учиниле свима доступним информацију о постојању Тима за заштиту од дискриминације, насиља, злостављања и занемаривања, ко су чланови Тима и на који се начин ученик може заштитити од насиља;
 - да ли спроводе превентивне активности у складу са Правилником о протоколу поступања у установи у одговору на насиље, злостављање и занемаривање;
7. Потребно је да Министарство просвете, у сарадњи са другим органима, организацијама, установама и правним лицима, обезбеди свим ученицима редовне едукације о развијању толеранције и ненасилној комуникацији, појавним облицима насиља и ефикасним начинима супротстављања и спречавања насиља и осмисли и периодично спроводи партиципативна истраживања деце о насиљу у школама;
8. Потребно је да Министарство просвете обезбеди одговарајуће обуке из области заштите од насиља, злостављања и занемаривања за наставнике и друге запослене у установама образовања ради бољег препознавања насиља и правилне примене постојећих прописа у заштити од насиља;
9. Потребно је да Министарство просвете, у сарадњи са другим органима, организацијама, установама и правним лицима, организује за наставнике и друге запослене у установама образовања и васпитања посебне периодичне едукације о развијању толеранције, ненасилној комуникацији, насиљу.

